

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**15 TEMMUZ'DA MEYDANLARA İNEN KADINLARIN
SOSYO-EKONOMİK VE DİNİ PROFİLLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Kübra KUTBAY

BURSA - 2019

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**15 TEMMUZ'DA MEYDANLARA İNEN KADINLARIN
SOSYO-EKONOMİK VE DİNİ PROFİLLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Kübra KUTBAY

Danışman:

Prof. Dr. Abdurrahman KURT

BURSA - 2019

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda 701521023 numaralı Kübra Kutbay'ın hazırladığı "15 Temmuz'da Meydanlara İnen Kadınların Sosyo-Ekonomik ve Dini Profilleri" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, / / 2019 günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı / başarısız) olduğuna (oy birliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Abdurrahman Kurt

Üye

Prof. Dr. Vejdi Bilgin

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Kemal Ataman

Marmara Üniversitesi

Bursa Uludağ Üniversitesi

.... / / 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 30/07/2019

Tez Başlığı / Konusu: 15 Temmuz'da Meydanlara İnen Kadınların Sosyo-Ekonomik ve Dini Profilleri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 127 sayfalık kısmına ilişkin, 30/07/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

30.07.2019

Adı Soyadı: Kübra Kutbay
Öğrenci No: 701521023
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
30.07.2019

Prof. Dr. Abdurrahman Kurt

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “15 Temmuz’da Meydanlara İnen Kadınların Sosyo-Ekonomik ve Dini Profilleri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

30.07.2019

Adı Soyadı : Kübra Kutbay
Öğrenci No : 701521023
Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Din Sosyolojisi
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Kübra KUTBAY
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Sosyolojisi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: ix+125
Mezuniyet Tarihi	: / / 2019
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Abdurrahman KURT

15 TEMMUZ'DA MEYDANLARA İNEN KADINLARIN SOSYO-EKONOMİK VE DİNİ PROFİLLERİ

Bu tez; kadın, darbe, toplumsal direniş gibi olguları ve bu olgular arasındaki ilişkiyi 15 Temmuz bağlamında sistematik bir şekilde anlaşılır kılmayı amaçlayan bir çalışmadır. Bunun için öncelikle Türk siyasal hayatındaki darbeler literatürü incelenmiş ve araştırmaya en uygun olduğu düşünülen kuramsal ve emirik yaklaşım benimsenmiştir.

Sosyal bir olay olan 15 Temmuz darbe girişiminin ele alındığı bu çalışmada katılımcıların darbeye karşı eylemleri din sosyolojisi perspektifi ile ele alınmıştır.

Bu çalışmadaki amacımız 15 Temmuz gecesi sokağa çıkan kadınların darbeye karşı gelme eylemlerine neden olan motivasyonlarının incelenmesidir. Araştırmanın sonucu kadınların dini ve milli değerlerden motive edici olarak etkilendiklerini ortaya koymaktadır.

Karşı tepki gösteren kadınların hangi tip roller üstlendiklerini alan araştırması çerçevesinde sosyolojik bakış açısıyla anlama ve açıklama hedeflenmiştir.

Anahtar Sözcükler:

15 Temmuz, Kadın, Darbe, Toplumsal Hareket Sosyolojisi, Din, Dini Motivasyon

ABSTRACT

Name and Surname	: Kübra KUTBAY
University	: Bursa Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Philosophy and Religious Studies
Branch	: Sociology of Religion
Degree Awarded	: Master
Page Number	: ix+125
Degree Date	: / / 2019
Supervisor	: Prof. Dr. Abdurrahman KURT

SOCIO-ECONOMIC AND RELIGIOUS PROFILES OF WOMEN WHO OPPOSED THE 15 JULY COUP ATTEMPT

This thesis aims to systematically make it understandable the facts such as women, coup, social resistance and the relationship between these phenomena in the context of 15 Temmuz. For this purpose, firstly the coups in Turkish political life literature were examined and the most appropriate theoretical approach was adopted.

This study which discusses the 15 July coup attempt as a social event, the July 15 coup attempt was dealt with from the perspective of sociology of religion.

This study aims to investigate the motivations which tempted women to go outside on the night of 15 July. The results of the study show that women's motivations were affected by religious and national values.

Which types of roles women undertake during reaction is aimed to understand and explain from the sociological perspective within the scope of the field research.

Keywords:

July 15, Woman, Coup, Sociology of Social Movement, Religion, Religious Motivation

ÖNSÖZ

Toplumda yaşanan yeni bir olay toplumsal hareketi, her yeni toplumsal hareket ise; toplumsal olguyu doğurur. 15 Temmuz darbe girişimine halkın bir bütün olarak karşı koyması, toplumun bir araya gelerek yeni kodlar üretmesine sebep olmuştur. Halk bir fikri savunmak için değil, işgal hüviyetindeki darbecilerden kurtulmak uğruna bir araya gelmiştir. Türk siyasi hayatında gerçekleşen darbelerin toplumda nasıl yankı bulduğu ve 15 Temmuz darbe girişimindeki halkın tepkisi karşılaştırıldığında toplumsal değişimin gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır.

Bu konuyu çalışmam için beni teşvik ederek başından itibaren bana ve çalışmama olan inancını yitirmeyen değerli hocam Prof. Dr. Abdurrahman Kurt'a teşekkür ediyorum. Yüksek lisans eğitim döneminde derslerinden çok şey öğrendiğim Prof. Dr. Vejdi Bilgin'e ve Prof. Dr. Kemal Ataman'a teşekkür ederim. Özellikle bana saatlerini ayırıp gönüllerini açan, beni kız kardeşleri gibi görüp evlerine davet eden, paylaşılması kolay olmayan anıları ve duyguları rahatlıkla açan, göz yaşlarıyla yaptığımız mülakatlara katılan tüm kadınlar bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kadınların bir kısmının çekingen bir kısmının korkarak ancak çoğunun dürüstlükle ve samimiyetle cevaplayarak gerçekleştirdiğimiz mülakatlar bana çok şey kattı. Kadınların güçlü hissetmeleri, kendilerini her şeyi yapabilme potansiyelinde ve imkanında görmeleri beni yüreklendirdi.

Son olarak yüksek lisans eğitimine beraber başladığımız değerli arkadaşlarıma, fikir alışverişi yapıp birbirimizi motive ettiğimiz arkadaşım Sema Balcı'ya, yardımlarından dolayı Fatma Karaman'a, maddi manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Kübra KUTBAY
Bursa-2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU	2
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	2
2. Araştırmanın Amacı.....	3
3. Araştırmanın Sınırları	4
B. METODOLOJİ.....	5
1. Örneklem Seçimi	5
2. Araştırma Tekniği.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE

A. TÜRKİYE SİYASİ HAYATINDA DARBELER.....	8
1. 27 Mayıs 1960 Darbesi.....	10
2. 12 Mart 1971 Muhtırası.....	12
3. 12 Eylül 1980 Darbesi	13
4. 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbesi.....	14
5. Darbelerden Sonra Türkiye.....	15
B. 15 TEMMUZ ASKERİ DARBE GİRİŞİMİ	16
1. Darbenin İlk Saatleri ve Siyasetçilerin Tavrı.....	19
2. Toplumun Tepkisi.....	22
3. Medyanın Aktif Rolü	26
4. FETÖ Yapılanması	27
C. 15 TEMMUZ'DA KADINLAR	30
1. Kadın ve Toplumsal Hadiseler	34
2. Toplumsal Hareket Sosyolojisi Bakımından Sokağa Çıkma	37

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN DARBE KARŞITI KADINLAR

A. MÜLAKATA KATILANLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	41
1. Cinsiyet ve Yaş.....	41
2. Aile ve Medeni Durum	41
3. Eğitim Durumu	42
4. Mesleki ve Sosyo-Ekonomik Durumu.....	42
5. Katılımcıların Dindarlık Durumu	43
B. İLK ŞOK: DUYGUNUN EYLEME GEÇMESİ.....	46
C. ŞEHİTLİK DUYGUSU	53
D. VATANINI KORUYAN KADIN	62
E. MANEVİ GÜÇ VE ALLAH'A SİĞİNME.....	69

F. OKUNAN SALALARIN MOTİVE GÜCÜ.....	72
G. KADININ ÖZERK KARAR ALMASI.....	74
H. LİDERLİK VE YÖNLENDİRİCİ GÜCÜ.....	79
İ. DARBE VE SIKIYÖNETİMDE KADINLARIN MAĞDURİYETİ.....	90
J. KATILIMCILARIN GÖZÜNDEN HALKIN PROFİLİ.....	97
SONUÇ.....	105
BİBLİYOGRAFYA.....	110
EKLER	122

GİRİŞ

Bireysel ve toplu olarak fertlerin siyasal süreçlere katılımı, karar alma sürecine etki etmesi ve yön vermesi demokrasinin gerektirdiği bir uygulamadır. 15 Temmuz 2016'da meydana gelen FETÖ destekli darbe girişimi, Türk halkının egemenlik mücadelesi verdiği ve birçok insanın sokağa döküldüğü bir hadisedir. Darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasında Türk halkının verdiği mücadele önemli bir role sahiptir. 15 Temmuz'da halk, verdiği kararlarla darbenin gidişatını etkilemiştir.

Bu çalışmada "15 Temmuz'da halkın, FETÖ destekli darbe girişimine karşı harekete geçmesine neden olan dini değerler nelerdir?" sorusuna cevap aramak için yola çıkılmıştır. Türk halkının darbeye karşı çıkma eyleminin gelişmesindeki başat faktörlerin incelenmesi, bunun yanında 15 Temmuz'un farklılıklarını ve özgünlüğünü ortaya koymak hedeflenmiştir.

Toplumsal hareketlerin incelenmesi ve sonuçlarının ortaya konulması; sosyal düzenin, değerlerin ve kültürel değişimin nabzını tutmak için önemlidir. 15 Temmuz darbe girişiminin sosyolojik bir analizi yapılması, bu olayın toplumdaki yansımalarının anlaşılmasında aydınlatıcı olacaktır. Bu çalışmada başarısız darbe girişimini bir olgu olarak ele alarak, toplumsal aktör olan Türk halkının amaçlı eylemlerini yani sokağa dökülmesini betimlemeye ve kendi bağlamı içinde yorumlanmıştır.

15 Temmuz'a halkın verdiği tepkiyle birlikte değişen algı da incelenmiştir. Toplumun parçası olan kadınlar sosyal yapı içerisinde çoğunlukla aktif rol üstlenmektedirler. Toplumda meydana gelen hadiseler yön veren kadınlar, bu çalışmada sosyolojik bakış açısıyla ele alınmıştır. Başarısız darbe girişimi, darbeye direnen kadınların algı ve bakış açıları göz önünde bulundurularak içeriden bakışla değerlendirilmiştir.

Araştırmamızın temelini özellikle 15 Temmuz 2016 gecesi darbeyi durdurmak ve ona engel olmak maksadıyla dışarıya çıkan kadınlar oluşturmaktadır. Çalışma

konusu olan kadınlar tek başlarına hareket eden aktörler olarak ele alınmıştır. 15 Temmuz'u yaşayanların gözünden anlamaya çalıştığımız bu çalışmada bütüncül bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Öncelikle konuyla alakalı literatür taranmıştır. 15 Temmuz ile ilgili yazılan çalışmalarda 15 Temmuz'un iletişim bilimleri, medya, halkla ilişkiler, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler konularında ele alındığı görülmüştür. Söz konusu tezler kaynak niteliği oluşturmadığı için araştırmada kullanılmamıştır.

İki bölümden oluşan araştırmamız 26 kadın katılımcı ile yapılan derinlemesine mülakat yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Mülakatların büyük çoğunluğu olayların ilk ortaya çıktığı ve birçok şehit ve yaralının olduğu İstanbul ilinde gerçekleşmiştir. Verilere çeşitlilik sunması açısından farklı şehirlerden katılımcılar ile de görüşülmüştür. Mülakata katılan kadınlar isimlerinin tezde geçmesinden rahatsız olmayacaklarını ifade ettiklerinden kendi isimleri ile tanıtılmıştır. 15 Temmuz gecesini dışarıda olan kadınlar özellikle şiddetle karşılaşmış olanlar seçilmiştir. Görüşmeler sırasında ses kaydı alınmıştır.

Birinci bölümde 15 Temmuz darbe girişimi; kadın, siyaset ve darbe ilişkisi, toplumsal hareket sosyolojisi, genel olarak araştırmanın konusu ve yönteminden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise; araştırmanın bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlar sıralanmıştır. Bu tez, birey iradesinin toplumla bütünleşip nasıl kuvvet haline gelmesi ve milli egemenliği sağlamada başat görev üstlendiğinin incelenmesidir.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Alan araştırması diğer adıyla etnografya bir grubun gelenek ve göreneklerinin incelenmesi, yaşayışlarının betimlenmesi demektir.¹ Bu bilimin en önemli özelliği incelenen topluma yahut kültüre yakın olmaktır. İncelenen gruptaki insanların gündelik

¹ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, 11. b., İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016, s. 21.

yapıp etmeleri ve boş zaman faaliyetleri de dahil olmak üzere tam anlamıyla sosyal ve fiziksel açıdan yakın olmak kastedilmektedir. Bu yöntemle gözlemlenen kişiler için anlamlı ve değerli olan içten bir bakışla anlaşılması olur.²

Din sosyolojisi, toplumsal yapı ve toplumda hâkim olan dinsel inanç esasları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışan bir disiplindir.³ Darbe girişimi yalnızca toplumsal, askeri ve siyasal açıdan değil; her alanda Türkiye tarihi için önemli bir kırılmanın yaşandığı bir olaydır.⁴ Bu çalışma 15 Temmuz'un sosyolojik açıdan toplumu değiştirdiğini ortaya koymak ve darbe girişiminin farklı yönleriyle incelenmesi açısından önem taşımaktadır. Askeri darbeler, militarizm, siyasal olaylar ve toplumsal hareketler inceleme konusu yapılırken kadınlık ve erkeklik için ne anlama geldiği yeterince araştırılmamaktadır. Bu çalışma, kadınların toplumsal hareketlerle birlikte siyasal olay ve örgütlerde aktif olduğunu ve karar alma süreçlerine katılımını ispatlamaya çalışması açısından önemlidir.⁵

15 Temmuz darbe girişiminde hayatlarını tehlikeye atan kadınların motivasyonlarının araştırıldığı bu çalışma, onların daha geniş sosyo-kültürel bağlamda tanımaya yöneliktir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu tezin amacı 15 Temmuz darbe girişimine karşı duran kadınların sosyo-kültürel ve dini özelliklerini nitel araştırma ile incelenmesidir. Katılımcıların eylemleri, onların gözünden ve kendi ifadeleriyle detaylı bir şekilde betimlenmeye çalışılmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin kadın katılımcıların üzerindeki etkisi ve halkın tepkisi analiz

² Robert M. Emerson, Rachel I. Fretz, Linda L. Shaw, *Alan Çalışması Etnografik Alan Notları Yazımı*, çev. A. Erkan Koca, 2. b., Ankara: Atıf Yayınları, 2015, ss. 3-4.

³ Hans Frayer, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, çev. Tahir Çağatay, 2. b., Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012, s. 181.

⁴ Faruk Karaarslan, "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Muhafazakârlığı Türkiye Bağlamı-Türkiye'de Muhafazakârlığı Yeniden Düşünmek", *Muhafazakâr Düşünce*, S. 49, 2016, s. 21.

⁵ Ayşe Gül Altınay vd., "Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm", *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, 5. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 12-19.

edilmiştir. Ayrıca kadınların hangi sosyal sebeplerle darbeye karşı durdukları göz önünde bulundurulmuştur.

Bu çalışmanın hedefi, darbeye engel olmak için harekete geçen kadınların bu eylemlerini etkileyen sosyal ve dini faktörleri tespit etmektir. Sonraki araştırmalarda kullanılacak kaynak niteliği sağlaması ve yapılacak çalışmalara zemin oluşturabilmesi temenni edilmektedir.

3. Araştırmanın Sınırları

İncelenen toplumsal olguyu kendi bağlamı içinde inceleyebilmek için katılımcılarla doğal ortamlarında yüz yüze görüşülmüştür. Mülakat soruları katılımcıların verdiği cevaplara göre çeşitlendirilmiştir. Katılımcılar kişisel tercihlerine göre detaylı ve uzun cevaplar veya özel fikir belirtmemeyi tercih etmiştir.

Katılımcının inisiyatifine bırakılarak yöneltilen soruların yorumlaması istenmiştir. Mülakatların yanı sıra gözlemcinin değerlendirmeleri de verilere eklenmiştir. Katılımcılara ağırlıklı olarak açık uçlu sorular sorulmuştur. Herkese aynı şekilde aynı soruların sorulduğu standart bir ölçüm aracı kullanılmamıştır. Görüşmeler sohbet havasında gerçekleşmiştir. Katılımcılarla etkileşime girerek, empatik ve yakın ilişki kurularak mülakatlar yapılmıştır. Kadınların 15 Temmuz'u nasıl deneyimledikleri ve geçen süre boyunca nasıl analiz ettiklerini kişisel geçmiş ve tecrübelerini de hesaba katarak açıklamaları istenmiştir.

Araştırmamız sadece kadın cinsi ile sınırlandırılmıştır. Görüşme gerçekleştirilen kişiler özellikle 15 Temmuz gecesi şiddetle karşılaşanlar arasından seçilmiştir. Katılımcıların birçoğu İstanbul'da ikamet eden vatandaşlardır. Bunun yanında şehit yakınları ile de görüşülerek duygu ve düşüncelerine kulak verilmiştir. Mülakatlar Şubat-Nisan 2017 tarihlerinde gerçekleşmiştir.

B. METODOLOJİ

1. Örneklem Seçimi

15 Temmuz'da dışarıya çıkan kadınlar üzerinde araştırma yapmaya yönlendiren güdü, bu kadınları tanıma isteğidir. Mülakat yaptığımız ve onlarla kendi ortamlarını paylaştığımız süre boyunca onları anlamaya çalıştık. 26 kişilik örneklem grubunu oluştururken ilk etapta dışarıya çıkan kişilerin birkaçıyla iletişim kurulmuştur. Daha sonra zincirleme olarak bu kişilerin komşuları ya da o gece bir arada oldukları arkadaşları ile irtibata geçilmiştir.

Mülakatlar İstanbul Çengelköy'de bulunan 15 Temmuz Derneği'nde, katılımcıların iş yerlerinde, evlerinde, kütüphanelerin çay ocaklarında gerçekleşmiştir. Verileri toplama sürecinde olayın iç yapısını daha iyi anlayabilmek için 15 Temmuz Şehitler Derneği'nde psikolog eşliğinde yapılan etkinliklere katılarak darbe girişiminden etkilenen kişilerin grup halindeki davranışları, kendilerini ifade ediş şekillerini, düşünce ve duyguları gözlemlenmiştir. 15 Temmuz Derneği; şehit yakınları ve gazilerle yakından ilgilenebilmek, kahramanlık destanının gelecek nesillere aktarılması ve canlı tutulması misyonlarını edinmiş bir kuruluştur. Dernekteki uzman psikoloğun mülakat sorularına onay vermesinin ardından şehit yakınları ile görüşülmüştür. Psikolog ile seansların dışında haftanın belli günlerinde bir araya gelen kadınlardan oluşan grubun, hayallerini kâğıda yazarak bir başkasının yorumladığı ve kendilerini kötü etkileyen olumsuz duyguları ateşe verdikleri etkinliklerde katılımcı davranışları izlenmiştir. Terapi grubunun tamamen kadınlardan oluşması ve şehit olan yakınlarıyla beraber o gece dışarıda bulunmaları araştırmayı aydınlatacak veriler sağlamıştır.

Saha bulguları esnasında katılımcılarla öğle molalarında yemek yemek, onlarla beraber halı yıkamak ve evlerine misafir olarak birlikte zaman geçirmek kadınlarla daha yakın olmayı, kadınların kendilerini rahatlıkla ifade edebilmelerini ve onları anlamamızı sağladı.

Terapi grubuna katılarak onları gözlemlemek ve çeşitli etkinliklerde bulunmak çalışmanın derinine inebilmemize yardımcı oldu. Darbeden etkilenen kadınları bir arada görmek ve onların birbirleriyle olan etkileşimlerine tanık olmak gözlemci olarak bize çok şey kattı. Ortak payda olan darbe mağduru olmalarının onların hayalleri, gelecekleri ve ailelerini derinden etkilediğini görmüş olduk. Mülakat görüşmelerinin süresi ortalama 1 saat olmuştur. İstanbul’da mülakat yaptığımız muhitler içerisinde Avrupa ve Anadolu yakasında kadınların bize karşı yaklaşımlarında farklılıklarla karşılaştık. Çengelköy’de katıldığımız terapi grubundaki kadınlar beni kolayca kabul ettikleri halde Bağcılar ve Fatih semtlerinde konuştuğumuz çoğu çarşafli kadınlar tarafından kıyafet ve giyiniş konusunda uyarı ve tavsiyelerle karşılaştık.

2. Araştırma Tekniği

15 Temmuz olayını incelemeyi hedef alan bu teze uygun olacağı düşünülen anlamacı ve yorumlayıcı metodoloji kullanılarak, nitel görüşme tekniği uygulanmış ve sonucunda çeşitli analizler yapılmıştır. Derinlemesine mülakat tekniğinin seçilmesinin sebebi; katılımcıların bireysel deneyimleri, görüşleri ve duygularını derinlemesine elde edebilmektir.

Konunun yeni olması ve daha önce bu konu üzerinde kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olmasından dolayı keşfedici teknik kullanılmıştır. Betimleyici araştırma tekniği ile toplumsal olguyu katılımcıların gözünden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Verileri elde etme sürecinde katılımcıların isteğine bağlı olarak kayıt cihazı kullanılmış, bu kayıtlar daha sonra deşifre edilmiştir. Verilerin kavramsallaştırma sürecinde mülakat verilerinin yanında katılımcıların jest, mimik ve davranışlarına da dikkat edilmiş tutum ve inançlarının daha kapsamlı resmini ortaya koyabilmeye çalışılmıştır. Verilerin kodlanmasının ardından katılımcıların cevaplarının benzer ve farklı noktaları incelenerek bütüncül bir kompozisyon haline getirilmiştir.

Görüşme yapılan ortam katılımcıların tercihine bırakılmıştır. Bazı katılımcıların olayın travmatik etkisinden kurtulamaması göz önünde bulundurulmuştur. Katılımcıların evleri, çalıştıkları işyeri gibi rahat hissedebilecekleri ve kendilerini rahatlıkla ifade edebilecekleri yerde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar mülakat esnasında konu dışına çıkmakta serbest bırakılmıştır. Çoğunlukla katılımcıların kendiliğinden konuşması sağlanmıştır. Katılımcıya mülakat esnasında herhangi yönlendirilme yapmamaya gayret edilerek mülakatı yönetmesine izin verilmiştir. Bu şekilde kendisine göre anlamlı ve önemli şeylere odaklanması sağlanmıştır. Mülakatların bir kısmı birden fazla katılımcı ile birlikte yapılmış, bu sayede kişilerin bakış açılarının nasıl çeşitlilik gösterdiği incelenmiştir. Böylelikle bir kişinin soruya verdiği yanıt diğerlerinin yanıtını düşündürmüş ve yeniden değerlendirmesine olanak sağlamıştır.

Katılımcılara öncelikli olarak yaş, eğitim durumu, sosyo-ekonomik durum, medeni durum gibi demografik bilgileri sorulmuştur. Görüşmeler sırasında kadınların 15 Temmuz ile ilgili başlarından geçenler ve kendi değerlendirilmeleri, kadınların daha önce siyasi eylem veya yürüyüşlere katılıp katılmadıkları, güncel siyasetle ilgilenme dereceleri, daha önce dini grup veya tarikatla bağlılıkları sorularak verilerin etraflıca değerlendirilmesi çalışılmıştır.

Araştırmada vaka keşfi tekniği, derinlemesine mülakat, yapılandırılmamış gözlem ve doküman incelemesi kullanılmıştır. Literatür taraması ve doküman incelemesi ile hâlihazırdaki çalışmaların seyri incelenmiştir. Mülakat verilerinin yanında 15 Temmuz konulu panel ve sempozyumlarda dinleyici olarak veri toplanmış, 15 Temmuz tanıklarının basın yayın organlarındaki röportajları ve konuşmacı olarak yer aldıkları forumlar takip edilerek analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE

A. TÜRKİYE SİYASİ HAYATINDA DARBELER

“Darbe” sözcüğü bir şeyi aşağıya çekmek, yıkmak manasına gelen bir sözcüktür. Anayasal düzeni, devlet istikrarını, kamu düzenini bozmak anlamında kullanılan¹ darbe; gayrimeşru yollarla yönetici konumundaki bir grubun yerine şiddeti aracı kılarak başka bir grubun gelmesidir. Askeri darbe ise ülkeyi koruyup kollamak üzere silahlanmış silahlı kuvvetler tarafından yönetimin ele geçirilmeye çalışılmasıdır. Darbe yönetiminin kışlaya dönmemesi halinde ülke yönetimi, diktatörlük rejimine dönüşme riskiyle karşı karşıya kalır. Buradan hareketle askeri müdahalelerin çeşitli risk ve tehlikeler içerdiğini söyleyebiliriz. 1950’den günümüze dünyada genel olarak 473 darbe ve darbe girişimi meydana gelmiştir. Bunların yüzde 46,9’u başarılı olurken geri kalanı başarısız olmuştur.²

Türkiye’de askeri güçler siyasete yön veren başat unsurlardan birisidir. Ordunun rolü, siyasetin gidişatını belirleyen önemli bir faktör olarak süregelmiştir. Askeri teşebbüsler sonrasında ordu her anlamda öncesine göre daha da güçlenerek siyasetteki etkisini devam ettirmiştir.³

Devlet için çalışan kimselerin beklenmedik zamanda meclisin seçmiş olduğu iradeyi anayasa ve hukuki düzene karşı çıkararak planlı bir şekilde yıkmaya çalışması askeri darbe olarak ele alınır. Darbenin seyri genellikle darbeciler tarafından iletişim ve medya organlarının ele geçirilip halk ve yöneticiler üzerinde otorite sağlamak şeklinde

¹ Anıl Çeçen, “Açılış Konuşması”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, s. 17.

² Mustafa Al Mukdad, “Türkiye’deki Darbe Girişimi ve Dünyadaki Darbeler”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=2&sira=2&baslik=Türkiye%27deki%20Darbe%20Girişimi%20ve%20Dünyadaki%20Darbeler>, 06.05.2018.

³ Nurşen Gürboğa vd. “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi”, *Türk Siyasal Hayatı*, 2. b., ed. Ahmet Demirel-Süleyman Sözen, Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 171.

gerçekleşir. Darbeci zihniyeti meşru lideri ülke idaresini ele geçirdikten sonra kendi istek ve menfaatleri doğrultusunda hareket edecek yeni bir hükümet kurmayı amaçlar. Darbe ve demokrasi bir arada olması düşünülemeyen iki olgudur. Biri olduğu zaman diğerine yer yoktur.

Türkiye’de yönetimi ele geçirmeye yönelik gerçekleşen darbe ve teşebbüsleri incelemek 15 Temmuz’u daha iyi anlamaya sevk edecektir. Gerçekleşen darbelerin müşterek sebepleri olarak darbenin vuku bulduğu şartların darbe için elverişli hale getirilmesi, darbe patlak verdiğinde destekleyici grubun bulunması ve darbenin uygulanma şeklinin benzerlik içermesini söyleyebiliriz.⁴

Türk demokrasisi Cumhuriyetin ilanından sonra uzun süre çok partili siyasi sisteme geçememiştir. Tek parti yönetimi, milli iradenin gerçekleşmesini ve demokrasinin yerleşmesini geciktirmiştir. Daha sonra meydana gelen darbeler demokrasinin kesintiye uğramasına sebep olmuştur. “Türk demokrasisini muhafaza” söylemi ile gerçekleştirilen askeri darbeler milli iradenin engellenmesini, demokrasinin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Türkiye siyasi hayatında yaşanan darbeler; siyasi partilerin kapatılması, sivil toplumun baskı altında tutulması, sokaklara sığrayan ideolojik çatışmaların yaşanması gibi ciddi sarsıntılara sebep olmuştur.⁵

Kısmen sivil destekli 27 Mayıs askeri darbenin başlamasıyla birlikte Ankara ve İstanbul radyoları ele geçirilmiş,⁶ 12 Eylül askeri darbesinde ise televizyon ekranlarında Kenan Evren’in darbe bildirisini okumasıyla darbe sadece ses ve yazı olmaktan çıkıp korku dolu bir görsellik kazanmıştır.⁷ Türkiye siyasi tarihinde gerçekleşen darbeler yanı sıra yayınlanan muhtıra ve e-muhtıralar ile hükümetler istifaya zorlanmıştır. Askeri darbeleri gerçekleştirenler ya da teşebbüsünde bulunanlar devlet yönetimine haksız

⁴ Yasin Şamlı vd., *Milletin Davası 15 Temmuz Davaları-1: İstanbul Darbe Ana Davası*, İstanbul: Türkiye Hukuk Platformu, Uluslararası Hukukçular Birliği, 2018, ss. 21-22.

⁵ Musab Talha Akpınar, “Türk Demokrasisi ve Karşılaştığı Zorluklar”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=1&sira=3&baslik=Türk%20Demokrasisi%20ve%20Karşılaştığı%20Zorluklar>, 05.05.2018.

⁶ Ahmet Kaan Yıldız, “Cumhuriyet Dönemi Modernizm, Demokrat Parti’nin Tutumu ve 1960 Darbesi” *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, s. 67.

⁷ Sertaç Timur Demir, “15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya”, *Seta*, S. 161 (2016), s. 8.

müdahalelerini haklı göstermek için demokrasiyi muhafaza etme, laikliğin ihlal edilmesi⁸, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, siyasi istikrarsızlık ve karışıklıklar, rejimi korumak ve ülke çıkarları gibi gerekçeler öne sürmüşlerdir.⁹ Türkiye’de darbe bağlamında toplumsal ortak hafıza, halkın baskı ve şiddet görüntüleriyle hatırladığı bir gerçekliğe sahiptir. Yalnızca demokrasi ihlali değil; idamlar, keskin uçlu kutuplaşmalar, temel hak ihlalleri, faili meçhul kayıplar, şiddet ve baskı atmosferleri unutulmayacak izler bırakmıştır.¹⁰

1. 27 Mayıs 1960 Darbesi

Türkiye’de demokrasinin ilk kesintiye uğradığı 1960 darbesi, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından halkın seçimle başa getirdiği hükümeti saf dışı bırakarak ülke yönetimini ele almasıyla gerçekleşmiştir. Bu darbe ile ordu, siyasete müdahale eden yeni bir hüviyete bürünmüştür. Darbe anayasasının yürürlüğe sokulması, darbe girişiminin meşrulaştırılmasına ve diğer darbeler için de gerekçe gösterilmesine sebep olmuştur. 27 Mayıs darbesi halkın nasıl tepki vereceği bilinmeden gerçekleşmiştir.¹¹ 1959 yılı siyasi karışıklıkların zirveye çıktığı bir dönem olmuştur. 1960 darbesinden önce yaşanan öğrenci kavgaları siyasi karışıklıkların sokağa taşındığını göstermiştir. 27 Mayıs 1960’ta radyo aracılığı ile darbe bildirisi yapılmış ve dışarıya çıkma yasağı ilan edilmiştir.¹² DP hükümetinin ordunun siyasetteki konumunu uzaklaştırması ve subayların sosyoekonomik olarak beklentilerinin karşılanmamış olması darbe yapmaya sevk eden etkenlerdendir. Darbe sonrası subayların maaşlarının arttırılması ve

⁸ Muhittin Ataman, “Introduction”, July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences, ed. Muhittin Ataman, Ankara: 2017, ss. 9-10.

⁹ Fahri Çakı, “Türkiye’de 15 Temmuz’un Toplumsal Etkileri ve Ona Yol Açan Faktörler Üzerine Düşünceler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 13, S. 1, 2018, ss. 94-95.

¹⁰ Hayriye Şengün, “15 Temmuz Darbe Girişiminin Kadın ve Çocuklar Üzerindeki Etkisinin Medyadaki Yansımaları”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, s. 302.

¹¹ Murteza Hasanoğlu, Rauf Aliyev, “Türkiye ve Kafkaslar’da siyasi Tarih: Demokrasi, Darbeler, Muhtıralar”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 231-233.

¹² Mehmet Turgut, “Türkiye’nin Demokrasi Yolculuğu ve Darbelere Muhalefet”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=1&sira=2&baslik=Türkiye%27nin%20Demokrasi%20Yolculuğu%20ve%20Darbelere%20Muhalefet>, 05.05.2018.

OYAK'ın kurulması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bunun yanında ordunun Demokrat Parti'nin politikalarından memnuniyetsizliği darbe yapmada temel faktör olmuştur.¹³

Ordu içerisindeki darbe gidişatından rahatsız olan subaylar yeni bir darbe teşebbüsünde bulunmak istemiştir. Komutan Talat Aydemir tarafından 1962 yılındaki girişim ordunun üst tabakasından desteklenmediği için başarısız olmuştur.¹⁴ İsmet İnönü ve diğer partilerin karşı çıkmalarına ordu içerisindeki anlaşmazlık da eklenince ikinci darbe girişimi önlenmiştir.¹⁵ Öyle ki 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi darbenin gerçekleştirildiği günün “Hürriyet ve Anayasa Bayramı” olarak kutlanmasına karar vermiştir.¹⁶ CHP ileri gelenleri tarafından “İkinci Cumhuriyet” olarak ilan edilen 27 Mayıs darbesi “Anti-demokratikleşen liberal-muhafazakâr” iktidara karşı zafer olarak algılanmıştır.¹⁷

27 Mayıs darbesi Cumhuriyet tarihinde gerçekleşen ilk darbe olması açısından daha sonra gerçekleşecek olan darbelere imkân vermekle birlikte şekil ve yöntem açısından kolaylaştırıcı hüviyettedir. 27 Mayıs darbesinin yankısı CHP, medya, üniversite öğrencileri ve hocaları tarafından olumlu yankı bulmuştur. Bu kesimlerin darbe şartlarının olgunlaşmasına katkı sağladığını söylemek yanlış olmaz. CHP'nin ve İsmet İnönü'nün askeri kesimi destekleyerek birlikte hareket etmesi “taarruz”, “çıkarma”, Büyük Taarruz” isimleri verdiği gezileri ile zihinlerde darbeyi destekleyici imge oluşmasını sağlamıştır.¹⁸

¹³ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 172.

¹⁴ Hasanoğlu, Aliyev, a.g.m., s. 234.

¹⁵ Gürboğa vd. a.g.e., s. 178.

¹⁶ <http://www.trtarsiv.com/izle/84331/27-mayis-hurriyet-ve-anayasa-bayrami-toreni> 19,07.2018.

¹⁷ Bora, a.g.e., s. 164.

¹⁸ Şamlı vd., a.g.e., ss. 24-26.

Fotoğraf 1: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=57523&start=60>

Türk siyasi hayatında ilk kez gerçekleşen 27 Mayıs askeri darbesi kendisini laik ve Atatürkçü olarak ifade eden kesimler tarafından desteklenmiştir. (EK1, EK2, EK3, EK4). Ordunun halk nezdinde koruyucu ve kurucu hüviyete sahip olması, siyasi otorite ve halk üzerinde gücünü arttırmasına ve itaat algısı yaratmasına sebep olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra diğer darbelerin halk tarafından kabul edilmemesine rağmen darbecilere karşı çıkmak ve onları yargılamak mümkün olmamıştır.¹⁹

2. 12 Mart 1971 Muhtırası

İşçi ve öğrenci hareketleri göz önünde bulundurulduğunda bu dönemde toplumun her kesimin daha fazla siyasallaştığı anlaşılmaktadır. 1970 MGK toplantısında işçi sendika grevleri, aydınların tutumları ve gençlik eylemleri gündem olmuştur. Sosyal hayattaki artan toplumsal mücadele ve artan siyasal hareketlilik, çözülmesi gereken ana problem olarak ele alınmıştır. 1971 muhtıra metni hâkim anarşik durumu çözmek iddiası ile gerçekleştirilmiştir. Muhtıranın ardından ilan edilen sıkıyönetim idarenin orduda olduğu anlamına gelmektedir.²⁰

¹⁹ M. Zeki Duman, "15 Temmuz Darbe Girişiminin Sosyolojik Okuması", *Muhafazakâr Düşünce*, S. 149, 2016, s. 111.

²⁰ Gürboğa vd., a.g.e., ss. 179-181.

1960 darbesinin atmosferi sokaklara ve öğrenci grupları arasına gerginlik olarak intikal etmiştir. ABD basınında yer alan “Ordu Huzursuz” ve “Demirel’in Günleri Sayılı” gibi yazıların yazılmasının ardından Türkiye’ye ekonomik yaptırımların uygulanması ve darbe sonrası ABD etkisinin daha fazla hissedilir olması, 12 Mart muhtırasında ABD’nin aktif rolünü ispatlamaktadır.²¹ 1971 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri toplumda hâkim anarşi ortamını dağıtma vaadiyle yönetime dolaylı olarak el koymuştur. Demokratik yönetim ikinci kez kesintiye uğrayarak Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının radyodan ortak açıklaması ile muhtıra metni okunmuştur. Halkın seçtiği hükümetin istifasını isteyen bu muhtıra taleplerin yerine getirilmediği takdirde ordunun yönetime el koyacağını belirtmektedir.²² Yaşanan olaylar neticesinde Süleyman Demirel istifa etmek zorunda kalmıştır.

3. 12 Eylül 1980 Darbesi

1980 darbesine sürükleyen olaylar zincirinde özellikle 1 Mayıs katliamı; Malatya, Sivas, Bingöl, Kahramanmaraş ve Çorum olayları, sol hareketler ve işçi sınıfının mücadelesi bulunmaktadır. 1974 ve 1975 yılları arasında sağ-sol arasındaki gerilimin had safhaya taşındığı bir dönem yaşanmıştır. Sağ ve solu temsil ettiği düşünülen isimlere yapılan suikastlar, radikal milliyetçilerin komünizm ve anarşi tehlikesi gerekçesi ile aktif rol almaları; şiddet ve kaos atmosferi yaratmıştır. Darbe öncesindeki huzursuzluklara askeri görevliler tarafından son verilmemiş, bunun yanında meclisin ve siyasetçilerin yetersiz kalacağı belirtilerek algı oluşturulmuştur. Kriz ortamının oluşması ordu açısından şartların hazır hale gelmesini sağlamıştır. Bu durum diğer bir deyişle imkânların olgunlaşması anlamına gelmektedir.²³ 1980 öncesinde gerçekleşen darbeler demokrasinin yerleşip gelişmesini baltalamıştır. 1980 yılına gelindiğinde ise Türk siyasi hayatındaki üçüncü darbe gerçekleşmiştir. Parlamento işlevsizleştirilmiş, ülke yönetimi Kenan Evren tarafından ele geçirilmiştir. 1980 darbesi

²¹ Şamlı vd., a.g.e., ss. 28-29.

²² Hasanoğlu, Aliyev, a.g.m., s. 235.

²³ Gürboğa vd., a.g.e., s. 184.

sonucunda halkın iradesi ile seçilen TBMM feshedilmiş ve tüm partiler kapatılmıştır. 1982 darbe anayasası yürürlüğe konulmuştur. 650.000 kişinin gözüaltına alınması, 50 kişinin idamı ve 1 milyon 683 bin kişinin fişlenmesiyle sonuçlanan 1980 darbesinin ardından 1984 yılına kadar çok partili hayata geçilememiştir.²⁴ Sosyal devlet anlayışının geri plana itilerek vatandaşların devlete karşı ödev ve sorumluluklarının ön plana çıkarıldığı idari devletçilik anlayışının hâkim kılınması 1980 darbesinin sonuçlarından biridir.

4. 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbesi

28 Şubat günü yapılan MGK kararları Necmettin Erbakan hükümetinin istifa etmesine yol açmıştır. 28 Şubat'ta alınan kararlarda demokrasinin ve hukukun laiklik ile güvenceye alındığı vurgulanmıştır. Laiklik gerekçesi ön plana çıkarılmış ancak yalnızca İslami hayat tarzına değil tüm insanların hayatlarına müdahale edilerek sivil irade engellenmiştir.²⁵

Türkiye'de toplum içerisinde kendini aydın olarak tanıtan bir kesim, darbelerle karşı geliştirdikleri olumlu tepkiler ve orduyu iş başına çağırma eylemleri ile 28 Şubat'ta açıktan darbe çağrısı yapmıştır.²⁶ Ülkemizde gerçekleşen darbe ve darbe girişimlerinden sonra iktidar sivil iradeye teslim edilmiştir. Halk, darbecileri seçimlerde desteklemeyerek demokratik bir tutum sergilemiştir. Darbe girişimleri ve darbeler Silahlı Kuvvetler içindeki belli bir zümre tarafından planlanmıştır. 28 Şubat'taki darbeyi planlayan Silahlı Kuvvetler üst yönetiminin tamamı değil sadece bir cuntadır. Türk halkı, iradesine kast eden cuntacıların yönetimde olmaması için elinden geleni yapmıştır. TBMM genel kurulunda darbeye dayanak oluşturduğu düşünülen TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini değiştiren düzenlemede konuşan Milli Savunma

²⁴ Şamlı vd., a.g.e., ss. 30-33.

²⁵ Şamlı vd., a.g.e., s. 34.

²⁶ Mehmet Evkuran, "Politik-Teolojik Bir Arzu Olarak Darbe ve Darbecinin 'Sırlar Odası' 15 Temmuz Darbe Girişiminin Dini Referanslarına Dair İnceleme", *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. İlhan Bayram, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2018, C. 1, s. 101.

Bakan İsmet Yılmaz darbe ve orduya ilişkin şu açıklamayı yapmıştır;

“Darbeyi, kurumsal olarak TSK yapmaz. Darbe bir çete tarafından yapılır. Bu çetenin içinde Silahlı Kuvvetlerden de olan vardır. Ama bu mikrofonun önüne Silahlı Kuvvetler mensubu koyuyorlar. Yoksa Silahlı Kuvvetler kurumsal olarak darbe yapmaz. Millet in en büyük güveni Silahlı Kuvvetleredir.”²⁷

5. Darbelerden Sonra Türkiye

Daha önce de belirtildiği gibi askeri müdahaleler, milletin iradesinin yok sayılması ve zor kullanarak devlet yönetiminin değiştirilmeye çalışılmasıdır. Meydana gelen darbelerin sonuçları en çok o ülkede yaşayan halkı etkilemektedir. Darbenin kurbanı olarak halk, baskı ve şiddete maruz kalmaktadır. Darbeler, devlet yöneticilerine yönelik tehdit olmasının yanında seçimle kendini yönetenleri seçen halkın tercihlerine saldırı ile bütün toplumu hedef almaktadır.²⁸

Darbenin yol açtığı olumsuzluklardan birisi de halk nezdinde oluşan silahlı güçler imajının zedelenmesidir. Ülkeyi saldırılara karşı müdafaa vazifesinde olan silahlı kuvvetler halkın güven temelli ilişki kurduğu bir kurumdur. Böyle bir kurumdan beklenen halkın güvenine layık olmaya çalışmasıdır. Bunun aksine her hareket Silahlı Kuvvetlere duyulan güveni zedelemektedir.

Darbeler toplumu olumsuz etkileyerek ülkenin ilerlemesinin önünde engeller oluşturmaktadır. Devlet liderleri ve gençlerin idam edilmesi ve partilerin kapatılıp siyasilerin yasaklanması, toplumda baskı ve tedirginlik atmosferine neden olmaktadır. Demokrasinin gerilemesinin yanında kültürel ve sosyal olarak da ülkenin yıkıma uğraması darbelerin sonuçları arasındadır. Askerin siyasete müdahalesi sanat alanına da tesir ederek eleştiri içeren sanat eserlerine izin verilmemiş ve bunlara sansür uygulanmıştır. Bu darbeler birçok film ve kitap yasaklayarak toplumun görüş ve düşüncelerini ifade edememesini doğurmuştur. İrtica tehlikesi gibi suni algılar

²⁷ https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=125908

²⁸ Alim Yılmaz, “15 Temmuz Sivil Direnişi: Demokrasiyi Yeniden Kurmak”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 149 (2016), s. 60.

yaratılarak halkta psikolojik ve ruhsal tedirginliğe yol açmıştır. 28 Şubat döneminde irtica söylemleri muhafazakâr kesime karşı baskının arttığı yıllar olarak yaşanmıştır. İslami usulde giyinen kadınların eğitimlerinin engellenmesi toplumda şiddet unsuru olarak yer etmiştir. Askerin ülke yönetimine ve seçilmiş halk iradesine müdahale etmesi her seferinde toplumda travma etkisine yol açan durumlar olarak karşımıza çıkmıştır.²⁹ Siyasetin ilerleyip gelişmesi yerine her darbeye anayasa ve siyasi düzen yeniden tasarlanmış, bu da demokrasinin yerleşmesini geciktirmiştir.³⁰

B. 15 TEMMUZ ASKERİ DARBE GİRİŞİMİ

15 Temmuz darbe girişiminin faillerini güdüleyen unsurlar, darbeyi tasarlamaları ve uygulamaları açısından geçmiş darbelerden farklıdır. 15 Temmuz darbe girişimini gerçekleştirenler önceki darbelerde olduğu gibi devletin bekası vurgusu yerine seçilmiş meşru hükümeti haksız ve mesnetsiz iddialarla suçlamışlardır. Türkiye siyasi hayatında gerçekleşen darbeler incelendiğinde ülkedeki kargaşa ortamının özellikle 1980 ihtilalinin gerekçesi sağ sol çatışması olarak gösterilmiştir. 15 Temmuz darbe girişimi ise ideolojik sebeplerle hareket eden ve FETÖ olarak isimlendirilen bir grubun siyasi yönetimi ele geçirme isteğidir. Ülkede siyasi kargaşa ve kriz halinin mevcut olmadığı bir zamanda gerçekleşmesi ilginç bir noktadır. Önceki darbelerin failleri incelendiğinde, dinin kullanılması ve örgütlü hareket edilmesi bakımından önemli farklılık arz etmektedir. Dinin darbeyi gerçekleştirmede maske olarak kullanılması, Türk darbe tarihi açısından ilk yaşanmış bir olaydır.³¹

15 Temmuz pek çok açıdan ilklerin yaşandığı tarihsel gerçekliği olan bir olaydır. Bunlardan biri, ilk defa Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının millet iradesi ile

²⁹ Şengün, a.g.m., s. 303.

³⁰ Şamlı vd., a.g.e., s. 32.

³¹ Fatma Nur Hüküm, “Darbeye Direnmek: Türkiye’deki 15 Temmuz Darbe Girişiminden Çıkarılan Dersler”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=1&sira=1&baslik=Darbeye%20Direnmek:%20Türkiye%20deki%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişiminden%20Çıkarılan%20Dersler>, 05.05.2018.

seçilmiş Cumhurbaşkanına suikast teşebbüsünde bulunması,³² diğeri ise 15 Temmuz'un devlet kurumlarına sızmış bir terör örgütü tarafından gerçekleştirilmesidir. Failleri açısından da değerlendirdiğimiz darbe girişiminin ülkeyi işgal etme maksatlı olduğu anlaşılmaktadır. Önceki darbelerde yalnızca politik şahsiyetler etkisiz hale getirilmek istenirken³³ 15 Temmuz darbe girişiminde doğrudan siyasi rejim ve iktidar hedef alınmıştır.³⁴ Buradan hareketle darbe girişiminin asıl amacının bir bütün olarak Türkiye'yi hedef tahtasına koymak olduğunu söyleyebiliriz. Bu darbe girişimi şayet başarılı olsaydı ülke terör örgütlerinin saldırılarına açık ve savunmasız kalacaktı.³⁵ Ankara'da jetler tarafından bombalanan ya da İstanbul'da üzerlerine ateş açılan halk Mısır'da, Filistin'de ve Irak'ta yaşanan terör saldırılarına benzer hisler yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Darbe sonrası yapılan soruşturmalarda darbe girişimi ile iç savaş, işgal ve terör yatağı planlandığı ortaya çıkmıştır. Öncesinde gayri meşru yollarla yapılmaya çalışılan sivil darbe teşebbüsleri, 15 Temmuz'da birçok insanın ölümüne ve yaralanmasına sebep olan kitlesel terörist saldırısına bürünmüştür. Yapılan saldırılardan darbe girişiminin yalnızca devletin kontrolünü ele geçirmek olmadığı, aynı zamanda terör saldırısı niteliğinde hükümeti etkisiz kılmayı amaçlandığı anlaşılmaktadır. Açıkça 15 Temmuz darbe girişimi bir darbeden ziyade halkı, seçilmiş hükümeti ve askeriyeyi hedef alan büyük ölçekli terör saldırısıdır.

Grup üyelerinin dine dayalı manevi kardeşlik duygusuyla bağlanmasının yanında hedefleri ve faaliyetleri açısından da değerlendirildiğinde FETÖ dini grup özellikleri taşımaktadır.³⁶

³² Murat Binay, "Türk Milletinin Ölüm Kalım Mücadelesi", <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=3&sira=3&baslik=Türk%20Milletinin%20Ölüm%20Kalım%20Mücadelesi>, 08.05.2018.

³³ Taha Özhan, "Turkey's 15 July Coup Attempt: A Year Later", <http://www.middleeasteye.net/columns/july-15-coup-attempt-year-after-1527818296>, 13.05.2018.

³⁴ Şengün, a.g.m., s. 301.

³⁵ Mustafa Bakırcı, "Dindarlık ve Sekülerlik Bağlamında 15 Temmuz Darbe Teşebbüsü", *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 677-678.

³⁶ Kurt, a.g.e., s. 157.

Darbenin gerçekleşmesi durumunda, darbe yönetimini fırsat bilerek bazı gruplar ayaklanmak için harekete geçebilecekti. Milletın iradesi ile seçilmiş kişiler makamlarını silah zoruyla bırakmak zorunda kalacaklardı. Ülke yönetiminin ele geçirilmesiyle yıllarca sürebilecek sıkıyönetim idaresi ve benzeri durumlar darbelerin yol açtığı kötü senaryolardandır. Halkın ayaklanmasını bastırmak için daha fazla kan dökülebilirdi. Darbenin hedefine ulaşması durumunda FETÖ'nün inanç sistemini ve yapısını halk kabul etmek zorunda kalabilirdi. 15 Temmuz darbe girişiminin bertaraf edilmesi Türk demokrasisi açısından önemli bir noktadır. Yaşanılan bu olay siyasi yetkililerin ve toplumun darbelerle ilgili öğrenilmiş çaresizliğini yıkmıştır.³⁷

Bir devletin yöneticileri yasalarla iş başına gelir ve yetkileri yasalarla çevrenir. İdarecilerin bir grup, hizip veya şahıstan emir alması hukuk devletinde düşünülemez. 15 Temmuz darbe girişiminde olduğu gibi kendi çıkarlarınca devleti ele geçirilmesine dini kisve altında organize bir örgütün emellerini göstermiştir.³⁸

Darbe faillerinin hedefleri arasında Cumhurbaşkanını etkisiz hale getirerek yönetimi ele geçirmek olduğu anlaşılmıştır. Batılı birçok yetkili ve medya mensubu darbenin başarısız olmasını, Cumhurbaşkanına düzenlenen suikastın başarısızlığı ile ilişkilendirmesi bunu ortaya koymaktadır.³⁹ 15 Temmuz darbe girişimini durdurmaya çalışan halk uluslararası bağlantıları olan yerel bir örgüte karşı duruş sergilemiştir. Türk Milleti'nin maruz kaldığı diğer darbelerin motivasyonu laiklik iken; 15 Temmuz darbe girişiminde darbecilerin temel motivasyonunu sağlayan gizli faaliyetleriyle gündeme gelen ve radikal dini grup niteliği gösteren FETÖ'dür. Önceki darbelerde halk fiziksel şiddeti tehdit boyutunda yaşayarak yalnızca psikolojik şiddetle karşı karşıya kalmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi ise fiziksel şiddet kullanılmasıyla tarihe geçmiştir.

³⁷ Atilla Yayla, "July 15: The Glorious Resistance of Turkish Democracy", *July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA Yayınları, 2017, ss. 55-62.

³⁸ Mehmet Çelik, "Askeri Darbeler ve Terör Örgütleri", *Diyanet*, S. 308 (2016), s. 19.

³⁹ Erdem Özlük, "Türkiye'de 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Batının Organize Riyakarlığı", <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=4&sira=1&baslik=Türkiye%27deki%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişimi%20ve%20Batının%20Organize%20Riyakarlığı> 13.05.2018

Darbenin başarısız olmasında en önemli faktörlerden biri gelişen demokrasi ve sivil politikanın kuvvetlenmiş olmasıdır. Ordunun siyaset üzerindeki etkisinin azaltılmış olması, demokratik politikalarının eskiye göre daha fazla yer tutması, halkın bilinç düzeyinin artması ve değişen toplum yapısı darbenin başarısız olmasında önemli etkenlerdendir.⁴⁰

1. Darbenin İlk Saatleri ve Siyasetçilerin Tavrı

Türkiye, 15 Temmuz 2016'da siyasi hayatında daha önce yaşanmamış bir olaya tanık olmuştur. 22:00 sıralarında İstanbul ve Ankara'nın ana caddelerinde tankların boy göstermesi, akabinde Boğaziçi Köprüsü'nün askeri araçlarla trafiğe kapatılması halk tarafından korku ve endişe atmosferi yaratmıştır.⁴¹ Her iki şehirde jetlerin alçak uçuş yapımları ve devletin silahıyla kuşanmış kişilerin sokaklarda belirmesi, akıllara terör olayı yahut askeri tatbikat ihtimalini getirmiş ve karmaşaya sebep olmuştur.⁴² Çünkü halihazırda Türkiye bir ülkeyle savaş durumunda olmadığı gibi halk arasında iç savaşa sebep olacak bir gerginlik de bulunmamaktaydı. 15 Temmuz gecesi F-16'ların alçak uçuş yapımları, TBMM'nin ve emniyet merkezlerinin bombalanması ve halkın üzerine ateş açılması hadiselerini toplum tarihte ilk olarak naklen televizyondan izlemiştir.⁴³

Anadolu Ajansı'nın 23:03'de verdiği ilk bilgi "İstanbul ve Ankara'da askeri kalkışma iddiası" küçük bir grubun Genelkurmay Başkanlığında darbe girişiminde bulunduğu şeklinde olmuştur.⁴⁴ Başbakan Binali Yıldırım darbe girişiminin ilk

⁴⁰ Nebi Miş, "Measuring Social Perception of The July 15 Coup Attempt", *July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA Yayınları, 2017, s. 129.

⁴¹ Haluk Alkan, "15 Temmuz'u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar", *Bilig*, S. 79 (2016), s. 254.

⁴² Sertaç Timur Demir, "15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya", *Seta*, S. 161 (2016), s. 9.

⁴³ İlnur Savaşkan, "İnsanların Güç Birliği Yaparak Bir Darbe Girişimini Bastırmasına Tanıklık Etmek: Türkiye'deki 15 Temmuz 2016 Darbesi Vakası", <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=8&sira=3&baslik=İnsanların%20Güç%20Birliği%20Yaparak%20Bir%20Darbe%20Girişimini%20Bastırmasına%20Tanıklık%20Etmek:%20Türkiye%27deki%2015%20Temmuz%202016%20Darbesi%20Vakası>, 19.05.2018.

⁴⁴ Behçet Güngör, Harun Bodur, Ebubekir Gülüm, *AA'nın FETÖ'nün Darbe Girişimi Sürecinde Geçtiği Haberler*, İstanbul: Anadolu Ajansı, 2017, s. 10.

saatlerinde NTV kanalının canlı yayınına telefonla bağlanarak bunun bir kalkışma olduğunu açıklayan ilk isimdir.

Başbakan Binali Yıldırım'ın kendinden emin ve sakin bir şekilde açıklama yapması, şaibeli ve muğlak havayı dağıtarak halkın bilgilendirilmesini sağlamıştır. Hükümet yetkililerinin canlı yayın açıklamalarını dinleyen halk, yaşanan bu hadisenin milletin geleceğini ve toplumsal hafızayı etkileyecek tarihsel bir olay olduğu sonucuna ulaşmıştır. 15 Temmuz gecesi yaşananlar, olan bitenin “darbe girişimi” olarak tanımlanmasının ardından netleşmiş ve toplumsal hafıza canlanmıştır.

Başbakanın canlı yayına bağlanması, onun görevinin başında olduğunu ve kaçmadığını ispat ederek halka özgüven vermiştir. Başbakan'ın ve Cumhurbaşkanı'nın açıklamaları darbecilerin meşruiyetinin geçersizliğini ve darbe girişiminin komuta zinciri dışında gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Girişimin daha ilk saatlerinde Cumhurbaşkanı'nın canlı yayına bağlanarak konuşması, birinci elden meşru iktidarın gösterilmesi ve halkın darbe girişimine karşı pozisyon almasında etkili olmuştur. Daha önceki darbe girişimlerinde politikacıların ve medyanın darbeyi meşru gösterecek açıklamalar yaparak darbeyi desteklemesi halkın susturulmasına ve darbeyi engellemek için özgüvensiz bırakılmasına sebep olmuştur.⁴⁵ 15 Temmuz'da ise Cumhurbaşkanı'nın konuşması, darbeye katılmamış askerlerin desteğini almasına ve henüz tarafına karar vermemiş kesime, darbe girişiminin illegal oluşunu göstermiştir. Cumhurbaşkanı'nın halkı meydanlara davet etmesi ise darbecilerin ilan ettiği sokağa çıkma yasağının geçersizliğini ortaya koymuştur.

Darbecilerin yarattığı sonu olmayan ikilem; sokağa çıkma yasağının ihlalinde halka şiddet uygulamaları aksi durumda ise iddia ettikleri güç ve iktidardan vaz geçmeleridir.⁴⁶

⁴⁵ Miş, a.g.e., s. 121.

⁴⁶ Ateş Altınordu, “A Midsummer Night's Coup: Performance and Power in Turkey's July 15 Coup Attempt”, *Qual Sociol*, S. 40 (2017), ss. 144-148.

Daha sonra diğere devlet adamları ve Avrupa Birliğı Bakanı ve Başmüzakereci Ömer Çelik ‘‘Hepimiz görevimizin başındayız, hepimiz meydanlardayız, son nefesimize kadar milli iradeye, demokrasiye sahip çıkacağız’’ sözleri ile belirsiz atmosferin netleşmesinde hükümetin tavrını ortaya koymuştur.⁴⁷ Darbe girişimi ordunun hiyerarşik düzeninden bağımsız gerçekteşmiştir. Darbe haberi alınmasının ardından askeri hiyerarşinin en tepesindeki komutanlar canlı yayına bağılanarak darbe girişimin kurumsal bütünlükle ilişinin olmadığını, darbe girişiminin emir komuta zinciri içinde yapılmadığını belirtmişlerdir. Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar’ın darbeyi gerçekteştirenlerle iş birliğı içinde olmaması darbenin başarısızlığında önemli bir noktadır. Darbe girişimine birçok asker dahil olmuş olsa da önemli nokta Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar’ın bunun bir parçası olmayışıdır. Donanma Komutanı ve Özel Kuvvetler Komutanı’nın da karşıt açıklamalar yapması darbe girişiminin destekten yoksun bırakmışır.⁴⁸ Muhalefet liderlerinin hükümete destek vermeleri, polis kuvvetleri ve devlete sadık olan kişilerin sokağı çıkmasıyla darbe girişimi başarılı şekilde geri püskürtülmüştür. Darbe girişiminin ilk saatlerinde hükümet yetkililerinin faillerin kimliğini açıklamaları ve emir-komuta zinciri dışında gerçekteştirildiğini söylemeleri halkın darbecilerin kimliğine ve mesajlarına yönelik inandırıcılığını etkilemiştir. Muhalefet parti liderlerinin seçilmiş hükümeti ve Cumhurbaşkanı’ni desteklediklerini açıklamaları darbe girişiminin farklı sonuçlanmasında etkili olmuştur. Bunun yanında medya ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın da halkı cesaretlendirmede rolü büyüktür.

Sivil ve siyasi aktörlerin mutabık tutumları karşı mücadelenin başarılı olmasını sağlamışır. Darbe girişimine karşı siyasi direnişte Cumhuriyet Halk Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisinin seçilmiş hükümeti desteklemeleri demokrasinin korunması açısından önemli bir harekettir. Darbe girişiminin başarısız olmasındaki başat faktörlerden biri de sivil toplumun darbelerin ülkeyi daha geri götüreceğinin

⁴⁷ Avrupa Birliğı ve Başmüzakereci Sayın Ömer Çelik’in Konuşmalarından Derlenmiş Argümanlar No: 1, Ankara: Avrupa Birliğı Bakanlığı, s. 1.

⁴⁸ Paul Kirby, ‘‘Why Did Turkish Coup Plot Fail?’’, <http://www.bbc.com/news/world-europe-36814044>, 13.05.2018

farkındalığında olması ve buna göre hareket etmesidir. TÜSİAD'ın "Türkiye'de Anayasal Düzeni Korumak" isimli bildirisi Almanca, İngilizce ve Fransızca şekliyle yabancı basında yayınlanarak bu kurumun demokrasiye ve hukukun üstünlüğüne bağlılığını uluslararası basına ilan etmiştir. Bu bildiriye Türk halkının, siyasetçilerin ve sivil toplum kuruluşları dahil tüm kurumların darbeye karşı olduklarını vurgulanmıştır.⁴⁹ TBMM'de toplanan 538 sivil toplum örgütü darbe karşıtı ortak bir bildiri yayınlamış ve darbeyi protesto etmiştir. Demokrasinin korunması ve yerleşmesi için önemli bir güç olan sivil toplum kuruluşları, bildiriye darbe girişimini kınayarak net duruşlarını göstermişlerdir.⁵⁰ Darbenin başarısız olmasında siyasetçilerin, medyanın ve halkın inisiyatifi ile bir arada hareket etmesinin önemli bir rolü vardır.⁵¹

2. Toplumun Tepkisi

15 Temmuz darbe girişiminde önceki darbelerde başvurulan demokrasi dışı yöntemler halk tarafından öngörülmüştür. Sivillerin karşı müdahalede bulunması darbe girişiminin seyrini değiştirmiştir.⁵² Yalnızca sivil halk değil, Ömer Halisdemir gibi pek çok asker ve emniyet mensubu da darbecilerle çatışmaya girmiş ve darbenin kısa sürede püskürtülmesinde önemli rol oynamışlardır.⁵³

Demokrasinin temel ilkelerinin en önemlisi milli egemenliktir. Demokratik bir yönetimde yönetme yetkisinin halkın tercihiyle sunulması, egemenliğin halka ait olduğuna işaret etmektedir. 15 Temmuz'da Türk halkı sadece demokrasisini değil aynı zamanda özgür bir ulus olma özelliğini de kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Darbeciler demokrasinin temel ilkelerinden milletin iradesini yok sayarak meşru bir

⁴⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/tusiaddan-yabanci-basinda-turkiyede-demokratik-anayasal-duzeni-korumak-baslikli-ilan-37314260>, 20.05.2018.

⁵² Sebahattin Pul, Fırat Kaya, "Türk Demokrasisinde 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Sivil Toplumun Rolü", *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 220-222.

⁵¹ Miş, a.g.e., s. 104.

⁵² Gökhan Tuncel, "Gezi Parkı Hadisesinin Anatomisi", *Sosyal Hareketler Çağı*, İstanbul: Açılım Kitap, 2016, s. 189.

⁵³ Abdurrahman Gümüş, "Olmak ya da Olmamak: Türkiye'deki 15 Temmuz Darbe Girişimi", <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=2&sira=3&baslik=Olmak%20ya%20da%20Olmamak:%20Türkiye%27deki%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişimi>, 07.05.2018.

yolla iş başına gelen yönetimi düşürmeye çalışmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminde vatandaşlar, daha önce gerçekleştirilen askeri müdahalelerde sergilenen pasif pozisyonda kalmamıştır. Sivil aktörler adeta bir konsensüs ile darbeye karşı çıkmışlardır.

Ülkemizin yanı başında Suriye’de yaşanan trajediye tanık olan halk, bunu duyarlılıkla takip etmiş ve yaşanan hadiselerden oldukça etkilenmiştir. 15 Temmuz da meydana gelen şiddet dolu anlarda insanların aklına ülkenin akıbetinin Suriye’ye benzeme tehlikesi gelmiştir. Devletin ve özgürlüğün yok olması durumunda başına gelecek tehlikeleri düşünen duyarlı vatandaşlarımız, kendilerini feda etme pahasına direnmeye çalışmışlardır.⁵⁴

15 Temmuz darbe girişiminin toplum nezdinde sosyal yanıtının olmaması, - aksine öfkeye sebep olarak- halkın karşıt tepki oluşturmasına sebep olmuştur. Darbe faillerinin başarısız oldukları takdirde eylemlerinden sorumlu olacaklarını bildikleri halde darbeciler, önemli emniyet merkezlerini, TBMM’yi ve sivil halkı bombalamaları ve çok sayıda can kaybına yol açmaları sebebiyle birçok cihetten intihar saldırıları düzenleyen teröristlere benzemektedir.⁵⁵

Darbe teşebbüsünün başarısızlığında kuşkusuz Cumhurbaşkanı’nın çağrısıyla birlikte halkın aldığı önlemler etkili olmuştur. Cumhurbaşkanı’nın çağrısından önce havalimanına çıkan farklı statüden ve yaştan insanlar ellerinde Türk bayrakları ile kışlaların önünde insan duvarı oluşturmuşlardır. Günlük hayatlarında sıradan insanlar darbe kalkışmasının öğrendikleri anda birer kahramana dönüşerek tanklara tırmanmış ve silahlı darbecilere karşı kendilerini siper etmişlerdir.

Hep bir ağızdan “Asker kışlaya geri dön” diye slogan atan halk darbecileri şaşırtarak morallerinin kırılmasını sağlamıştır. Tankın önüne yatmak, egzoz borusuna kıyafetlerini tıkamak, görüşünü engellemek için camlarını çizmek, içine yangın

⁵⁴ Binay, a.g.m.

⁵⁵ Beril Dedeoğlu, “Coup Attempt: International Terrorist Attack”, <https://www.dailysabah.com/columns/beril-dedeoglu/2016/07/17/coup-attempt-international-terrorist-attack>, 13.07.2018.

söndürücü atmak gibi çeşitli şekillerde darbeyi engellemeye çalışan halk, benzerine rastlanmayan bir kamu direnci göstermiştir. Vatandaşlar çeşitli yollarla darbecileri durdurmaya çalışmıştır. Bunlardan birkaçı; Akıncı üssünden kalkan jetlerin görüş alanını azaltmak için Kazan ilçesindeki köylülerin samanlarını yakmaları, Malatya’da hava üssüne yağ akıtılması, iş makineleri ve arabaların üslere park edilmesidir. Denizli, halkın darbe girişimine karşı seferber olduğu şehirlerden birisidir. Vali ve İçişleri Bakanlığının iş birliği ile oluşturulan kriz masasının tespitiyle Ankara yoluna 550 komandonun gitmekte olduğu anlaşılınca, Ankara’ya gitmelerini engellemek için havaalanının elektrikleri kesilerek, jeneratörler devreden çıkarılarak ve komutanlığın çıkışları araçlarla kapatılarak müdahale edilmiştir.⁵⁶

Darbeciler 15 Temmuz’da sivil destekli bir darbe gerçekleştirmeye çalıştığı aşikardır. Oysa sivil kişilerin darbe yapması Türk darbe tarihinde benzeri görülmemiş bir olaydır. Türk halkının tüm farklılıklarına rağmen bir millet olarak birleşmesi ve demokratik farkındalığı 15 Temmuz darbe girişiminin başarısız olmasında önemli bir etken olmuştur. 15 Temmuz darbe girişiminde Türk halkının direnişi diğer milletlere, bir ülkenin kaderine halkın nasıl karar verebileceğinin örneği olmuştur. Darbecilerin tümü devlet yetkilileri ve polisler teslim edilinceye kadar vatandaşlar sokakta kalmıştır. 15 Temmuz’un bıraktığı en büyük iz, Türk halkının tanklara karşı direniş mücadelesidir. Farklı etnik kökenlerden, farklı yaş gruplarından, farklı ekonomik sınıftan insanlar bir araya gelmişlerdir. 15 Temmuz darbe girişimi silahsız halka ateş açılmasından sonra üzerine yürüyen tankların altına yatan halk darbeyi canı pahasına geri püskürtmüştür. Bu, silahsız direnişiyle şiddetli bir darbeye karşı halkın zaferidir. Bu, aynı zamanda askeri rejimlerin yakın coğrafyadaki -diğer ülkelerin aksine- toplum tarafından desteklenmediğinin ve askeri darbelere barışçıl direnişin nasıl sergileneceğinin ispatı olmuştur.⁵⁷

⁵⁶ Tahir Kodal, "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Denizli", *BELGİ*, S. 16 (2018), ss. 802-803.

⁵⁷ Ataman, a.g.m., ss. 11-14.

Darbe girişiminin püskürtülmesinde siyasetçilerin, devlete ve halka sadık komutan ve emniyet güçlerinin yanında Türk halkı da kahramanca bir tavır sergilemiştir. Bu yönüyle vatandaşların özne-aktör konumunda olduğunu söyleyebiliriz. Toplumun böyle bir tavır sergilemesinde değerlerin ve iç dinamiklerinin etkisi büyüktür. Türk-İş sendikası Sakarya’da binlerce üyesi ile meydanlara 15 Temmuz gecesi inmiştir. Bazı dini cemaatler de kısa sürede örgütlenerek direnişte yerini almıştır. 15 Temmuz gecesi İstanbul Belediye binası, Türk Telekom binaları, AK Parti İl Başkanlığı binası, TRT binası darbeciler tarafından ele geçirilmeye çalışılmıştır. Halk faillerle diyaloga girerek onları ikna etmeye çalışmak, askeri araçların önünü kamyonlarla ve büyük araçlarla kesmeye çalışmak, lastik yakarak savaş uçaklarının kalkmasını önlemek gibi direniş sırasında darbeye engel olmak için birbirinden farklı yollar denemiştir. Buradan hareketle kargaşa anında resmi veya sivil binalara zarar verilmemesi ve darbecilerin herhangi bir zarar verilmeden emniyet güçlerine teslim edilmesi dikkat çeken noktalardan biridir. Darbeye direnişin sosyal boyutu ise, halk hiç tanımadığı insanlarla vatan, egemenlik ve dini duygular paydasında buluşarak hareket etmiş, güçlü bir kardeşlik atmosferi yaşanmıştır. Darbeye direnen halk yalnızca ekonomik, sosyal ve kültürel kazanımlarını değil iradesi ile seçtiği siyasi yönetimi ülke bütünlüğünü ve dolayısıyla egemenlik hakkını korumuştur. Darbe girişimine siyasi aktörlerin ve halkın beraber karşı gelmesi halk-devlet bütünleşmesinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Sokağa dökülen halk, arkasında devleti; hükümet ise meydanlara çağrılan halkın direnişiyle toplumun desteğini hissetmiştir. Silahsız halkın orduya karşı vermiş olduğu bu zafer halk hareketleri bakımından dünyaya örnek olmuştur.⁵⁸

Halkı sokağa döken sebepler, kısaca, milli egemenliği savunmak, demokratik olmayan girişime karşı durmak, seçilmiş hükümetin yanında olduğunu göstermek, dış güçlerin müdahalesine karşı olmak, ülkenin bekasını korumak şeklinde sıralanabilir.⁵⁹

⁵⁸ Okumuş, a.g.m.

⁵⁹ Hüküm, a.g.m.

Darbe girişiminin başarılı olma durumunda olabilecekleri tahayyül eden vatandaşlar çocuklarının geleceği için kendilerini feda etmişlerdir, denilebilir. Darbecilerin kendi milletine silah doğrultması darbenin faillerinin arkasında, yabancı güçlerin olduğu düşüncesini akıllara getirmektedir.⁶⁰

3. Medyanın Aktif Rolü

15 Temmuz gecesi dijital ve sosyal medyanın başarılı bir şekilde kullanılması toplumda farkındalığın artmasını sağlamıştır. Darbecilerin püskürtülmesinde halkın tanık olduğu hadiseleri video, ses kaydı ve fotoğraf olarak kayıt altına alması diğer insanların olay yerlerinden verilen bilgiler halkın haberdar olması ve sokağa çıkmasında teşvik edici olmuştur.⁶¹ 15 Temmuz gecesi halkın sokağa dökülmesinde ve olayları analiz etmesinde sosyal medyanın önemli bir rolü olmuştur. Cumhurbaşkanı resmi Twitter ve Facebook hesaplarından da darbeye direniş çağrılarını yaparak binlerce kişiye ulaşmıştır. Boğaziçi Köprüsü'nde darbeciler tarafından mahsur kalan ya da Çengelköy'de kafede rehin tutulan kişiler, Facebook Live ve Periscope gibi uygulamalarla yaşananların gerçekliğini tüm Türkiye'yle paylaşmıştır. Whatsapp grupları sayesinde gerçekleştirilen anlık bilgi akışı darbe girişimine karşı halkın müdahalede hızla organize olmasını sağlamıştır. Twitter'da "DarbeyeBoyunEğmeyeceğiz", "MilletçeMeydanlardayız", "MeydanlarTarihYazıyo", "TurkeyCoupAttemp", "MilletDestanYazıyor", "HaydiMeydanlara", başlıklı paylaşımlarla halk darbe girişiminin gerçek yüzünü kısa sürede öğrenerek darbeye karşı motive olmuştur. Bu paylaşımların halkı birleştirmede kilit noktada olduğunu görmekteyiz.⁶²

Darbe girişiminin bastırılmasında dijital platformlar ve sosyal medyanın önemli bir payı vardır. 15 Temmuz gecesi TRT ve CNN Türk medya ajanslarına baskınlar

⁶⁰ Beril Dedeoğlu, "Coup Attempt and its Foreign Connections", <https://www.dailysabah.com/columns/beril-dedeoglu/2016/07/27/coup-attempt-and-its-foreign-connections>, 13.07.2018.

⁶¹ Alhassan, a.g.m.

⁶² Mehmet Utku Şentürk, "Türkiye'de Medyanın Darbelerle İmtihanı", *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 297-298.

yapılarak yayın kesilmeye ve Türk halkının bilgi edinmesi engellenmeye çalışılmış; Cumhurbaşkanının Facetime ile halkı sokaklara çağırması ve halkın sokaklarda yaşananları sosyal platformlara taşınması ile darbenin seyri değişmiştir. Halkın çektiği videolar tüm Türkiye'ye yayılmıştır. Whatsapp; halkın bilgi edinmesi, birbirinden haber alması ve sokağa çıkma kararı almasında önemli platformlardan biri olmuştur. Oluşabilecek provokasyonlara dair sağduyu çağrısı yapılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda darbe girişimini Whatsapp üzerinden planlayan kişileri ifşa ederek hukuki delil oluşturmuştur.⁶³ Darbeciler önceki darbelerde olduğu gibi medya ve basın binalarını basarak yayın alanında güç oluşturabileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak bugünün Türkiye'sinde medya anlayışı sayesinde -sosyal medya paylaşımlarının da katkısıyla- bilgi akışını engelleyememişlerdir. Darbeciler tüm televizyon kanallarında darbe metnini yayınlamaya çalışmışlardır ancak birkaçı hariç çoğu medya kuruluşları buna izin vermemiştir.⁶⁴

4. FETÖ Yapılanması

Türk istihbarat örgütü darbe girişiminin ardından, eldeki bilgiler ışığında 15 Temmuz darbe girişimini planlayıcılarının, Pennsylvania merkezli terör örgütü FETÖ'nün olduğunu bildirmiştir.⁶⁵ Gizlilik temelinde hareket eden ve dini bir cemaat olan FETÖ 15 Temmuz darbe girişiminde laik söylemle karşımıza çıkmıştır. FETÖ, kendisini "Hizmet Hareketi" olarak isimlendirerek İslami hassasiyetleri baz alan söylemleri ile teolojik yapı peşinde olan bir örgüttür.⁶⁶ FETÖ, lideri Fethullah Gülen'in karizmasına ve kutsallığına inanan, İslam'ı kendine göre yorumlayan, kendi kendini finanse edebilen bir örgüttür. FETÖ ekonomik faydanın yanı sıra sosyal ve duygusal

⁶³ Demir, a.g.m.

⁶⁴ Altınordu, a.g.m, s. 149.

⁶⁵ İbrahim Kalın, "After the Coup Attempt, Turkey's Success Story Continues", *Insight Turkey*, C. 18, S. 3 (2016), ss. 11-12.

⁶⁶ Yılmaz, a.g.m., s. 59.

anlamda da müntesiplerinden istifade etmiştir. Aynı zamanda üyelerini kendine bağımlı kılarak kaynaklarının sürekliliğini sağlamıştır.⁶⁷

FETÖ yapılanmasının darbeyi gerçekleştirmeden önce politik bir tutum sergileyerek siyaset içerisinde kendi yararlarına sonuçlanacak hamlelere imkân sağladığı anlaşılmıştır.⁶⁸ Darbe girişiminde bulunan FETÖ, ideolojik sebeplerle hareket ederek siyasi sistemi ve siyasetçileri baskı ve şiddet ile kontrol altına almaya çalışmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminde öncelikle Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanının doğrudan hedef alındığı çok açıktır.⁶⁹

15 Temmuz öncesinde 17-25 Aralık sürecinde gerçekleştirilmeye çalışılan darbe girişimi örgütün kendi bürokratik yapılanmasının boyutlarını ortaya koymuştur. FETÖ 17-25 Aralık'ta AK Parti'yi tasfiye etmeye çalışarak örgütün adli, istihbarat ve operasyon yönünü göstermiştir.⁷⁰ 15 Temmuz'un baş aktörlerinin TSK içerisinde yerleşmiş FETÖ unsurları ve bunlarla birlikte hareket eden çeşitli kademelerdeki bürokratlar olduğu ortaya çıkmıştır. Darbe girişiminin ardından tutuklanan general rütbesindeki askerlerin ifadeleri FETÖ oluşumunun boyutlarını göstermektedir.⁷¹ Darbe girişiminin faileri Fethullahçı Terör Örgütü, bir diğer adıyla paralel dini yapılanma ve Yurtta Sulh konseyi adıyla 15 Temmuz'u işgal ve iç savaş niteliğinde planlamışlardır.⁷² Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh." ilkesinden yola çıkarak kendilerini isimlendiren darbeciler, darbe gerekçesini Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ndeki pasajlara çağrışım yaparak hükümeti ihanet ve dalalet ile suçlamışlardır. Darbeciler seküler laik

⁶⁷ Enver Sarı, "Fethullahçı Terör Örgütünün Felsefi Analizi", *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 811-818.

⁶⁸ Korhan Karacaoğlu, Fatih Saydam, "Örgütsel Politika Düzleminde Bir Darbe Girişiminin Arka Planındaki Örgütlü Yapının Çözümlemesi", *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, s. 618.

⁶⁹ Hüküm, a.g.m.

⁷⁰ Hasanoğlu, Aliyev, a.g.m., s. 247.

⁷¹ Nebi Miş, vd., *15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması*, İstanbul: SETA Yayınları, 2016, ss. 15-16.

⁷² Ejder Okumuş, "Halkın 15 Temmuz Darbe Girişimine Devrimci Direnişi", <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=7&sira=1&baslik=Halkın%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişimine%20Devrimci%20Direnişi>, 17.05.2018.

referanslara atıf yaparak kabul göreceklere yanılıısına düşmüşlerdir.⁷³ Okutulan darbe metninde Atatürk referansı ile açık bir gönderme yapılması asker veya halk içindeki seküler Kemalist kesimden destek alacaklarına dair beklentilerini göstermektedir. Metinde ayrıca 17-25 Aralık sürecinde hükümetin yıpratılmaya çalışıldığı yolsuzluk iddiası yinelenmiş, anayasa ihlalleri laik ve demokratik hukuk düzeni ortadan kaldırıldığı bahane edilmiştir. 1 Ağustos'ta yapılacak Yüksek Askeri Şura'da FETÖ mensuplarının tasfiye edileceği endişesiyle darbe girişimi planlandığından daha önce gerçekleştirilmiştir.⁷⁴

Darbeci subayların itirafları ve sanıkların ifadeleri ile darbe girişimini planlayan ve gerçekleştirenlerin ordu içerisindeki mensupları aracılığıyla FETÖ örgütünün olduğu anlaşılmıştır.⁷⁵

İslam dinine göre sadece Hz. Peygamber “masum ve tartışılmaz” olarak kabul edilir. Peygamber dışında hiçbir kimsenin ruhani otorite olarak geçerliliği yoktur. Bir kişinin kendini seçilmiş ve özel olduğunu öne sürmesi ve kendine kutsiyet atfetmesi Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in sünnetine aykırıdır. FETÖ din adına kendi yapılanmasına yaptığı davet İslam'ın ancak Allah'a ve Hz. Peygamber'in yoluna yapılan davet anlayışına zıttır. Kişi ve hiziplerin karanlık amaçları için yapılan davetler aslında insanların manevi duygularının istismar edilmesinden başka bir şey değildir. FETÖ liderinin Mesih ya da Mehdi olduğunu açıkça etmese bile ima yoluyla ilan edilmesi, takipçileri üzerindeki nüfuzunu arttırmıştır.⁷⁶ Dinin bize sunduğu kaynakları bırakarak bir insanın hata etmeyeceğine inanıp her söylediği şeyi mutlak ve dini kabul etmek İslam'a uygun olmayan bir tutumdur. Bu düşünce Allah'ın emirlerini adeta bir

⁷³ Altınordu, a.g.m., ss. 145-152

⁷⁴ Gönül Tol, Matt Mainzer, Zeynep Ekmekçi, “Unpacking Turkey's Failed Coup: Causes and Consequences”, http://www.mei.edu/content/article/unpacking-turkey-s-failed-coup-causes-and-consequences#_edn29, 26.06.2018.

⁷⁵ Amdia Mahamadu, “Türkiye'deki 15 Temmuz Darbe Girişimi: Hükümetin Tepkisi”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=6&sira=3&baslik=Türkiye%27deki%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişimi:%20Hükümetin%20Tepkisi>, 16.05.2018.

⁷⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, *Dini İstismar Hareketi FETÖ/PDY*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016, ss. 36-40.

tarafa bırakarak liderin hakikati ile hareket etme düşüncesine götürerek yıkıma yol açacak faaliyete sebep olmuştur.⁷⁷ 15 Temmuz darbe girişimi ve öncesindeki darbelerde din, yapılan hukuksuzluğu haklı göstermek için başvuru referans olarak karşımıza çıkmıştır.⁷⁸ 15 Temmuz darbe girişiminin ardından düzenlenen Din Şurasında FETÖ örgütünün dini bir yapı olarak nitelendirilemeyeceği şu sözlerle açıklanmıştır:

“Gizli ve karanlık emellerine ulaşmak için her türlü yolu mübah gören, dini ve dini duyguları istismar eden; milletimizin zekatını, sadakasını, kurbanını çalan, evladını elinden alıp yanlış yönlendiren, dinimizin temel değerlerini, kavramlarını tahrif ve tahrip eden, gayr-i İslami ve gayr-i ahlaki tutum ve davranışlarla fitne, fesat, yalan ve desiselerle kendine insan ve imkan devşiren, devletin tüm organlarına sızarak milletin geleceğini ipotek altına almaya çalışan ve son darbe girişimiyle millet tarafından suçüstü yakalanan Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ/PDY) dini bir oluşum olarak nitelenmez. Bu örgütün elebaşı “din alimi” ya da “hoca efendi” olarak kabul edilemez.”⁷⁹

FETÖ örgütüne mensup kişilerin kamudan uzaklaştırılması ve olası tehlikelere karşı önlem alınması darbe girişiminden önce başlamıştır. Özellikle yargı ve güvenlik kollarında FETÖ’ den arındırılma çalışmaları devletin gündeminde yer etmiştir.⁸⁰

C. 15 TEMMUZ’DA KADINLAR

Kasti fiziksel zorlama ya da tehditle birine ya da bir gruba karşı ölüm, psikolojik hasar, gelişim bozukluğu ya da yoksunluğa neden olacak her türlü davranış şiddet olarak tanımlanır. Bireylerin sağlığı ya da refahı baz alınarak tanımlanma yapılmıştır.⁸¹ Dünya Sağlık Örgütü’nün bu tanımlamasına göre 15 Temmuz gecesi dışarıya çıkan kadınlar bu tanıma göre şiddetle karşı karşıya kalmışlardır.

⁷⁷ Ekrem Keleş, “Bizi Aldatan Bizden Değildir”, *Diyanet Aylık Dergi*, S. 308 (2016), ss. 10-11.

⁷⁸ Ejder Okumuş, “Darbe ve Din- 15 Temmuz Örneği”, *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. İlhan Bayram, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2018, C.1, s. 327.

⁷⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, Şûra Kararları ve Açıklamalar, Dini İstismar Hareketi, FETÖ/PDY Olağanüstü Din Şurası Kararları, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara: (2016), s. 36.

⁸⁰ Serdar Güleler, “Dünyada Arındırma Politikaları ve Devletin FETÖ’den Arındırılması”, *Seta Perspektif*, S. 142 (2016), s. 5.

⁸¹ Etienne G. Krug vd., *World Report on Violence and Health*, Geneva: WHO Library Cataloguing-in-Publication Data, 2002, s. 5.

Darbenin sonuçlarından erkekler ve kadınlar -bazı durumlarda kadınlar daha ağır şekilde yaşayarak- olumsuz etkilenmektedir. Nezahat Cen, darbe süreçlerinde kadınların yalnızlaştığından ve daha fazla sorumluluk almak zorunda kaldıklarından bahsetmektedir. Askeri müdahalelerin kadınlar için doğurduğu sonuçlar, kadınlar için kendine özel karşı çıkma gerekçeleri oluşturmuştur. Darbe girişimleri başlı başına güç odaklıdır ve otorite kurma eğilimindedir. Askeri müdahaleler karşı çıkanları bastırma ve dayatma özellikleri ile kadınların sessizlik halinde kalmalarını sağlamaya çalışırlar.⁸²

15 Temmuz gecesinin hafızalardan silinmeyen imgelerinden birisi Tijen Karaş'ın darbe bildirisinin soğukkanlılıkla okumasıdır. Elleri titrer halde, donmuş sesi ve yüz ifadesiyle gözlerindeki korku net bir şekilde anlaşılmuştur. Kendisi yaşadığı baskıyı şöyle özetlemektedir:

“3 -4 saat kadar önce burada kâbus dolu saatler yaşadık. Meslek hayatımın en zor yayını yaptım. Silahlı kişiler tarafından stüdyomuzda, haber merkezimizde alıkonulduk. Saatler boyunca rehin tutulduk. Kollarımız arkadan bağlandı. Tehdit edildik. Her hareketimiz izlendi. Stüdyoda o bildiri metnini, silahlı kişiler tarafından zorlandım. TSK adına bu eylemi gerçekleştirdiklerini, bize zarar vermeyeceklerini, milletin iyiliği için bunu yaptıklarını ifade eden bir grup tarafından alıkonulduk saatler önce evvel. Ellerimiz arkadan bağlandı. Silahları ile bizi tehdit ettiler. O şartlar altında okuduk.”⁸³

Tijen Karaş'ı silah altında tutan darbeciler sıkıyönetimi ve sokağa çıkma yasağını ilan etmiştir. 15 Temmuz gecesinin ilerleyen saatlerinde darbenin seyrini değiştirecek görüntülü konuşmayı yapan kadın gazeteci CNN Türk Ankara temsilcisi olan Hande Fırat ekranda görünmüştür. (EK5) Cumhurbaşkanı, darbeye direnmek ve demokrasiyi savunmak için halkı meydanlara davet etmiştir. Çağrının ardından sokağa dökülen halk, devletin emniyet güçleri ve darbenin parçası olmayan ordu mensupları ile birlikte tek bir kuvvet oluşturmuştur.⁸⁴ Daha önce hiç miting veya yürüyüşe katılmamış olan 44 Yaşındaki ev hanımı Ayşe Aykaç AK Parti İlçe Teşkilatı'ndan aldığı mesaj ile

⁸² Nezahat Cen, “Ataerkil bir Davranış Biçimi Olarak Askeri Darbeler ve Kadın”, *Demokrasi ve Darbeler Tarihi*, Erünel Sosyal Bilimler Lisesi Sempozyum Bildiri Kitabı, Antalya, 2016, ss. 117-118.

⁸³ <http://www.hurriyet.com.tr/trt-spikeri-kollarimiz-arkadan-baglandi-tehdit-edildik-bildiri-metnini-okudum-37309676>

⁸⁴ Nazlan Ertan, “Women In Turkey’s Failed Coup”, <http://wunrn.com/2016/07/turkey-women-in-turkeys-failed-coup/>, 13.05.2018.

dışarı çıkararak şehit düşmüştür. Cumhurbaşkanı'nın çağrısından önce çıkan 46 yaşında ev hanımı Türkan Türkmen Tekin, köprüdeki ilk şehitlerden 51 yaşındaki Sevgi Yeşilyurt 15 Temmuz gecesi şehit olan siviller arasındadır. Ankara'da şehit olan polis memuru 23 yaşındaki Kübra Doğanay, 24 yaşındaki Komiser Gülşah Güler, 26 yaşındaki Sevda Güngör, 31 yaşındaki Demet Sezen, 24 yaşındaki Özel Harekât Komiser Yardımcısı Seher Yaşar Özel Kuvvetler Komutanlığı'nda görevli şehit olan kadın kahramanlardandır.⁸⁵

KADEM Başkanı Sare Aydın Yılmaz'ın da belirttiği⁸⁶ yabancı basında yer alan haberlerde sokağa dökülen halk içinde kadınların olmadığı yalnızca erkeklerin sokağa çıktığı lanse edilmiş, kadınların hiç yokmuşçasına sessiz kaldıkları, varlıklarını gösteremedikleri yer almıştır.⁸⁷ 15 Temmuz gecesi kadınların erkeklerle birlikte darbeye dur demek için çıkmadıkları ve kadınların geri planda kaldığı Batılı karelerde ifade edilmiştir.⁸⁸ Batılı haberleri doğrularcasına darbe faillerinin ve darbe girişimine karşı çıkan kişilerin erkek olduğu, kadınların -İsmailağa cemaatinin internet sitesinde yayınlamış olduğu bildiri referans alınarak- evde oturmayı tercih ettikleri belirtilmiştir. İsmailağa cemaati 15 Temmuz gecesi internet sitesinde “hanımların meydanlarda bulunması uygun değildir” başlıklı duyurusu ile bu cemaate mensup kadınlar evlerinde zikir ve dua ile meşgul olmalarını, erkeklerin meydanlarda hükümeti destekleyip darbecilerle mücadele edeceğini açıklamıştır.⁸⁹ Halbuki İsmailağa cemaatinde Andy-AR araştırma raporuna göre cemaate bağlılık olarak %8.91 oranına sahiptir. Bağlılık haritasında 5. sırada yer alan müntesiplerinin -diğer cemaatlerle karşılaştırılınca-

⁸⁵ İpek Özbey, Güliz Arslan, İpek İzci, *15 Temmuz Demokrasi Kahramanları*, İstanbul: Hürriyet Gazetecilik, 2016, bkz.

⁸⁶ Sare Aydın Yılmaz, “Cornerstones of July 15: Women Who Are More Powerful Than Tanks”, *Insight Turkey*, Fall, 2016, C. 18, S. 4, ss. 65-75.

⁸⁷ Pınar Ersoy, “Women are Being Silenced in Turkey’s Crackdown”, <https://www.pri.org/stories/2016-07-19/women-are-being-silenced-turkeys-crackdown>, 20.07.2018.

⁸⁸ Ian Lee, Jareen Imam, “Turkey Coup Attempt: Reaction on the Streets of Istanbul”, <https://edition.cnn.com/2016/07/17/europe/turkey-coup-attempt-reaction-on-street/index.html>, 25.06.2018.

⁸⁹ <http://www.ismailaga.org.tr/hanimlarin-meydanlarda-bulunmasi-uygun-degildir>

yoğunlukta olmadığı dini gruplardan biridir. Dolayısıyla internet sitesinde yayınladığı bildiri Türkiye’deki kadınların az bir kısmı için bağlayıcı olmuştur.

Darbe girişimini bayraklar, “Allahu Ekber” nidaları ve darbe karşıtı sloganlarla protesto eden kalabalık darbeyi durdurmak için bir araya gelmiştir. Toplanan insanlar 15 Temmuz gecesi ve sonraki gecelerde birlik ve beraberlik içinde hareket etmiştir. Hükümet, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çağrısı ile sokağa çıkan kadınları seçilmiş hükümetin yer almaları hasebiyle devletin meşruiyet kanıtı olarak görmüş, aynı zamanda “yeni Türkiye’nin” arzulanan vatandaşı olarak isimlendirmiştir.⁹⁰

15 Temmuz’da ülkesini korumak adına sokağa çıkan halk sokaktaki temsili ile kamudaki görünürlüğü değiştirmiştir. İstanbul kozmopolit yapısıyla farklı düşünceden insanların bir arada oldukları bir anlamda temsil alanlarının karşı karşıya geldiği bir alandır. AK Parti iktidarıyla beraber alt sınıf, milliyetçi ve dindar kesim eskiye nazaran görünür olmaya başlamıştır.

2002 yılından beri AK Parti’nin sivil haklar konusundaki hamleleri ile reddedilen haklar -üniversitelerde ve kamuda başörtüsü yasağı- baskı altındaki muhafazakâr kesime sunularak onları eşit vatandaş statüsüne yükseltmiştir. Bunun yanında etnik-dilsel bakımdan farklı olan gruplara sağlanan imkânlar göz ardı edilemeyecek önemdedir. Kazanılan haklar ikinci sınıf vatandaşlıktan yükselmek anlamına gelmektedir. Darbe girişimi zor kazanılan hakları ve demokrasiyi tehdit etmesiyle ülkeyi geriye götürecek bir girişimdir.⁹¹ Üst üste maruz kalınan demokrasi kesintileri, darbe ve muhtıralar Türk halkını bezdirmiştir. Kendini ikinci sınıf gibi hisseden pek çok kesim, AK Parti hükümeti ile haklarını yeniden kazandıklarını hissetmişlerdir. Bu gruplar darbenin başarılı olma durumunda kazandıkları hakları ve özgürlüklerini kaybedeceklerini düşünmüşlerdir. Bu nedenle darbenin başarılı olmaması

⁹⁰ Begüm Başdaş, “Unity in Rupture: Women against the coup attempt in Turkey”, *Journal of Middle East Women’s Studies*, C.13, S. 1 (2017).

⁹¹ Şener Aktürk, “Turkey’s Civil Rights Movement and the Reactionary Coup: Segregation, Emancipation, and the Western Reaction”, *July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA, 2017, ss. 68-102.

için çaba gösteren toplumun farklı kesiminden insanlar doğal bir tepki göstermiştir.⁹²

1. Kadın ve Toplumsal Hadiseler

İnsanlık tarihine şöyle bir göz attığımızda kadınlar, toplumsal olaylarda azımsanamayacak ölçülerde kilit roller üstlenmiştir. Antropoloji ve tarih bizlere kadınların aktif olmasa da belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle “her başarılı ve başarısız durumun ardında bir kadın vardır” diyebiliriz.⁹³ Asr-ı saadette kadınların genç yaşlı fark etmeden, savaşlarda yaralıları tedavisi, yemek ve su temin etmek, ölüleri nakletmek gibi hizmetlerde bulunduğu bilinmektedir. Gerekli durumlarda Hz. Peygamber kadınların bizatihi savaşlara katılmasına salık verdiği hatta kadınların düşmanla çarpıştıkları kayıtlara geçmiştir.⁹⁴

Kadın; yalnızca sosyal hayatta etkin bir aktör olarak değil, aynı zamanda ailenin yöneticisi olarak da hemen her toplumda çeşitli roller üstlenmektedir. Kadın, yapıcı ve yuvada toplayıcı olarak ailenin kurum haline gelmesinde analık rolünü yerine getirir. Özellikle bireyin ilk eğitiminin ailede verildiği düşünüldüğünde kadının aile içindeki önemi yadsınamaz bir gerçektir. Eğitimle şekillenen şahsiyet gelişimi ve çocuğun ilk altı yılda aldığı eğitim, ikinci doğuma işaret etmektedir. Sosyal içerikli olan ikinci doğum, kadının toplumsal değişimin yönünü belirlemesi açısından rolünü ortaya koyar.⁹⁵

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış isimlere, ekolleşen kadınlara baktığımızda her birinin dönemin güç tabularını yıktığını fark etmekteyiz. Balkan savaşlarıyla birlikte vatanın savunması konusunda halk arasında panik oluşmuş ve bu endişeyle bir araya gelen kadınlar Müdafaa-i Milliye Kadınlar Heyetinin kurulmasına öncülük etmiştir. Darülfünûn'da ilk toplantı 4-5 bin kadının katılımıyla gerçekleşmiştir.

⁹² Yayla, a.g.e., ss. 28-57.

⁹³ Ufuk Tarhan, “Kadın Enerjisi Yükseliyor”, *Kadın*, S. 4 (2018), s. 8.

⁹⁴ Ali Toksarı, “Hz. Peygamber Devrinde Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 29, S. 4 (1993), ss. 78-79.

⁹⁵ Mehmet Birekul, “Adalet-Eşitlik Dikotomisi ve Toplumsal Bir Tip / Cinsiyet Olarak İlk Dönem İslam Toplumunda Kadın”, *KADEM*, S. 1 (2015), ss. 114-121.

Yardım için seferber olan kadınların toplantılarda aldıkları kararlar arasında; halkı bilinçlendirmek üzere konferanslar düzenleme, savaş alanına giderek yemek hazırlama, yaralılara tıbbi yardım yahut canını vermek için hazır olma yer almaktadır. İstanbul’da Müslimeler Mitingi olan Kadınlar Heyeti’nin ilk toplantısında farklı düşünce akımlarını temsil eden kadınlar vatanın kurtuluşu için bir araya gelmişlerdir. İlk resmi kadın derneğinin kurucusu Fatma Aliye, dinin kadına bakışının nasıl çarpıtıldığını kaleme alarak kadının toplumdaki yerini güçlendirmeye çalışmıştır. Yaptığı konuşmalarda Kuran-ı Kerim’den örneklerle dini duygulara dikkat çekerek, kadınların milli mücadelede aktif olma çağrısı yapmıştır.⁹⁶

“O ecdat, kadınların da ecdadıdır, bu vatan kadınların da vatanıdır. Milletın istikbaline kadının istikbali de dâhildir. Zira, bu milletın yarımını da kadınlar teşkil ediyor.”

Hem edebiyat hem de siyaset alanında mücadeleler veren Emine Semiye meydanlarda konuşmalar yaparak Milli Mücadele’ye ön ayak olmuştur. Nezihe Muhiddin ise kadının siyasetteki hakları için mücadele ederek Türk Kadın Birliği derneği altında fikirlerini ifade etmiştir. İlk doktor kadınlarımız olan Safiye Ali ve Remziye Hisar Türkiye’de bilimin öncüleri olan kadınlardır.⁹⁷

Kadınların toplumsal duyarlılıkları yalnızca tek bir konuda değil; insan hakları, çocuk istismarları, kadına karşı şiddet, çocuklar için adalet gibi pek çok toplumsal soruna ilişkin olmuştur.⁹⁸ Türkiye’de kadınlar özellikle 1990 sonrasında bireysel duruşlarını daha fazla vurgulamışlardır.⁹⁹ Kadınların karar mekanizmalarından uzaklaştırılmaları onların güçsüzleştirilmesi anlamına gelmektedir. Kadınlara siyasal veya sosyal meselelerde ses verilmesi devletin kalkınması ve toplumun gelişmesi açısından önemlidir. Geçtiğimiz yüzyılda dünyanın farklı yerlerinde devrimci kadınlar karşımıza çıkmıştır. Cezayir Bağımsızlık Savaşı, İran Devrimi, Türkiye’deki 28 Şubat,

⁹⁶ Şefika Kurmaz, *Balkan Savaşlarında Kadınlarımız*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012, ss. 13-37.

⁹⁷ Büşra Tosun Durmuş, “Büyük Osmanlılığın Kızları ve Tasfiyeleri”, *Kadın*, S. 4 (2018), ss. 16-19.

⁹⁸ Yasemin Gezer, *Kadın, Din Ve Modernizm: İslamcı Kadınların Sivil Örgütlenme Pratikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 1.

⁹⁹ Gezer, a.g.e, s. 2.

İhvan örneği gibi toplumsal olaylar olarak zikredilebilir. Kadının kendi gücünün farkına varması; olan biteni akıl, iman ve vicdan süzgecinden geçirmesiyle gerçekleşir. Alev Erkilet, kadınların dünyayı değiştirme gücünü imanlarında bulduklarını belirterek Allah'ın rızasını kazanmak isteyen kadınların önünde herhangi bir engelin duramayacağını dile getirmektedir. Ülkemizde ve diğer bağımsızlık mücadelelerinde savaşan kadınlar Allah'ın muradını gözeterek hareket etmişlerdir.¹⁰⁰

Dünyanın farklı yerlerinde ulusal bağımsızlık ya da toplumsal şiddet içerikli hadiselerde kadınlar pasifize olmamıştır. Hadiselerin sonucunu değiştirecek aktif ve kilit roller üstlenmişlerdir. Arjantin, siyasette askeri müdahaleler açısından kötü tecrübeleri ile dolu bir ülkedir. 1976'da Arjantinli anneler çocuklarının akıbetini öğrenmek amacıyla gerçekleştirdikleri protestolarla darbenin seyrini değiştirmiştir. Sayıları 25 bini bulan Arjantin vatandaşı toplama kamplarında tutulmuş, bir kısmı öldürülmüş ve bir kısmının akıbeti bilinmemiştir. Kaybolan çocukları için başkent Buenos Aires'in merkezinde Plaza del Mayo'da toplanan kadınlara kısa sürede başka anneler ve büyükanneler de katılmıştır. Göstericilerin çoğalması ve 1978 FIFA Dünya Kupası'nın aynı döneme denk gelmesi yabancı basın da ilgisini çekmiştir. Anneler uluslararası medya aracılığıyla darbe rejiminden çektiklerini anlatmışlardır. Tehlikeli bir atmosferde darbeye sadece kadınlar direnmiş ve darbe rejiminin çökmesinde etkin olmuşlardır.¹⁰¹

Cezayir'in bağımsızlık savaşında on bir bin kadın savaşta bilfiil yer almıştır. Bunlardan önemli bir kısmı silahlı olarak çatışmaya katılmıştır. İrlanda'da ise ev hanımlarının teneke kapakları ile çıkardıkları sesleri askerlerin gelişine karşı bir nevi uyarı sistemine dönüştürerek İngiliz birliklerine karşı savaşan askerlerine destek olmuşlardır.¹⁰²

¹⁰⁰ Alev Erkilet, "Dünyadaki Putlardan Özgürleşebilen Kadın Güçlüdür", *Kadın*, S. 4 (2018), ss. 28-30.

¹⁰¹ Mukdad, a.g.m.

¹⁰² Joane Nagel, çev. Aksu Bora, "Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik," *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, 5. b., İstanbul: İletişim, 2013, ss. 82-83.

Filistin işgaline karşı başlatılan “siyahlı kadınlar” hareketi, dünyanın pek çok yerinden destekçisinin olduğu ve her türlü şiddete karşı olan kadınların oluşturduğu bir gruptur.¹⁰³

1996 yılında Kolombiya’da iki bin kadının savaş yerine giderek savaşın sona ermesini sağlamaları, tarihte ilk olarak yaşanan bir seferberlik örneğidir.¹⁰⁴

Kadınların siyasal şiddet, milliyetçilik, devletin inşası ve yıkılışındaki rolleri ve liderlik mücadelesindeki fonksiyonları görmezden gelinerek okuma yapıldığında kadınlara yardımcı rol atfederek onların mekanizmadan dışlandığını görmekteyiz.¹⁰⁵

2. Toplumsal Hareket Sosyolojisi Bakımından Sokağa Çıkma

Bir araya gelen her kalabalık psikolojik kitleyi oluşturmaz. Psikolojik kitleyi oluşturmanın koşulu yalnızca bir araya gelmek değil, aynı düşüncelerle ilgilenip benzer şekilde etkilenmektir.¹⁰⁶ 15 Temmuz gecesi farklı kimlik ve motivasyonlardaki insanlar ortak bir amaç uğruna bir araya gelerek toplumsal hareket oluşturmuşlardır.

15 Temmuz’da darbe girişimine karşı çıkan insanların davranışı “mücadeleci kolektif eylem” (*contentious collective action*) niteliğindedir. Tüm toplumsal hareketlerin temelde çatışmacı olduğunu öne süren Tarrow mücadeleci hareketlerin her zaman şiddet içerikli ve aşırı hareketleri kast etmediğini belirtmektedir. Toplumsal hareketin özellikleri arasında; ortak amaç birliği, kitlenin kültürel çerçevesinin çizilmesi, kolektif eylemin devam edebilmesi için birleştirici yapıya ve ortak kimliğe sahip olması gibi unsurlar yer almaktadır.¹⁰⁷

Kolektif hareketlerin doğuşu kitleyi oluşturan bireylerin talepleriyle ilgilidir. Talep ve gereksinimlerinin yerine getirilmemesi, kitlenin oluşmasının en temel

¹⁰³ Cynthia Cockburn, , *Buradan Baktığımızda Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*, çev. Füsün Özlen İstanbul: Metis Yayınları, 2009, ss. 47-79.

¹⁰⁴ Yayla, a.g.m., s. 56.

¹⁰⁵ Nagel, a.g.e., s. 67

¹⁰⁶ William McDougall, “The Mental Life of the Group”, *The Group Mind A Sketch of the Principle of Collective Psychology*, e-artnow, 2017, ss. 1-9.

¹⁰⁷ Sidney Tarrow, *Power in Movement Social Movements and Contentious Politics*, 3. b., New York: Cambridge University Press, 2011, s. 7-8.

sebeplerinden birisidir.¹⁰⁸ Bir kalabalığın kitle olabilmesi için örgütlenmenin ilk adımlarını gerçekleştirmesi gerekir.

Diana Kendall toplumsal hareketlerin gelişim sürecini üç evreyle açıklamaktadır. Bunlardan birincisi başlangıç aşaması olup, toplum tarafından huzursuzluğun algılanmasıdır. Toplumsal hareket (diğer adıyla kolektif davranış), halkın memnun olmadığı gidişatın dışı vurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci evrede ise insanlar bir araya gelerek organize olurlar. Son aşamada ise kurumsallaşma yani lider etrafında örgütlenmenin gelişmesidir.¹⁰⁹ 15 Temmuz gecesi halkın sokağa dökülmesinde bu aşamalar sırasıyla yaşanmıştır. Medya yayın organlarından, sosyal medyadan ya da yakınları tarafından darbe girişimini öğrenen insanlarda tedirginlik ve rahatsızlık duygusu uyandırmıştır. Cumhurbaşkanı'nın açıklamasından önce dışarıya çıkan insanlar, canlı yayın yapan yayın organları tarafından diğer izleyicilere de aktararak tepki göstermek isteyen kişilere örnek teşkil etmiştir. Kolektif davranışlar planlı bir şekilde değil kendiliğinden ortaya çıkar. Buradan hareketle toplumsal hareketlerin önceden belirlenmiş, üyeliğe dayalı oluşumlara benzemediğini söyleyebiliriz. İnsanların plansız kendi kendine kalabalık oluşturmasına rağmen birbiri ile iletişim halinde organize hareket etmesi darbenin başarısız olmasında önemli bir rol oynamıştır.

Toplumsal hareketlerde yapıcı değerler bel kemiğini oluşturmaktadır. 15 Temmuz'da vatan, millet, demokrasi kavramları çerçevesinde dayanışma içerisinde kitleler birleşmiştir. 16 Temmuz sabahı tek tek sokakların kurtarılmasının ardından insanların evlerine dönmesi ve Cumhurbaşkanı'nın emriyle demokrasi nöbetlerinin başlaması, toplumsal hareketin üçüncü ve son aşamasını oluşturmuştur. Toplumun taleplerinin yanında değişime karşı yani mevcut sistemin muhafazasını isteyerek bir

¹⁰⁸ Sigmund Freud, *Kitle Psikolojisi*, çev. Kâmuran Şipal, 4. b., İstanbul: Say Yayınları, 2017, ss. 36-37.

¹⁰⁹ Diana Kendall, *Sociology in Our Times The Essentials*, 8. b., Belmont: Wadsworth Cengage Learning, 2012, s. 570.

araya gelen kolektif hareketler de mevcuttur. Bu oluşumları Cahit Aslan reaksiyoner hareketler olarak tanımlamaktadır:

“Her şeyi olduğu gibi tutmak, kurtarmak ve korumak isterler. Gayeleri, toplumun genel gayeleri ile aynıdır. Bunları tehdit eden değişmelere direnirler. Bu durumda daha ziyade karşı sosyal hareketler gelişir.”¹¹⁰

15 Temmuz darbe girişimi bu tanıma göre reaksiyoner harekettir. Sokaklara dökülen insanlar halkın iradesinin gasp edilmesine karşı çıkmıştır. Darbe girişimini tehdit olarak algılayan halk huzurlu toplum yapısını muhafaza etmek adına darbeyi engellemeye çalışmıştır. 15 Temmuz’da vatandaşlar sosyal medya veya platformlar aracılığıyla bir araya gelerek kolektif bir duruş sergilemişlerdir. Toplumsal hareketlerde birbirinden farklı arka plana sahip insanlar spesifik bir konuda birleşip, gönüllü katılım ile eylemde bulunur. Kolektif eylemi gerçekleştiren aynı düşünce etrafında birleşen kişiler ortak bir kimliğe sahiptir. Toplumsal harekette mücadele, toplumsal davranışın belirleyici temel aksiyonlarından birisidir. Temelinde dayanışma duygusu vardır. Kitleler; maddi gerekçeler, ideolojik problemler, politik gerginlikler, halk ve yöneticiler arasındaki çıkar çatışması vb. hoşnutsuzluk çevresinde birleşerek toplumsal hareketi gerçekleştirir.¹¹¹

Toplumda gerçekleşen değişimin aracısı olarak kolektif davranışlar sivil toplumun yeniden üretilmesini sağlar. Yeni toplumsal hareketlerin yapısı canlı ve devinimlidir. Bununla birlikte toplumsal hareket ile söz söyleme ve karar almaya katılım söz konusudur.¹¹²

Toplumsal hareketler, toplumsal eylemin aktörleri dışındakileri de etkiler ve uzun vadede sonuçları vardır. Toplumsal harekete tanık olanların da zamanla eyleme katılarak yayılması toplumsal değişimin gerçekleşmesine neden olmaktadır. 15

¹¹⁰ Cahit Aslan, *Sosyal Hareketler Sosyolojisi Toplumsal Fay Hatlarının Anatomisi*, Adana: Karahan Kitabevi, 2016, s. 100.

¹¹¹ İbrahim Nacak, ““Sessiz Yığın”ların Sosyal Teoride Ele Gel(e)meşi: 15 Temmuz Örneği”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 149, 2016, s. 96.

¹¹² Elif Topal Demiroğlu, “Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması”, İstanbul, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, C.II, S. 1 (2014), ss. 137-141.

Temmuz sonrasında 26 gün süren demokrasi nöbetlerine katılımın artması bu görüşü desteklemektedir. Toplumsal olaylar değişime neden olması ile yeni özne tipleri yaratmaktadır.¹¹³ 15 Temmuz'da evde oturup haberleri izlemek yerine dışarıya çıkıp müdahale etmeye çalışan kadınlar yeni özne profili oluşturmuşlardır.

¹¹³ Buket Türkmen, "Gezi Direnişi ve Kadın zneler", *Kültür ve İletişim*, S. 17 (2014), ss. 13-16.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN DARBE KARŞITI KADINLAR

A. MÜLAKATA KATILANLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Araştırmaya çoğunlukla İstanbul ili olmak üzere Türkiye'nin çeşitli şehirlerinden gönüllü kişilerin katılımı ile yapılmıştır. Gerçekleştirilen mülakatlar Şubat-Mayıs 2017 tarihleri arasında yapılmıştır. 15 Temmuz olayının canlı vuku bulunduğu şehirlerden biri olan İstanbul şehri özellikle seçilmiştir.

1. Cinsiyet ve Yaş

Tablo 1: Katılımcıların Yaşlara Göre Dağılımı

Yaş Grupları	Toplam 26
14-25	3 (%1)
25-35	9 (%34)
35-45	7 (%26)
45-55	6 (%23)
60 üstü	1 (%3)

Tablo 1'de görüldüğü üzere 14-25 yaş aralığında olanların oranı %1, 25-35 yaş düzeyindekilerinin %34, 35-45 yaş arasındakilerin oranı %26 45-55 yaş aralığındaki katılımcıların oranı %23, 60 yaş üstündeki katılımcılar ise yalnızca %3 orana sahiptir. Sokağa çıkan kadınların yaş dağılımları değerlendirildiğinde çoğunun genç yetişkinlik evresinde olduğunu görmekteyiz.

2. Aile ve Medeni Durum

Tablo 2: Katılımcıların Medeni Duruma Göre Dağılımı

Medeni Hal	Toplam 26
Evli	18 (%69)
Bekâr	8 (%30)

Katılımcıların %69'u (18 kişi) evli, %30'u (8 kişi) bekârdır. Katılımcılar arasında hiç dul yoktur.

3. Eğitim Durumu

Tablo 3: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Öğrenim Durumu	Toplam 26
İlkokul	6 (%23)
Ortaokul	3 (%11)
Lise	4 (%15)
Üniversite	7 (%26)
Master- Doktora	6 (%23)

Görüşme gerçekleştirdiğimiz kadınların %23'ü ilkokul, %11'i ortaokul, %15'i lise, %26'sı ise üniversite mezunudur. Katılımcıların %23'ü ise lisans üstü eğitime sahiptir. Katılımcıların çoğunluğunun lise ve üstü eğitim kurumlarından mezun olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda Türkiye geneline göre öğrenim durumunu yüksek olarak değerlendirebiliriz. Kadınların şehirde doğmuş ve büyümüş olmaları eğitim durumlarının yüksek olmasına etki etmiştir. İlkokul mezunu katılımcıların Anadolu'da doğup evlendikten sonra İstanbul'a gelmeleri eğitimlerinin yarıda kesilmesine sebep olmuştur.

4. Mesleki ve Sosyo-Ekonomik Durumu

Tablo 4: Katılımcıların Meslek Durumuna Göre Dağılımı

Meslek Durumu	Toplam 26
Memur	7 (%26)
Ev Hanımı	9 (%34)
Öğrenci	2 (%7)
Parti Teşkilatı	5 (%19)
Diğer Meslek	3 (%11)

Katılımcıların meslek dağılım oranları Tablo 4 'te görüldüğü gibi %26 memur, %34 ev hanımı, %7 öğrenci, %19 parti teşkilat çalışanı, %11'i ise diğer mesleklerden oluşmaktadır. Mülakata katılan katılımcılar şehirde yaşamaktadır. İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde çalışmanın gerekliliklerinden biri olarak kadınlar iş hayatında aktif şekilde yer almaktadırlar. Kadınların çoğunluğunun bir meslek sahibi olduğu ve ekonomik bağımsızlıklarının olduğunu tabloya bakarak söyleyebiliriz.

5. Katılımcıların Dindarlık Durumu

Katılımcıların dindarlık durumları ve dünya görüşlerine yakından baktığımız zaman karşımıza farklı kadın modelleri çıkmaktadır. Sosyal medyada paylaşılan fotoğraflardan birinde çarşafli annesinin Cumhuriyet tarihi boyunca dışlandığını, yok sayıldığını ancak darbeye dur demek için çıktığında görüntüsünden dolayı ilk defa takdir gördüğünü belirten Zeynep Öztürk bunlardan birisidir.¹

Fotoğraf 2: 15 Temmuz gecesi çarşafli annesi ile meydanlara inen Zeynep Hanım'ın paylaşımı.

Kadın temsili görünürlüğü açısından dışarıya çıkan kadınlar ve demokrasi nöbetleri önemli bir yere sahiptir. “Laik Türk kadını” algısı ile “geleneksel dindar kadın” modeli arasında; modern kadın temsilinin sınırlamalara uyarırken, diğer kesim kamu kurumlarından başörtüsünün yasaklanması, meclisten ve medyadan dışlanmasıyla keskin çizgilerle ayrılmıştır. Demokrasi yürüyüşleri sırasında birbirine karşıt grupların bir arada yeni bir kamusal alan inşası yaratması geleneksel Cumhuriyet kadını imajından farklı bir resim oluşturmuştur. Demokrasi nöbetleri sırasında yapılan

¹ Feyza Akınerdem, “Are There Women Out There”, *Journal of Middle East Women's Studies*, S. 13, (2017), s. 192

araştırmalarda ulaşılan sonuçlar arasında benzer şekilde katılımcıların çarşaflı kişilerin meydanlarda bulunmasından bahsetmektedirler.

*Dövmelisi, mini eteklisi, küpeli, cübbeli, çarşaflı, sakallı, sakalsız, yaşlı, genç, zengin, fakir hepsi var burada, ortak nokta bu vatan hepimizin.*²

Araştırmamıza katılan kadınlar dindarlıklarını farklı şekillerde ifade etmektedirler. Kadınlar bir kısmı çarşaflı ve tesettür konusunda daha dikkatli kişilerdir. Bu kişiler dindarlıklarını net bir şekilde ifade etmektedirler. Tarikat bağlılıkları olan katılımcılar bu kategoriye dahil olan kişilerdir:

Sevim Hanım: Kuran Kursundan dini eğitimimi aldım. Bir de benim şansım benim dededen hep tarikat şeyhleridir. Amcalarım, dedelerim abilerim. Kendi ailemden geliyor. Biz de öyle ilk okuldan sonra örtünürsün. Ben çocuklarımı da o doğrultuda yetiştirmeye çalıştım. Hüdaı vakfının kurslarına gönderdim.

Betül Hanım: Mesela biz Efendi hazretlerine bağlıyız. Ben Cübbeli'nin sohbetlerini dinliyorum. Annem Efendiye gider. Annem arşaflıdır. Ben onun Kuran Kurslarında okudum.

Hacer Poyraz: Hayatımı tabi ki de din çerçevesinde oluşturuyorum. Haram ve helale göre yaşamayı en azından uzak durmaya çalışıyorum.

Görüşme gerçekleştirdiğimiz kişiler içerisinde kadınların büyük çoğunluğu kendilerini dindar olarak değerlendirmişlerdir. Ancak tesettürlü olduğu halde modern hayat içerisinde aktif olan ve kendine karşı özeleştiri içerisinde olan kadınlar dindar olmadıklarını düşünmektedir:

Gülen Hanım: Dinimi yüzde yüz yaşıyor muyum? Hayır yaşayamıyorum. Bunu iddia edemem kesinlikle. Başımı kapatıyorum, namazımı kılmaya çalışıyorum ama yüzde yüz gereklerini yerine getiremiyorum. Aşırı dindarım diyemem ya da tamamen dindarım diyemem. Ama elimden geldiğince yapmaya çalışıyorum.

Havva Hanım: Kendimi dindar görmüyorum. Bunun için gece daha az uyku uyan, daha mütevazı. Ben çok çabuk sinirlenen biriyim. Benim dindar algımda az sinirlenmeyen insan var.

Bu kişilerin dışında başörtüsü kullanmayan seküler giyimli ancak kendini dindar olarak nitelendiren kadınlar da mevcuttur.

² Demokrasi Nöbetlerine Katılanlar Hakkında Sosyolojik Bir Araştırma Özet Sonuç Raporu, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara: 2016, s. 34.

Fatma Hanım: Dinimizin emrettiği gibi yaşamıyorum. Yaşamaya çalışıyorum. Kendime göre inançlıyım. Birçok zaman namazımı da kılıyorum. Örtünmek konusunda olmayabilir ama kendimi dindar olarak görüyorum. Eksiklerim çok var.

Başörtülü ve seküler kadınlar ise dindarlıkla ilgili soruya hümanist dünya görüşlerini açıklayarak cevap vermişlerdir.

Büşra Hanım: Önce insan olmak. Her görüşe saygı duyabilmek çok önemli benim için. Çünkü etrafımda benden farklı düşünen çok fazla insan var. Ve ben dünyaya bunlarla farklı gözlerle bakıyorum.

Kadınların dindarlık ölçütü olarak kılık kıyafetten ziyade tutum, davranış, ibadet, ahlak gibi belirleyicileri önemli görmektedir. Özellikle başörtülü kadınlar tesettürün dindarlık demek olmadığını vurgulamışlardır. Katılımcıların ifadelerinden birkaçı şu şekildedir:

Eda Hanım: Dindarlığın ölçüsü namazdır mesela, namaza dikkat etmektir. Allah korkusuyla yaşamaktır. Allah rızasını her an düşünmektir. Dindarlık budur.

Ayşe Betül Hanım: Kadının muhafazakarlaşması denilince aklıma yüzeysel ve içsel iki anlam da geliyor. Yüzeysel; modernleşmeyi sadece kıyafetlerden algılayan bir zihin. İçsel ise zihinsel olarak aslında çağa ayak uydurmak değil her zaman. Kıyafetiyle görünüşüyle değil çağa ayak uydurmak. Dönemin zihnini anlayabilmek ve algılayabilmek kendi dini ölçütleriyle onu dönüştürebilmektir.

Habitus,³ “bireylerin çevrelerindeki sosyal dünyayı algılama ve ona tepki verme biçimlerini düzenleyen bir somutlaştırılmış eğilimler sistemidir.”⁴ Habitus kişilerin dünyayı algıladıkları ölçüde grup kültürünü ve toplumsal eylemi biçimlendirmektedir. İnanç ve eylemlerimiz; sosyal alan içerisindeki kültürel değer ve kişisel tercihler, sosyal etkileşim gibi farklı gerçekliklerin bir araya gelmesiyle oluşur.⁵ Katılımcıların ifadelerinden farklı sosyo-ekonomik ve kültürel arka plana sahip kadınların benzer habituslara sahip olduğunu görmekteyiz. Bir diğer ifadeyle kadınlar dindarlıkları konusunda benzer yatkınlıklara sahiptir.

³ Pierre Bourdieu, *Eril Tahakküm*, çev. Bediz Yılmaz, 3. b., İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2016, s. 103.

⁴ Ali Baltacı, “Habitus: Dini İnanç Habitusunun Oluşumu Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, *Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.5, S. 2., s. 1.

⁵ Baltacı, a.g.m., s. 7.

B. İLK ŞOK: DUYGUNUN EYLEME GEÇMESİ

Toplumsal hareketi oluşturan kitlenin ilgi ve duyguları arasındaki benzerlik, zihinsel bileşimi ve grup içerisindeki zihinsel homojenliği oluşturur.⁶ Bir araya gelen her kalabalık kolektif zihniyeti oluşturmaz. Bireylerin aynı şeyden ilgilenme ve etkilenme ortaklığının olması gerekir.

McDougall kolektif zihinsel eylemin koşullarını açıklarken grup içerisindeki bireylerin ortak duyguyu paylaşmaları ve zihinsel faaliyetin ortak nesnesinin olmasını şart koşar. Kitlenin psikolojik kalabalık haline gelmesi, grup üyelerinin birbirleri arasındaki etkileşimin güçlü olması ve üyelerin ortak bir duyguyu paylaşmaları ile gerçekleşir. Kalabalığın bir arada olmaktan memnun olması ancak bu şekilde olur.⁷

Saha çalışmasında elde edilen bulgularda, katılımcıların darbe girişimini beş farklı şekilde haber aldıkları ortaya çıkmıştır. “Darbe haberini nasıl öğrendiniz?” sorusuna verilen cevaplardan birçoğunda katılımcıların evde olduğunu ve darbe haberini televizyondan, sosyal medyadan, yakınlarından veya AK Parti İlçe Teşkilatı’ndan gelen mesajlardan edindiklerini görüyoruz. Katılımcılar dışarıya çıkan kadınlardan oluştuğu için darbe haberini erken diyebileceğimiz bir saatte almışlardır. Mülakat yaptığımız kişilerin bir kısmı diğer şehirlerde yaşayan insanlar gibi televizyondan öğrenirken diğer kısmı kişisel bağlantıları sayesinde daha erken haberdar olmuşlardır. Kadınların bir kısmı ters giden bir şeylerin olduğunu sokaktaki hareketlilikten, uçak seslerinden ve şehirdeki olağan akışın değişiminden anladıkları ortaya çıkan bulgulardan biridir. Katılımcılar darbe girişimini ilk öğrendiklerinde bunun gerçekliğinden şüphe ettiklerini, öfke ve şaşkınlıkla birlikte üzüntü duyduklarını ifade etmişlerdir. Darbe girişiminin açıklanması kamuoyunda endişe ve tedirginliğe sebep olmuştur. Bununla beraber halkın canlı yayında olanları aşama aşama izlemesi Türk siyasi hayatında ilk kez yaşanan bir

⁶ William McDougall, “The Mental Life of the Group”, *The Group Mind A Sketch of the Principle of Collective Psychology*, e-artnow, 2017, ss. 1-9.

⁷ Freud, a.g.e., s. 41.

olaydır.⁸ İlk tahminlerden biri olarak terör olayı ihtimali kadınların ifadelerinde öne çıkmıştır.

“Darbe girişimi haberini aldığınızda ya da askerleri gördüğünüzde ne hissettiniz?” sorusuna verilen cevaplar arasında darbe girişimini ilk duyduklarında dehşete düştükleri, bunun bir şaka olduğunu düşündükleri ve haber veren kişiye inanmadıkları görülmektedir. Darbe haberini almadan önce askerleri gören kadınlar bunun bir tatbikat olduğunu ya da bir saldırı karşısında devletin tedbir aldığını düşündüklerini belirtmişlerdir. Çoğunlukla sıradan vatandaş olan katılımcıların -terör haberlerine aşina olsalar da- tankları gördükleri zaman kendilerini tehdit altında hissetmedikleri göze çarpmıştır. Buradan hareketle katılımcıların hiç beklemedikleri bu tür bir saldırıya karşı önlem alındığını düşünmeleri devlete olan güvenlerini göstermektedir.

26 yaşındaki Ayşe Betül Hanım İstanbul doğumlu, evli ve İlahiyat fakültesinde lisans üstü eğitimine devam etmektedir. Tarihçi babasından ve Kur’an kursu hocası annesinden bahsederek “Şuurlu bir ailede büyüdüm.” sözleriyle ailesinden aldığı kişilik ve ahlaki gelişime vurgu yapmıştır. Darbe girişimini öğrendiği anki endişe ve korkusunu anlatırken, “Başımdan aşağı kaynar sular döküldü.” ifadesini kullanmaktadır. Buradan hareketle onun, darbe girişimini ülkenin geleceğini tehdit eden bir olay olarak gördüğünü anlamaktayız. Darbe haberini bir başkasından alan katılımcılar genel olarak bir kanıt ihtiyacı duymuşlardır. Televizyondaki haberlerin ve sosyal medyada paylaşılan görsellerin olayın gerçekliğine inanmalarını sağladığını Ayşe Betül şöyle dile getirmektedir:

Darbe girişimini ağabeyimin bizi arayarak “Boğazlar kapatıldı, haberiniz var mı?” dediğinde öğrendim. O anda eşimle beraber büyük bir duygusal çöküş yaşadık. İlk önce inanamadık ama televizyonu açtığımızda TRT spikerinin yaptığı konuşmayı gördük. Açıkçası dehşete kapıldım. “Başımdan aşağı kaynar sular döküldü” denir ya, aynen onu yaşadım. Ondan sonra Cumhurbaşkanı’nın

⁸ Tahir Kodal, “15 Temmuz Darbe Girişimi ve Denizli”, *BELGİ*, S.16 (2018), s. 796.

konusmasını duydum Zaten onu duyduktan sonra evde durmanın bir manası yoktu. Dışarı çıkmamız gerekiyordu.

Eda Hanım İngilizce ilahiyat mezunu Bağcılar'da mülakatı gerçekleştirdiğimiz devlet okulunda öğretmenlik yapmaktadır. Kendini dindar olarak gördüğünü söyleyen katılımcı, dini anlamda önceden radikal düşüncelere sahip olduğunu ancak meslek hayatına başladıktan sonra bu düşüncelerinin değiştiğini ifade etmiştir. 24 yaşındaki katılımcı sokakta tankları gördüğünde derhal dışarı çıkmıştır. Cumhurbaşkanı'nın açıklamasından önce aile fertlerinin dışarıya çıkması, Eda Hanım'ın darbe girişimine vereceği tepkiye örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Bu açıdan aile bireylerinin dışarıya çıkması yönlendirici etkiye sahiptir. Tehlikeli bir durum olduğunu Başbakan'ın açıklaması ile fark eden Eda Hanım darbe ihtimalini düşünmediğini şöyle açıklamaktadır:

Nişanlım askerleri görünce şüphelendi, "Askerlerin ne işi var sokaklarda?" diye. Cep telefonuma birkaç haber geldi ama darbe olduğuna dair bir haber gelmedi. Haberleri izleyene kadar darbe ihtimali aklımın ucundan geçmiyordu. Bir şey yok diye düşünüyordum. Başbakan'ın "Kalkışmadır." Açıklamasını yaptığı ana kadar duruma çok ciddiyetle bakmıyordum. TRT'deki darbe açıklaması esnasında babam ve amcalarım sokağa çıktı. Daha sonra nişanlım aradı, "Anca beraber kanca beraber, öleceksek beraber ölelim." diye. Beni gelip aldı. O şekilde sokağa çıktık.

Katılımcının nişanlısına söylediği "öleceksek beraber" sözü ölme ihtimalinin tamamen göz ardı edilmediğini göstermektedir. Eda Hanım şehit olmanın aklına gelmediğini söylese de dışarı çıkmadan önce bunu hesaba kattığı anlaşılmaktadır. Katılımcıların tehlikenin farkında oldukları fakat bu durumun onları durdurmadığı görülmektedir.

Devlet memuru olan Şeküre Hanımı evli, 2 ve 4 yaşlarında iki çocuk sahibidir. Katılımcı, merkezi olmayan küçük bir yerde büyüdüğünü "İçine kapanık, sosyal çevresi olmayan ve kendi çapında yaşam tarzı olan bir yer." ifadeleriyle betimlemektedir. Başörtülü olan Şeküre Hanım 28 Şubat'ta puanının kırıldığından ve dolaylı da olsa yaşanan darbelerden etkilendiğini paylaşmıştır. 15 Temmuz günü Çorum'da bulunan Şeküre Hanım darbe girişimini yakınlarından öğrenmiştir. Cumhurbaşkanı'nın

açıklamasının ardından dışarı çıkanlardan biridir. Darbe ile ilgili söylentileri duyduğunda ilk olarak şaşırılmış ve haberin yanlış olduğunu düşünmüştür. Katılımcının hadisenin gerçekliğini anladığında Cumhurbaşkanı'na ne olduğu ve ülkenin geleceğinin ne olacağı ilk aklına gelen düşüncedir. Bürokratik bağlantıları aracılığıyla darbenin ciddiyetini kavradığında endişe ve panik hali içerisinde olduğunu, bunun yanında kararlılıkla birlikte harekete geçme duygusunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

Babam: “Boğaz Köprüsü askerler tarafından tek yönlü kapatılmış. Hani polisler kapatsa anlarım da bu işte bir iş var” dedi. Sonra bir arkadaş mesaj attı bana, “Darbe olmuş haberiniz var mı?” diye. Arkadaşım için “Bir yerden bir şey duyup uydurmuştur” diye düşündüm. Babama “Darbe olacak diyor hiç olacak iş mi?” dedim. Uydurmuş olduğunu düşünüp çay içmeye devam ettim. Bir yandan da mesajlar gelmeye devam edince “Allah Allah” diyerek “Televizyonu açalım” dedik. Açtık ve o an yerimde duramadım. Ne yapacağımı, nasıl hareket edeceğimi şaşırdım. Bir yandan şok geçiriyoruz. Sonra Cumhurbaşkanı o açıklamayı yapınca babam meydana fırladı gitti ve” Ben de gitmek istiyorum, ben gideceğim” diyorum. Sadece gideceğim. ^[58]

Darbe girişimine karşı çıkan kadınların proaktif yapıda kişilikler olduğunu söyleyebiliriz.

“Proaktif bakış açısına sahip kişi içinde bulunduğu durumda koşulların oluşmasını beklemez, ayağa kalkar ve şartları değiştirmek için yaratıcı çözümler geliştirir ve adım atar.”⁹

Şeküre Hanım bu tanımlamaya uygun şekilde kendi hayatı ve çocuklarını düşünmeksizin hareket ederek aksiyon odaklı olduğunu ispat etmiştir.

Bir milletvekilinin kardeşi olan 54 yaşındaki Zühre Hanım, üniversite mezunu ve bir devlet okulunda idarecilik yapmaktadır. Siyasi ve dini kimliğini şu şekilde açıklamaktadır: “1975-78 dönemlerinde, 11-12 yaşlarında iken ‘Şeriat gelecek zulüm bitecek.’ diye mitinglerde slogan atıyordum. Erbakancıyım ben, hiç miting kaçırmam. Şimdi Tayyipçiyim. AK Parti’li değilim. Şeriatın ne olduğunu bilmeden ben şeriat için insanlara karşı duruyordum. İslam’ı tanımadan, yaşamadan, zulüm bitecek diyordum.” Zühre Hanım’a kendisini dindar olarak görüp görmediğini sorduğumuzda “Herkesin beni gördüğü kadar dindar görmüyorum.” şeklinde cevap vermiştir. Televizyondaki

⁹ <http://tuncvidinli.com/evlatlarimiza-en-buyuk-mirasimiz-proaktif-olmak/>, 14.03.2019.

haberleri izlediği sırada tehlikeli bir olayın olduğunu düşünerek aklına Mısır’da yaşanan hadiselerin geldiğini aktarmıştır. Katılımcının ilk izleniminin “toplu imha” olması olayın kendisini nasıl etkilediği konusunda ipuçları vermektedir. Televizyondaki haberlerden dehşete düşen katılımcıların en kötü senaryoları düşündükleri görülmektedir. Mülakat yaptığımız kişilerin -medya organları dışında- siyasi tanıdıkları vasıtasıyla darbe girişimi bilgisini daha önceden edinmeleri, çevrelerini bilgilendirmelerine yardımcı olmuştur. Bu onların kesin ve doğru bilgiye diğer vatandaşlardan erken ulaşmasına ve harekete geçmelerine yol açmıştır. Ne yapılacağı konusunda bilgi akışının yayılması bu açıdan gözden kaçırılmayacak bir noktadır. Katılımcının Cumhurbaşkanı’nın açıklamasını izlemesinin ardından yanında olma ve destek vermesi gerektiği hissi, onu harekete geçiren unsurlardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

Ben haberlere bakıyordum. Köprü kapalı, askerler var. Sonra eşime “Köprünün girişi kapalı, dönüşü açık köprüde bir bomba olayı olsa iki tarafında kapanması gerekirdi, burada anormal bir şey var” dedim. Eşime telefonda haberler geldi bana, “Olaylar varmış”, dedi. İlk aklıma gelen Mısır’daki olaylar. Hatta beni arayanlara Whatsapp gruplarına da yazdım; “Belki bizi sokağa çekip toplu bir imha düşüncesi olabilir” diye. “Sokağa çekecekler topluca imha edecekler” diye düşündüm ve gruplara yazdım. Sonra grupların büyük bir çoğunluğu, “Senden haber bekliyoruz” dediler. Bunlar Başbakan’ın açıklamasından önce haberlerde köprüünün kapatılmasını gösterildiği esnada oldu. Daha ortada gürültüler yokken saat dokuz buçuk sıralarında. Sadece köprüde askerleri gördüm ve direk terör diye düşündüm. Benim ağabeyim milletvekili, onu aradım. Telefona yeğenim çıktı, “Babam abdest aldı, valizini hazırladı gelip almalarını bekliyor, darbe olmuş” dedi. Yeğenim geldi, araçla ikisi beraber gittiler. Biz evde kaldık oğlumla. Ben duramadım, bakıyorum televizyon da fazla bir şey göstermiyor. Cumhurbaşkanı konuşurken benim dikkatimi arkasındaki perde çekti. Çok kötü bir perde ve çok bitkin gözüküyor. O perdeyi gördüğüm an ben, direkt gruplara yazdım: “Çıkalım, çıkmamız lazım” diye.

Sokağa çıkan kadınların bir kısmının Cumhurbaşkanı’nın çağrısını beklediklerini, bir kısmının ise darbe girişimini öğrenir öğrenmez kendilerini sokağa attıklarını görmekteyiz. Ne yapacağını bilemeyen kadınlar eylemde bulunmak için Cumhurbaşkanı’nın çağrısını beklemişlerdir.

Başörtülü dindar bir kadın aynı zamanda Cumhurbaşkanı Başdanışmanı olan Özlem Zengin 15 Temmuz günü yaşadıklarını anlatırken; “Bu güzel ülkeye nasıl

kıydılar” diyerek darbe girişiminin şaşkınlıkla beraber derin üzüntü hissi yaşattığını ifade etmektedir.¹⁰ Lise eğitimini yarıda bırakmış, seküler görünümlü 55 yaşındaki Birgül Abla Gaziosmanpaşa AK Parti İlçe Teşkilatı çalışanlarından. Benzer şekilde darbe girişiminin kendisinde yarattığı kabullenememe ve teessür hislerini şöyle açıklamıştır:

Çok, gerçekten çok üzücü bir olay. Hani kendi vatanına ihanet, kendi silahlarıyla kendi vatandaşına dönmek çok kötü bir şey. Bu resmen ihanet. Resmen vatani satmaya çalışmak. Böyle bir şey olmaz. Ben hâlâ kafayı yiyorum. Yaşadığımız o olayı asla kabul edemiyorum. Ve tek gücüme giden olay o oldu. Ben korkmadım ben sadece üzüldüm çünkü kendi içimizden birileri dışarıyı dinleyip de kendi vatanına ihanet etti. Beni o çok yıktı.

İlkokul mezunu 42 yaşındaki Meryem Hanım ev hanımıdır. 15 Temmuz gecesi yaşadıklarını duygulanarak hatırlamaktadır. Meryem Hanım komşusu Fatma Hanım’la beraber çocukları ve eşlerini evde bırakarak Cumhurbaşkanı’nın açıklamasından önce Vatan Caddesi’ne çıkanlar arasındadır. Katılımcının abdest alarak dışarıya çıkması ve vatan caddesinin kurtuluşunun ardından namaz kıldığından bahsetmesi dini vecibelere önem verdiğini göstermektedir. Darbe ile ilgili tecrübesi olmamakla beraber ne anlama geldiğini bilmeyen 3 çocuk annesi katılımcı, darbe haberini eşinden öğrenmiştir. Darbe haberi, en çok o esnada oğlunun askerde olması sebebiyle onun korku ve dehşete düşmesine yol açtığı anlaşılmaktadır. Meryem Hanım kendi ağabeyini televizyonda tankın üzerinde gördükten sonra oldukça sarsılmıştır:

Aklıma gelince ben tüylerim diken diken oluyor. (Ağlamaklı) Eşim namaz kılıyordu, askerdeki oğlum babasını aramış. Ben panik atak olduğumdan “Anneme televizyon izletme” diye aramış. “Ne oldu?” dedim, “Bir şey yok, bir şey yok.” diyor. “Meryem korkma darbe oluyor” dedi. “O ne?” dedim. “Aç televizyonu” dedim. O anda hiçbir şey aklıma gelmedi, banyoya koştum. Abdestimi aldım. Benimki bana diyor ki “Sen çocuğun yanında kal ben gideyim” Dokuz yaşındaki çocuğum uyumuştü. “Yok ben duramıyorum”, dedim. Eşim panik atak olduğum için “Yok sen gitmeyeceksin” dedi. Sonradan başka kanala baktık ağabeyimi tankın üstünde gördüm. Kendi ağabeyimi tankın üstünde görünce bu sefer tamamıyla bittim. Nasıl o an Fatma ablayla koşa koşa gittik. Çünkü hiç duymadım bilmiyorum darbeyi. Aklıma ne geldi? Hani Suriye’de savaş oldu ya, hani buraya da iç savaş başlatıldı diye. Artık nasıl gittim anlamadım.

¹⁰ Nil Gülsüm, *Net Duruş 15 Temmuz Röportajları*, İstanbul: Profil Kitap, 2017, s. 281.

Tankla karşılaşmanın önemli bir uyarı olduğunu katılımcının sözleri doğrular niteliktedir. Eylemin fitilini tetikleyen imge olarak tankların köprüyü kapatması, televizyonda veya sokakta askerlerin kendilerini korumak üzere değil namlunun doğrultulduğu hedef olarak görmesi halkı harekete geçiren önemli faktörlerdendir.

Görüştiğimiz kadınların çoğu darbe girişimini ilk duyduklarında korkularını dile getirdikleri halde meydanlara indiklerinde korkularından eser kalmadığını bizimle paylaşmışlardır.

Kadınlar açısından darbenin ne olduğu bilgisi yaşa veya tecrübeye göre değil, eğitim faktörüne göre değişkenlik göstermiştir. Katılımcıların darbeye ilgili herhangi bir fikre sahip olmamaları darbeye verdikleri tepkiyi etkilememiştir. Dışarıya çıkan kadınların vurguladıkları noktalardan birisi darbeye tepkilerini göstermede aceleci bir ruh hali ile hareket etmeleridir. Ülkenin ahvali için hissedilen kaygıdan ötürü yetişmeye çalışma ve elini çabuk tutma çabası içerisinde hareket etmişlerdir. Mülakata katılanlar nedenini açıklayamadıkları müdahale etme ve tepki verme isteklerinden bahsetmişlerdir.

Yüz yüze görüşmediğimiz Ankara’da yaşayan yüksek lisans öğrencisi Zeynep Bengisu Hanım 26 yaşındadır. Darbe girişimini duyduğu an hissettiklerini “şaşkınlık ve gerginlik” olarak aktarmıştır. Darbe girişimini onaylamadığını ve tepki gösterme isteğini diğer katılımcılar gibi belirtmektedir. Katılımcı hadisenin seyrini değiştirmek, tanklı silahlı askerleri vazgeçirmenin yanında, vatandaşların tepkilerini göstermek istediklerini ifade etmektedir:

O gece dışarda bulunmamın olayları değiştirip değiştirmeyeceğine dair düşündüm mü emin değilim. Sadece dışarı çıkmam gerektiğini düşündüm. Bir şeye karşıysanız tepki vermelisiniz. Çok saçma bir cevap olabileceğinin farkındayım ama gerçekten bilmiyorum. O anda ne hissettim ne düşündüm bir fikrim yok. Gergin olduğumu hatırlıyorum. Düşünseniz ya, üstünüze gerçekten ateş açılıyor ve bu durumda insan korkamıyor bile. Korkamayacak kadar afallamışım sanırım.

Safire Hanım ortaokul mezunu, evli ve iki çocuk annesidir. 15 Temmuz gecesi oğluyla arasında geçen diyalogu aktaran katılımcı, oğlunun dışarı çıkmasına karşı çıkararak, “Otur oturduğun yerde, hakkımı helal etmem. Nereye gidiyorsun?” diyerek engel olmaya çalışmıştır. Oğlu ise; “İster helal et ister etme ben gidiyorum, sen bu şekilde mi vatani kurtaracaksın? Nene Hatun’lar senin gibi miydi?” diyerek karşılık verince Safire Hanım “Ben miyim bir tek Nene Hatun?” dediğinde oğlu ise; “Senin gibi elli tanesi böyle düşünse bu vatan kurtulmaz.” cevabını vererek kardeşi ile beraber dışarıya çıkmıştır. Safire Hanım oğullarının peşlerinden gitmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bilinçli bir şekilde darbeyi engellemek, durdurmaktan ziyade oğlunun hayatı için endişelenerek peşinden dışarı çıkmıştır. Safire Hanım Vatan Caddesi’nde tanklarla burun buruna geldiği sırada şehitleri gördüğünü ve onların tekbir getirerek tankları sardıklarından bahsetmektedir. Tankları saran kalabalığın nereden geldiğini anlamlandıramadığını, şaşkınlık yarattığını ve bu kişilerin silüetinin gözünün önünden gitmediğini aktarmıştır.

C. şEHİTLİK DUYGUSU

Kur’an’ı Kerim’de: “De ki: Bizim için siz, (şehitlik veya zafer olmak üzere) ancak iki güzellikten birini bekleyebilirsiniz.”¹¹ diye buyrulur. Bu ayet-i kerimede vatanları korumak için verilen mücadelede sonucu şehitlik ya da gazilik olan iki dereceden bahsetmektedir.

Bir hadis-i şerifte, “Biri Allah korkusundan ağlayan, diğerisi de Allah rızası için (vatani savunmak üzere) nöbet bekleyen iki gözü cehennem ateşi yakmaz.”¹² diye buyrulurak İslam’ın vatan savunmasına verdiği önem belirtilmektedir. İnananlar için özgürlük ve yurdu koruma konusunda bunların dışında bir sonuç düşünülemez. Allah yolunda elinden geleni yapan mümin kişi, sonucu zafer olmasa da Allah nezdinde yüce bir makam kazanmış kabul edilmektedir. Dikkat edilen nokta, hakikat ve hak uğrunda

¹¹ et-Tevbe, 9/52.

¹² Tirmizî, “Fedâilu’l-Cihâd”, 1639.

mücadeleden geri durmamak ve bu uğurda canını ve malını feda edebilmektir. Sonucu ne olursa olsun Allah indinde mükafatla müjdelendiğiştir.¹³

İslam dininin şehitlik makamına verdiği değer, onu peygamberlikten sonra gelen yüce bir makama konumlandırması vatanperverlik duygusunun güçlenmesinde ve öneminin içselleştirilmesinde önemli bir faktör olmuştur. 15 Temmuz gecesi halkın vatanı kurtarmak için ölümü göze alması şehitlik kavramının halen canlı olduğunu ve buna sahip çıkıldığını ispatlar niteliktedir. İslam'ın vatanın korunmasındaki hassasiyetine değer veren insanlar şehit olmayı göze alarak tankların karşısına çıkmıştır.¹⁴

Yapılan mülakatlarda öne çıkan bir başka nokta şehit olma arzusunun önemli bir motivasyon kaynağı olduğudur. Darbeyi engellemek için dışarıya çıkan kadınlar, karşılarında silahlı askerlerin olduğunu ve üstlerinde savaş uçaklarının geçtiğini bilerek hareket ettikleri için tehlikeyle yüzleşmişlerdir.

Bazı kişiler için şehitlik makamı cesaret verici olabiliyor iken bazıları için ölme ihtimali vazgeçirici etki oluşturabilir. Buradan hareketle dışarıya çıkan herkesin şehitlik düşüncesi ile çıktığını söylemek yanlış bir kanı olacaktır. Şehitlik makamı ile ilgili düşüncelerini paylaşan kadınların bir kısmı evden çıkarken ya da şiddetle karşılaştıklarında (F16'ların geçişi, tanklardan veya askerlerin ateş açması) şehit olma düşüncesi ile hareket ettiklerini söylerken şehit olma düşüncesini taşımayan katılımcılar da mevcuttur.

Hayatından bir tanka ilk defa bu kadar yakın olduğunu dile getiren Eda Hanım, şehit olma düşüncesinin korkusunu azalttığını söylemiştir. 15 Temmuz gecesi sokaklara dökülmeyi cihat duygu ile bağdaştırdığını vurgulamaktadır. Sokağa çıkan birçok

¹³<http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/Vatan%20Savunması%20Şehitlik%20ve%20Gazilik.pdf>, 19.05.2018.

¹⁴ Gülşen Özer, "15 Temmuz Gecesi Sokağa Çıkan Siviller", <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=8&sira=1&baslik=15%20Temmuz%20Gecesi%20Sokağa%20Çıkan%20Siviller>, 19.05.2018.

kadının darbeye engel olma motivasyonu olarak “vatan için ölme”, yani şehitlik duygusu ile çıktıkları anlaşılıyor. Eda Hanım tanklardan korkmamayı şehitlik duygusunun sağlamış olduğu cesaretle yenebildiğini belirtmiştir. Onun 15 Temmuz günü şehit olmayı istemesi ve “Şehit olmak için bir fırsattı.” sözleri şehitliğin önem verilen bir makam olduğunu göstermektedir. 15 Temmuz günü, kendisi için gündelik hayatında önemsedığı bir kavram olan cihat duygusu ile hareket ettiği, “safını belli etme” gayesi taşıdığı görülmektedir. 15 Temmuz’un sonrasında o gün olanları düşünmenin çığınca geldiğini söyleyen Eda Hanım, ölümü göze almanın bu hissi sağladığını şöyle ifade etmiştir: sonuçta hayatında ilk defa tank gören kadınlar. Abisini tankın üzerinde gören kadınlar.

Tabii dışarı çıkarken o yönde (şehitlik) çıkıyorsun. Bir de uçakları görüyorsun, o an uçaklar indiğinde diyorsun ki “Zaten bombalayacaklar.” ama hiçbiri gözünün önüne gelmiyor. Ölürsük şehit olacağız, hiçbir şekilde korkun olmuyor. Şu an böyle bir şey olsa delilik bu. Sokakta tanklar var, tanklara çıkmaya çalışıyorlar. Kardeşim çıkmaya çalışıyor. Sanki normal bir araba ama tank yani. Hayatımda bir tanka hiç bu kadar yakın olmadım. O ruh tamamen ölümü göze almış bir ruhtu. Niye çünkü ucunda şehitlik var diyorsun. Ölmezsem de en azından bu yolda safımı belli edeyim. Çünkü normal zamanda bizim için şehit olma fırsatı yok yani askere gitme ya da savaşta değiliz. Sanki bu bir açık kapıydı, şehit olmak için fırsattı. Sokağa dökülmemizi cihat olarak düşünmüştük. Şu an elimizden geldiğince cihat yapıyoruz. Her alanda yapıyoruz. Gidip savaşa katılamıyoruz biz. Bu en azından meydana çıkmak cihat olarak bakmıştık. Devlet açısından baktığımızda halkın Cumhurbaşkanı alınmış, hükümet düşmek üzere. Bu yönden düşünüldüğünde demokrasi ama şu da var ki bizi sokağa çıkaran herkesin o demokrasi için ölmesi değildi yani vatan için ölmek buydu ama işin ucu demokrasiye de gidiyor. O an onu insanlar düşünmedi ki, demokrasi kavramı kimsenin aklından geçmedi.

Zühre Hanım 1980 darbesine ve 28 Şubat sürecine tanıklık eden ve bu darbenin sonuçlarından etkilenen kadınlardan biridir. Çevresindeki kişilerin şehitlik duygusu ile hareket ettiklerini ama kendisini bu duyguyla hareket etmediğini söylemiştir. Ters giden bir şeyi düzeltme ve kötü niyetli kişileri engelleme düşüncesinin hâkim olduğunu paylaşmıştır. Şehitlik duygusu ile hareket etmediğini dile getirirken bunu bir eksiklik olarak nitelendirmesinden şehitliğe önem verdiğini anlamaktayız. Katılımcının darbe girişiminde bulunanları alt etme, onları engelleme düşüncesi ile dışarıya çıktığını “Birilerine gününü gösteririz”, ifadelerinde göze çarpmaktadır. Sadece “Tarafım belli

olsun”, düşüncesi ile dışarıya çıkan vatandaşların yanı sıra Zühre Hanım gibi kalkışmayı engelleme ve sonucunu değiştirme düşüncesi ile hareket eden kadınların da olduğunu görmekteyiz. Zühre Hanım’ın ifadelerinden birliktelik duygusu anlaşılmaktadır. Kalabalıkla beraber hareket etme “biz” temelli “düzelteceğiz”, “göstereceğiz”, vurgularından halkın bir arada ve ortak paydada aynı duyguyu nasıl yaşadıklarını göstermektedir:

Arkadaşlarımdan evden çıkarken vedalaşıp “bir daha dönmeyeceğim, ben şehit olacağım.” düşüncesiyle çıkanlar var. Bir diğer arkadaşım ile tam havaalanı yoluna girdiğimizde telefonda konuşmuştuk “Hocam ben şehit olmak için çıkıyorum, ben şehit olacağım.” dedi. “Ailecek çıktık, şehit olmak için çıkıyorum.” dedi. Ben hiç şehit olmayı düşünmedim. Ben diyordum ki:” Gideceğiz bir şey yapacağız düzelteceğiz.” Ölüm aklıma gelmedi. Oğlum da şehit olacağım diye düşünmüş. Ben en fazla Cumhurbaşkanı’nın yanında olmak maksadıyla çıktım. Hani o yalnız kalmayacak. Gerçekten çok büyük eksiklik olabilir ama hiç aklıma şehitlik gelmedi. Topluca bir şeyi düzelteceğiz. “Niye gitmeliyim?” sorusunun cevabını bilmiyorum. Şehitlik aklıma gelmedi. Ben “Ölebilirim.” diye düşünmedim, ben “Birilerini öldürürüz.” diye düşündüm. “Birilerine gününü göstereceğiz.” diye gittim ben. Birileri cezalandırılacaksa, ben o cezalandırılanların yanında olayım diye gittim. Sadece uçaklar geçerken bir tarasalar kimsenin kalmayacağı düşüncesi kafamda olan bir şeydi. Onun dışında öleceğimi düşünmedim. Sonrasını düşündüm. Ben hep sağ kalacağımızı düşündüm. Sadece “Gitmem lazım, yapmam lazım, durmam lazım.” diye düşündüm. Ölüm haberleri geldikçe ben de orada olsaydım da demedim. “Yaşamalıyım.” diye düşündüm. Ama eşim “Ölürüz, sağ gelmeyiz.” diye düşünmüş.

Darbe olgusu beraberinde “mücadele” ve “çatışma” kavramlarını akıllara getirir. 15 Temmuz da “çatışma” sözcüğü genel yargıda olumsuz mana ihtiva ederken dışarıya çıkan halk için pozitif sonuca ulaşmak için “çatışma iyidir” düşüncesi oluşmuştur.¹⁵

Mülakat yaptığımız kişiler sadece kendileri için değil, şehitlik makamının önemini ve harekete geçirici etki olarak dışarıya çıkan diğer kişilerde de gördüklerini paylaşmışlardır. Katılımcılardan Şeküre Hanım onlardan biri:

Herkes ölmeyi göze almıştı. Birçok insanda şehit olma arzusunu görebiliyordum.

¹⁵ Adem Palabıyık, “Darbe’den Demokrasi’ye FETÖ’den Direniş: 15 Temmuz Gecesinde Halkı Sokağa Çağırın Sürecin Sosyo-Politik İnşası”, *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. İlhan Bayram, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2018, C. 1, s. 215.

Katılımcılardan başörtülü Havva Hanım, 26 yaşında ve İstanbul'da bir devlet okulunda öğretmenlik yapmaktadır. Yalnız yaşayan Havva Hanım uluslararası mülteci hakları gönüllüsüdür ve yurtdışında çeşitli faaliyetlere katıldığını ifade etmiştir. Kendini dindar biri olarak görmediğini ifade eden katılımcı “Kim, nerede ve neye ihtiyacı varsa kim zulme gerçekten uğruyorsa onun yanında olacağım.” sözleriyle duyarlı ve fedakâr kişilik özelliklerini açıklamıştır. Darbe girişimi gecesini Boğaz Köprüsü'nde (şimdiki adıyla 15 Temmuz Köprüsü) tehlikeli saatlerde bulunduğu halde şehadet ve ölüm düşüncesinin aklına gelmediğini söylemiştir. Köprüde şehit olan 36 kişinin vatan ve İslam uğruna şehit olduklarını, kendisinin de bu duyguyla çıktığını belirtmiştir. Şehit olmanın kendisi için arzu edilen bir makam olduğunu ve vatan uğruna ölmenin hususiliğinden bahsetmektedir:

Allah kalpleri bilir. Dolayısıyla ben “Şehit olmak istiyorum” diye gidiyorum ama işte hani hadiste var ya “Hurma bahçeleri korumak için orada savaşıyordu” diye ya “Allah” diye savaşıyor ama aslında hurma bahçesini koruyor. Bundan Allah'a sığınırım. O ne zaman razı olacaksa canımızı o zaman alsın. Ama İslam için, ümmet için ve vatanım için ölürken bundan daha güzel bir an düşünemiyorum açıkçası. O gece oraya ölüm korkusuyla gitmedim. Aklımın köşesinden bile geçmedi. Ateş açılıyor, köprüde yürüyorsun. Ben ateş seslerini duyuyordum. “Bir kere ölürsün.” diyen bir abinin videosu var mesela ben buna inanıyorum. Bir kere ölürsün, adam gibi ölürsün. Niye öldüğün belli olur. Öbür tarafta sunacağın şey belli olur. O an ben ölürüm diye düşünmedim. Ölemem herhalde. Niye öleyim ki? Allah korudu elbette. Benim canım orada ölenlerden daha kıymetli değil ki. O ümmeti için, toprağı için oradaysa ben de oradaydım.

Hacer Hanım 34 yaşında, bekâr ve yalnız yaşamaktadır. Ortadoğu Araştırmaları üzerine yüksek lisans eğitime devam eden katılımcı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde gazeteci olarak çalışmaktadır. Hacer Hanım hayatını din çerçevesinde oluşturduğunu ve kendini dindar biri olarak ifade etmektedir. Darbe girişimi gerçekleşirken tepkisini ve tarafını belli etme düşüncesi ile hareket ettiğini söyleyen katılımcı, şehit olmanın aklının ucundan geçmediğini paylaşmaktadır. Havva Hanım'la benzer olarak şehit olma düşüncesi olmaksızın her iki katılımcı da darbe girişimine karşı duruş sergilemek, tavırlarını göstermek için dışarda olduklarını söylemişlerdir. Meydanlara çıkan insanların da ölümü düşünmeden hareket ettiklerini, bunun nedenini

açıklarken öleceğini düşünen kişilerin küçük çocukları ile gelmeyeceğine vurgu yapmıştır:

Aklıma hiç gelmedi. Ölür müyüm kalır mıyım gibi bir şey hiç olmadı. Ben sadece darbeyi, mümkün mertebede tepkimi göstereyim. Zaten muhtemelen o gece dışarıya çıkan hiç kimsenin de ölmek ya da kalmak gibi bir derdi yoktu. Çünkü öyle bir düşüncesi olan insan çocuğunu getirmez. Küçük çocuklar vardı meydanda. Direk üzerimize sıkılırken küçük çocuklar vardı. Sadece helallik istediğimi biliyorum arkadaşlardan.

Katılımcıların tehlikenin içinde oldukları halde ölüm düşüncesinin akıllarına gelmediğini paylaşmışlardır. Yaşadıkları şaşkınlık ve panik halinin etkisi buna sebep olmuş olabilir. Gazi olan 14 yaşındaki Advie lise öğrencisidir. Saraçhane’de darbeciler tarafından vurularak gazi olmuştur. Kurşun yarasını bir madalya olarak taşıyacağını söylemesi şehitlik kavramına yüklediği dini boyutu göstermektedir. Silahlı darbecilerle karşı karşıya kalan Advie darbe girişiminin şiddet ve tehlike boyutunu “Öldürmek için ateş açtılar.” sözleriyle vurgulamıştır. 15 Temmuz’a yüklediği anlamları ise şöyle açıklamaktadır;

Ölmedim, şehit olmadım. Hastaneye gittik bir şekilde. Dört gün yoğun bakımda kaldım. Tabii tedavi aylarca sürdü. Şimdi sırtımda izini taşıyorum. Bu izi bir madalya olarak taşıyorum. Bu dünyada gururla taşıyacağım, öbür dünyada “Ya Rasulallah, ben bu yarayı vatanımı savunurken aldım.” diyebileceğim. Bir madalya olarak görüyorum.

Advie ismini kimin koyduğunu sorulduğunda annesi: “Büyüklerimize ismini sorduk, ‘O çocuk ismiyle gelmiş.’ dediler. Advie “Allah’a koşan kadın” demek.” Aileden dini geleneğe sahip olduğunu söyleyen 44 yaşındaki Sevim Hanım, dedelerinin tarikat şeyhleri olduğunu aktarmaktadır. Üniversite mezunu Sevim Hanım Kur’an kursunda dini eğitim aldığını, iki kızına da dini eğitimlerini vermenin gayretinde olduğunu ifade etmektedir. Gazi olan kızının şehit olması durumunda kendisini gururlandıracağını ifade ederek şehit olmanın kıvanç veren bir makam olarak açıklamaktadır:

Advie dedim şehit annesi olmak da vardı kızım. Çok büyük bir gurur bu. O da “Anneciğim bununla idare et ben sana bunu verebildim” dedi. Şehitlik bizim için böyle bir şey. Evladından vazgeçmek.

Katılımcıların özellikle abdest alarak evden çıkmaları, dışarıda su bularak abdest almaya çalıştıkları göze çarpmaktadır. Tehlike içerisinde oldukları için şehit olma ihtimaline karşı abdestli olmaya özen gösterilmesi, o panik anında unutulmayan ayrıntılardan biridir. 15 Temmuz gecesi süs havuzundan abdest alan halk¹⁶ Türk halkının hassasiyetini ispat etmektedir.

Evli ve 3 çocuk annesi 37 yaşındaki Hamide Hanım, Avusturya Halley doğumlu. Lise mezunu olan katılımcı AK Parti Kadın Kolları Teşkilatı'nda aktif başkan olarak görevine devam etmektedir. Siyasetle yakından ilgili olduğunu paylaşan Hamide Hanım'ın 15 Temmuz gecesi kadınların organize olmasında önemli rolü olmuştur. Hamide Hanım kendini dindar olarak tanımlayan kadınlar arasındadır. "Kefeni giydik" ifadesine yer veren katılımcı şehit olmayı göze aldığını ve çocukları ile beraber dışarıya çıktığını anlatmaktadır. Katılımcının kendi ifadesi ile "Silahlı darbecilerin üstlerine doğru yürümesi şehit olma ihtimalinin verdiği cesareten ötürü", diyebiliriz. Şehitlere gıpta ile baktığını şu sözlerinden anlamaktayız:

O gece ilişkin keşkem şehit olamamaktı. Şehit olma arzum vardı. Hep dedik zaten, "Kefeni giydik liderimizin arkasından biz şehitliğe gidiyoruz" dedik. Çoğu yerde üstlerine üstlerine yürüdük. Rabbim nasip görmemiş bize. Vatanı koruyup şehit olmak çok başka bir duygu. O gece evlatlarımızdan ve çocuklarımızdan vazgeçtik. Hepsini götürdüm. Dedim "Olacaksa burada vatan için şehit olun. Bunun için şehit olun, vatanımızı korumak için.". Benim oğlum küçük, 16 yaşında. Allah seni inandırısın o kafilenin en önünde, koştur koştur, bir yandan Recep Tayyip Erdoğan diye çığlıklar bağırsılıyor, bir yandan Allahu Ekber deniliyor. Yollar kesildi bir anda insanlar mahşeri kalabalık. O gün işte kim şehit olursa.

53 yaşındaki Sümeyye Hanım ilkokul mezunudur. Sümeyye Hanım'ın eşi Fatih'te bir camide din görevlisidir. Katılımcımız caminin Kur'an kursu kısmında kadınlara Kur'an okutmak görevini üstlenmiştir. Mülakatı gerçekleştirdiğim sırada tanış olduğum olaylardan bir tanesi Sümeyye Hanım'ın mukabele bitiminde kadınlarla siyaset ve gündeme ilişkin konuşmalar yapmasıdır. 15 Temmuz gecesi de Sümeyye Hanım ve eşi çevrelerindeki pek çok kimseye haber ederek kritik noktalara yardım

¹⁶ <https://www.ensonhaber.com/sarachane-15-temmuz-aniti-acildi.html>, 10.12.2018.

gönderilmesine yardımcı olmuşlardır. Sümeyye Hanım, aynı zamanda mülakat yaptığım diğer kadınlara ulaşabilmeme yardımcı olmuştur. Yaşlı ve rahatsız oluşunun dışarıya çıkmasına engel olmadığını paylaşan katılımcı Atatürk Havalimanı'na Cumhurbaşkanı'nı karşılamak için yürüyenlerden biridir. Diğer katılımcılar arasında da hasta olduğunu ancak buna rağmen evde duramayarak kendini dışarı attığını söyleyen kadınlar mevcuttur. Sadece dışarıdaki tehlike değil kendi özel şartları itibariyle zor durumda olan kişilerin bunu göze almış olmaları, dışarıya çıkmak ve darbe girişimini engellemenin ne derece önemli görüldüğünü göstermektedir.

Ondan sonra devam ettik, yürüdük. Havaalanına bir kilometre kaldı ya da kalmadı, bilemeyeceğim. Orada "Ben yorulduğum dizlerim rahatsız biraz dinlenelim." dedim. Elimde suyum vardı, abdestimi alıp namaz kıldım.

Meryem Hanım panik atak rahatsızlığıyla müptela olduğu için eşi onun dışarıya çıkmasını istememiştir. Buna rağmen onu evde tutamamıştır. İfadelerinden yaşadıklarının şok etkisi yarattığını görmekteyiz. Meryem Hanım duyduğu haber karşısında ölüm kalım muhasebesi yapma fırsatının olmadığını anlatmaktadır:

Yapabileceğimi yapacağım, yapamadığımı ya şehit olacağım ya evime döneceğim. Yani o artık bir anda gözün kararır gidersin ya öyle, yani ya öleceğim ya kalacağım, Evden çıkarken içimde hiçbir his yoktu. Hiçbir şey aklıma gelmedi. Ölüm hiç aklımızın ucundan geçmedi. Bana dediler ki "Amcanın oğlu şehit oldu", "Yeğenin şehit oldu" dediler. Normalde ben panik atağım. Bayılır düşerim mesela. Ne! Nerede, hangi hastanede, medikal de dediler, memlekete götürcekler dediler. Ben hiç darbe marbe bilmiyordum.

22 yaşındaki Büşra Hanım bekâr ve üniversite son sınıf edebiyat öğrencisidir. Mısır ve Filistin ile ilgili protesto ve gösterilere katılmayı istediğini ancak sağlık sorunlarının buna izin vermediğini ifade etmektedir. Siyasetle ilgilenmediğini paylaşan Büşra Hanım, kendi anlam dünyası içerisinde öncelikle "iyi insan" olmanın önemini ardından ise din unsurunun geldiğini açıklamaktadır. Darbe girişiminden şehitliğin kendisi için ne anlam ifade ettiğini açıklamaktadır. Hasta olduğu için tehlikeli bölgeye ateş hattına gidemeyen katılımcı orada olma arzusunu dile getirmiştir. 15 Temmuz için basılan paraların, marşların ve şehit yakınlarını ziyaretin kendisinde uyandırdığı izlenimleri paylaşması, şehitliğin ve şehitlik etrafında oluşan simgelere önem atfettiğine

işaret etmektedir. Katılımcı 15 Temmuz'un halkın sahip olduğu değerleri kuvvetlendirerek yeniden ürettiği; bayrak, ezan, vatan sevgisi gibi unsurlarının vatandaş olma bilincini pekiştirdiğini şu sözlerle anlatmaktadır:

Babamlar Cumhurbaşkanı'nın çağrısından önce çıktılar. Ben çağrıdan sonra çıktım. Birileri aradı babamı. Ondan sonra kuşandı çıktı. Babam Allah'a emanet ettim öyle gitti. Ben asıl olayların olduğu yere gitmeyi çok istedim. Çünkü gerçekten çok büyük bir mertebe. Şehitlerin gittiği yer küçümsenecek bir şey değil. İnsan hiç istemez mi? Şurada yaşasam kaç yıl daha yaşarım. Ama orada sonsuz hayat. Biliyorsun sonuçta. Bizim oturduğumuz yerden olayların oraya gidip şehit olanlara tanık olanlar var. Şehidin evini ziyarete gittim. Yatağına bayrak asılıydı. O ruhu çok sevdim ben. Benim Yenikapı'da taşıdığım bayrağım mesela hala duruyor. O bayrak benim için büyük bir hatıra. Çıkmayı da düşünmüyorum, odamda asılı. 15 Temmuz anısına basılan paralar benim için çok değerli. Trilyonlar verseler o değeri karşılayamaz. Onların mezarını gördüğümde ne yapmam gerektiğini, ülke için ne yapmam gerektiğini anlıyorum. Biraz ders oldu. Bana çok iyi ders oldu. Videoları gördüğümde tankların altına yatanları etkileniyorum. Tijen Hanım üniversitemize geldiğinde dinlemişim, çok etkilendim. Keşke ben de orada olabilseydim. Gerçekten çok isterdim. Orada şehit olmayı çok isterdim. Gerçekten samimi olarak söylüyorum. Çok farklı bir duygu. Videoları izlemeye dayanamıyordum. Marşları duyunca içimden bir güç oluyor ve kendimi güçlü hissediyorum. O marşlar beni çok güçlü hissettiriyor. Kendime getiriyor.

Le bon kitle ruhunun yeni psikolojik özellikler ürettiğini; bu özelliklerin kimi zaman kitleye ait, kimi zaman ise tamamen farklı olabildiğini belirtmektedir. 15 Temmuz'da ortaya çıkan anlamlar halkın içselleştirdiği anlamlardır. Bunun yanında 15 Temmuz'la beraber güçlenmiştir.¹⁷

Şeküre Hanım'ın paylaştığı 15 Temmuz marşlarını duyduğu anda küçük kızının el hareketleri yaparak ritim tutması (demokrasi nöbetlerinde alışmış olduğu şekilde), Eda Hanım'ın telefon zil sesini meydanlarda söylenen 15 Temmuz marşlarından seçmesi, Büşra Hanım'ın 15 Temmuz paralarını saklaması, 15 Temmuz'un etrafında oluşan sembollerin halkı nasıl etkilediğini göstermektedir. Buradan hareketle katılımcıların 15 Temmuz'u canlı tutma isteğini görmekteyiz.

Katılımcıların çevresindeki insanların şehitlikle ilgili paylaşımlar yapmaları ve bu konuda konuşmaları, bu konuya ilgili olduklarını göstermektedir. Paylaşılan

¹⁷ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, çev. Elif Kanur, İstanbul: Say Yayınları, 2018, s. 9.

düşüncelerden kadınların şehitliğe yükledikleri anlam ve şehit olmanın kendileri için önemi anlaşılmaktadır. 15 Temmuz gecesi tehlikenin farkında olan kadınlardan bir kısmı şehit olma ihtimalini göz önünde bulundurmuş ve bu düşünce onları daha cesaretli kılmıştır. Katılımcıların genel olarak şehit olan kişilere gıpta ile baktıkları ve onları minnettarlıkla andıkları karşılaşılan bulgulardandır.

Kitleyi harekete geçiren fikirleri iki grupta inceleyen Le Bon, birinci gruba “anın tesiri altında ortaya çıkan tesadüfi ve gelip geçici fikirler” olarak ayırmıştır. İkinci grupta ise “genel çevrenin, soyaçekimin ve kamuoyunun büyük bir istikrar sağladığı temel fikirler” yer almaktadır. 15 Temmuz’da halkın canını tehlikeye atıp tanklara karşı siper olması Le Bon’un deyimiyle anın tesiri altında olmayan, bilakis katılımcıların da bahsettiği gibi kökleri derin olan kalıtsal fikirlerin ürünüdür. Toplumu yönlendiren ve tesir edebilen değerlerin özelliği duygu halini almış olmasıdır. Bunun yanında halk nezdinde fikrin yerleşik yani dışarıdan verili olmaması, fikirlerin etkisinin büyük olmasına neden olmaktadır.¹⁸

D. VATANINI KORUYAN KADIN

Freud, kitle olabilmenin şartını duygusal bağlanımların sağlanması olarak belirtmektedir. Önderli ve öndersiz kitlenin farkına dikkat çeken Freud öndersiz kitlelerde bir düşüncenin ya da somut nesnenin önderin yerini alabileceğini söylemektedir. “Ortak eğilim, çok sayıda bireyin duyabileceği bir istek de önderin yerini tutamaz mı?”¹⁹ 15 Temmuz’da halkın büyük kalabalıklar oluşturarak darbeyi engellemeye çalışmasında motive eden unsurlardan biri “vatan” kavramı olmuştur. Freud’un sorusundaki “ortak eğilimi” bir ulusun kolektif mülkiyetinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kolektif mülkiyet; “bir kabilenin ya da bir ulusun bayrak, vatan ve milli marş gibi nesnelere üzerindeki mülkiyetine” denir.²⁰

¹⁸ Le Bon, a.g.e., ss. 62-64.

¹⁹ Freud, a.g.e., ss. 61-62.

²⁰ Yaşar Salihpaşaoğlu, Dilara Buket Tatar, Hukuk Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi e-kitap, s. 246.

Vatan kavramı Diyanet Ansiklopedisi'nde şöyle açıklanmaktadır; “Sözlükte ‘yerleşmek, bir yeri yurt edinmek, kendini bir şeye alıştırmak’ anlamındaki vatan kökünden türeyen vatan, sözlük ve edebi anlamda “kişinin doğduğu, yerleştiği, barındığı ve yaşadığı yer” manasına gelir.”²¹

Vatan sevgisi ülkemizde vatandaşlık, malumat-ı vataniye isimleri ile okullarda okutularak vatan sevgisi ve yurttaşlık bilincinin önemi nesillere kazandırılmaya çalışılmıştır.

Çanakkale zaferinde Seyit Onbaşı sırtlandığı mermiye kendini feda eden ve sorumluluk alan Türk kahramanlığının örneklerindedir. 15 Temmuz'da ise Ömer Halisdemir'in aldığı emir doğrultusunda canını feda etmesi darbe girişiminin başarısız olmasında önemli dönüm noktası olmuştur. 15 Temmuz ile ilgili yapılan şiir ve makale yarışmalarında özellikle “vatan, millet, devlet, toprak bütünlüğü, bayrak, bağımsızlık, birlik ve beraberlik, şehadet” konuları üzerine çalışıldığı dikkat çekmektedir.

15 Temmuz'da milletin birlik ve beraberlik ile direnmesi toplumsal hafızasında yer alan kahramanlık duygusunu hatırlatmıştır. İşgal girişimi niteliğindeki darbeye korkusuzca karşı çıkan halk, helikopterlerle taranan sokaklara silahsızca çıkmış, mücadele ederek bağımsızlığı uğruna canını hiçe saymıştır. Gelenek ve göreneklerine bağlı olan Türk milleti için kahramanlık duygusunun aynı şekilde devam ettiği ve nesillerce korunduğu söylemek yanlış olmaz.²² 15 Temmuz birçok vatanseverin ortak değerleri korumak adına bir araya gelerek bağımsızlık mücadelesi verdiği Gelibolu savaşının ruhunu canlandırmıştır. Oluşan bu atmosfer ülkenin birlik ve beraberliği adına karşılaşılabilecek zor zamanlarda anahtar rol olabilecek potansiyelindedir.²³

²¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/vatan> , 26.01.2019.

²² Mehmet Akif Korkmaz, Mehmet Özdemir, “Türk Kahramanlık Kültürünün 15 Temmuz'a Yansımaları”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 313-321.

²³ Kalın, a.g.m., s. 15

Dinin olmazsa olmaz olarak tasnif edip korunmasını emrettiği; canın korunması, aklın korunması, dinin korunması, neslin korunması ve malın korunması bu beş esas vatan savunması ile ilişkilidir. Vatani olmayan bir kişinin bu beş unsuru korumak için olanağı kalmayacaktır. 15 Temmuz'da halkın darbe girişimine karşı durmasında bu beş esas ve vatani korumak hedefiyle gerçekleştirildiği söylenebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Vatan sevgisi imandandır." hadis-i şerifi Türk milletinin vatan algısını dini referanslarla nasıl ilişkilendirdiği konusunda yardımcı olmaktadır. Vatana karşı duyduğu kuvvetli bağın Müslüman olmanın gerektirdiği imanla ilişkilendirilmesi Türk milletinin tarihsel kodlarında vatan sevgisinin güçlü bir şekilde yerleşmesini sağlamıştır. Tür toplumunun vatanseverliği ve dini duygularını nasıl bütünleştirdiğinin bir başka örneği ise cuma namazının şartlarından biri olan hür olmak yani hürriyeti kısıtlanmamış olmaktır. Böylelikle cuma namazı, vatanseverliği ve vatan korunmasının önemini dinin pratik ve itikadı boyutuyla karşımıza çıkarmaktadır.²⁴

Joane Nagel kadınların vatan ve milliyetçilik konusundaki hassasiyetlerini aktarırken savaşa karşı isteksiz ve savaşmaya pasif duruş sergileyen erkeklerin anneleri tarafından hor görülme korkusu yaşadıklarını söylemektedir.²⁵ Boulding ise; kadınların muharebe meydanlarıyla beraber iş ve yaşam gibi hayatın her alanında çocuklarını mücadele edebilmeleri için desteklediklerini belirtmektedir.²⁶

Meydanlardaki kalabalığın fitilini ateşleyen olgunun vatan hassasiyeti olması katılımcıların hemfikir oldukları noktalardan birisidir. Bu bölümde kadınları vatan hassasiyetinin eylemi harekete geçiren motivasyonlar biri olarak ne ölçüde etkilediğini tespit etmeye çalıştık.

Katılımcılara 15 Temmuz ile ilgili düşüncelerini açıklamaları istendiğinde "vatan" kavramı öne çıkan kavramlardan biridir. Mülakat yapılan kadınların bir kısmı

²⁴ Bakırcı, a.g.m., ss. 679-680.

²⁵ Joane Nagel, çev. Aksu Bora, "Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik," *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, 5.b., İstanbul: İletişim, 2013, ss. 80-83.

²⁶ Elise Boulding, "Women as Aggressors", *Writing on Feminism, the Family and Quakerism*, editör: J. Russell Boulding, C. 8, Springer, Bloomington, Indiana.

15 Temmuz'da yaşanan hadiseyi Kurtuluş Savaşı ile ilişkilendirmiş, bir kısmı ise dini duygularla birlikte düşünerek İslam'daki cihat anlayışını içeren açıklamalar yapmıştır. Yapılan mülakatlarda farklı yaş ve eğitimden katılımcıların, 15 Temmuz'u vatan sevgisi ve dini hassasiyet ile birlikte değerlendirmesi dikkat çekici bir nokta olmuştur. Vatani müdafaa ve canını ortaya koymak iman ile ilişkilendirilerek dini emir olarak algılandığı göze çarpmaktadır. Katılımcıların açıklamalarından milli ve dini duyguların vatan kavramını anlamlandırmada ortak hareket ettiğini görmekteyiz. Vatan kavramının üzerinde duran katılımcıların "demokrasi şehidi" denilmesine karşı çıkmışlar ve atfettikleri anlama ters bulduklarını paylaşmışlardır.

Katılımcılardan bazıları dışarıya çıkma motivasyonunun sadece kendilerinin değil darbeye karşı çıkan diğer kişilerin de aynı kaygıyla harekete geçtiklerini belirtmektedir. Eda Hanım vatan paydasını vatandaşların ortak kaygıyla hareket edebilecekleri eşit zemin olarak açıklamıştır. Vatan kavramının Türk kültürü ve dini duygularla beraber ele alındığını görmekteyiz. Eda Hanım darbeye karşı duruşunda etkili olan faktörleri açıklarken vatan sevgisinin rolünü şöyle anlatmaktadır.

Vatan ve dini hassasiyet bizim kültürümüzde, bizim inancımızda. "Vatan sevgisi imandandır." düşüncesi var ya, gerçekten o var yani. İmani bir mesele vatan sevgisi biz öyle görüyoruz. Biz öyle yetiştik. Kültürümüz de o şekilde sokağa çıkan insanlar da. Bu şekilde profesörü de manavı da vardı ve hepsi eşitti orada. Ve hepsinin amacı şehitlikti. Bizi sokağa çıkartan o "Demokrasi için ölürüm." değildi. "Vatan için ölürüm." idi.

Büşra Hanım vatan duygusunun kendisine cesaret verdiğini, ileride öğretmen veya anne olarak öncelikle vermek istediği kavramın da vatan olduğu belirtmektedir. Tanklara meydan okuma cesaretinin imanlarından geldiğini belirterek bunu sağlayan temel unsurun vatan olduğunu şöyle açıklamaktadır:

Cesaretleri imanlarından geldi. Vatan aşkından. Daha çok imanlarından geldi. Çünkü inanç olmasa, iman olmasa hiçbiri olmazdı. Kim canından vazgeçmek ister ki? En kuvvetli vermek istediğim duygu milli değerler ve vatan kavramı. Benim için çok önemli. Önce iyi insan olmak, vatan ve iman, Kur'an. Burada din ve iman vardı.

Mülakata katılan kadınların toplumu farklılıkları ile kabul etmeye çalıştıkları,

ayırıştırma ve kutuplaşmaya karşı ifadeleri dikkat çekmektedir. Yenikapı mitingi ve halkın kenetlenmesinden yer yer bahseden kadınlar, 15 Temmuz gecesi sokaktaki vatandaşların farklı siyasal görüşe mensup, çeşitli kültür ve milliyetten insanların bir bütün olduklarından söz etmektedirler. Başlı açık bir kadın olan Fatma Öztürk dini vecibelerini yapmakta gayretli olduğunu ifade etmektedir. AK Parti İlçe Teşkilat çalışanlarından biri olan katılımcı 39 yaşında ve üniversite mezunudur. Vatanseverlik duygusunu Türk milletinin esir olmama karakterine gönderme yaparak şöyle açıklamaktadır:

Aslında burada kimse siyasi olarak bakmadı olaya. Herkes özgür iradesini kullanarak meydanlara çıktı. Kesinlikle, hani ben meydanda CHP'li de MHP'li de gördüm. Yani herkes meydandaydı. Orada siyaset yoktu. Hepsini bir arada görmek çok güzel bir duygu. Ve herkesi kenetlenmiş olarak görmek. Yani o anda sağcısı solcusu bir yumruk olduk. Çünkü vatan hepimizin vatanı. Kürt'ü ile Laz'ı ile hepimizin vatanı. Öyle olması gerekiyordu. Ve iyi ki de öyle oldu. (Ağlamaklı) Vatan yani üzerinde yaşadığımız toprak namusumuz kadar hatta namusumuzdan daha önemli. Çünkü vatanın giderse her şeyin gitmiş demektir. Ve nasıl yaşayacaksınız? Bir Suriye olmak istemeyiz. Ve biz zaten olamayız. Çünkü Türk milleti olarak bizim kimseye esir olma gibi şeyimiz yoktur. Gidecek yerimiz de yok. Zaten gitmeyiz o ayrı bir konu da. Öyle olmamız gerekiyordu o gece.

Cumhurbaşkanı halkı sokaklara çağırısı sadece kendi partisinden olan kişileri ya da teşkilattan olanları değil, seferberlik anındaki ulusuna seslenen devlet başkanı olarak bir çağrı olmuştur. Katılımcılar bu şekilde anlayarak hareket ettiklerini paylaşmaktadırlar. Katılımcılardan Ayşe Betül Hanım vatan kavramı bağlamında Türk milletinin bağımsızlık özelliklerine vurgu yaparak vatan sevgisi ile dışarıya çıkma cesaretini açıklamıştır. Manevi duygularla birlikte açıklaması şehitlik makamının insanların dirençli olmasında önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir:

Çanakkale ruhu, vatan millet sevgisi. Türk milleti olarak düşündüğüm zaman, Türk milleti Müslümanlıkla tanışmadan önce de özgür ve savaşçı ruha sahip bir millet. Hiçbir zaman boyunduruk altında olmak istemeyen bir millet. İman ve İslam ile müşerref oldukları zaman da cihat ruhuyla aslında aynı ruhu birleştirmiş. O gün de insanları sokağa döken vatan, millet sevgisi, özgürlük, boyunduruk altında olmama isteği idi. Bunu bu şekilde özetleyebilirim. Vatan millet sevgisi ve cihat ruhuyla birleştiği için. O gün insanlar bizim ülkemizde, Doğu'da zaten sürekli şehit haberleri alıyoruz. Artık yurt dışında da savaştığımız yerler var. Oralardan da alıyoruz. Bu insanları ayakta tutan şey şehitlik makamı. O yüzden zaten insanlar "Vatan sağ olsun." diyebiliyorlar.

Kısıklı'ya doğru yürüyerek gittik. Zaten sadece biz yoktuk, binlerce insan vardı. Kalabalıkla beraber gidiyorsunuz sala sesleri yükseliyor. O iman duygusu, vatan sevgisi yani tamamıyla capcanlı. Şunu dedim o an içinden "Demek ki Çanakkale'de yaşanan bu ruhmuş.". F16'ların başımızın üstünden uçtuğu, sanki ses bombalarının atıldığı... Yani evet orada canın gidebilir. Bunu hissediyorsun, "Allah'ım sen milletimizi vatanımızı koru." diyorsun.

Ayşe Betül Hanım'ın ifadelerinden şehitliğe atfettiği değer, sela seslerinin etkisi ve manevi sığınma ihtiyacını peş peşe sıralayarak arasında kurduğu sıkı ilişkiyi vurgulamıştır. Katılımcı, dışarı çıkma cesaretini vatan kavramıyla açıklayarak Çanakkale savaşı ve tarihsel kodlarla kurduğu bağı izah etmektedir.

Katılımcının ifadelerinden kalabalığın hızlıca toplanması, hâkim olan enerji, insanlar arasındaki coşku milli mücadele ruhunu hissetmesinde etkili olmuştur. Hamide Hanım Kurtuluş Savaşı atmosferini iliklerine kadar hissettiğinden ve Seyit Onbaşı'nın imanına benzer bir motivasyona sahip olduğunu vurgulamaktadır. Gaziosmanpaşa AK Parti Teşkilatı'nın harekete geçmesinde önemli rolü olan Hamide Hanım sokaktaki atmosferi tahlil ederek vatan duygusunu şöyle anlatmaktadır:

"Önce vatan." dedik. Daha sonra bu vatan için olan şehitlerimiz hiçbir zaman unutulmaz o toprağın altındaki Çanakkale şehitleri, başka şehitlerimiz anlatılamaz bir sürü şehitler var. Şu bayraktaki kan şehit kanı yani bunları çiğnetmek demek öl bundan daha iyi demek. Vatanımız bizi bekliyor. Bütün kadınlar herkes "tamam" işareti yapıp sokağa çıktı zaten. Saat 11, 11'i çeyrek geçe civarı biz buradaki meydandaydık. Meydanda en fazla 100-150 kişi vardık. Bir anda çıktığımızda bunun yarısı kadındı zaten. Bayandık hepimiz. İlçe başkanımız burada konuşma yaptı bize. Daha sonra "İle doğru yürüyoruz." dedi. Buradan düşünün Sütlüceye o kadar mesafesi var ki. O gün Seyit Onbaşı'nın inanın ki imanı ve gücü vardı. Çanakkale ruhunu yaşadık biz o gece. Buradan düşünün İslam Bey Caddesi var; Eyüp'e iner. Oradan inerken inmeden önce en fazla 200 kişi vardık ya da yoktuk. Hatta arkadaşşıma dedim ki -o da teşkilattan aynı- "Biz bu insanlarla mı ülkeyi kurtaracağız? Nerede bu insanlar?". Biz binalara bağıırıyoruz: "İnin aşağıya! Durmayın! Asker gelip sizi indirecek durmayın, şimdi inin!".

AK Parti Teşkilatı'nda gerçekleştirdiğimiz mülakatlardan birisi 33 yaşında evli ve bir çocuk sahibi olan Gülen Hanım'dır. Biyolog ve iş güvenliği uzmanı olarak çalışmakta olan katılımcı, kendini net bir tanımlama ile dindar olarak görmese de dini vecibelerini yerine getirmedeki hassasiyetinden bahsetmektedir. Gülen Hanım; vatan sevgisinin gerçekte ne olduğunu onu kaybetme riskiyle karşılaştığında anladığını,

bunun önemine herkesin o gece yeniden farkına vardığını belirtmektedir. Teşkilatın insanları toparlamaya çalışmasını değerlendiren Gülen Hanım, insanlar kendileri istekli ve tehlikeyi göze almış olmasaydı teşkilatın çağrısının bir öneminin olmayacağını söylemektedir:

İlk etapta ne olduğunu bilmedim. Yani buradan bir çağrı geldi ama açıklayıcı bir çağrı değildi. Televizyonu da izlemediğim için ne olduğunu anlamlandıramadığımdan dolayı kardeşimi aradım. Aslında sadece buradan verilen komutun etkili olduğunu düşünmüyorum. Hani o anda Allah içimize bir şey verdi. Ne bir korku vardı dışarıya giderken, sadece vatanımı kurtarayım, elden gidiyor gibi bir korku ile çıktık. Hani normalde beni o saatte çık deseler çıkmam, ya da çıkamam kesinlikle. O gece çok büyük ders oldu onlar açısından da öyle düşünüyorum. Çünkü daha öncesinde vatan sevgisi deniliyordu, havada kalıyordu. Neydi bilmiyorlardı ama bunu birebir biz göstermiş olduk o gece. Vatan sevgisi nasıl verilir? Yaşayarak verilir. Belki güzel bir şekilde olmadı ama en büyük getirilerinden biri. Biz bilmiyorduk, o anda yaşayarak öğrendik bir şeyleri ve bizden sonraki nesle çocuklarımıza da bir nebze öğretmiş olduk. Vatan sevgisi nasıl olur. Nasıl yaşanır? Bir savaş halinde vatan için nasıl savaşılır? Nasıl çarpışılır? İlk önce tabi ki vatan için çıktık. Demokrasi diye çıkmadık. Vatan elden gidiyor, vatanımızı kurtarmak için.

Darbeye karşı sergilenen davranışın örnek tutum olarak değerlendirilmesi katılımcıların ifadelerinden anlaşılan noktalardan bir tanesidir. Katılımcılar arasında darbenin engellenmesinde gösterilen cesaretin “ders oldu” söylemi ortak bir kanaattir. Vatan sevgisinin katılımcıların kendi çocuklarına ve öğretmen olan katılımcıların öğrencilerine yerleştirilmek istediği kavramlardan biri olduğunu katılımcılar özellikle belirtmektedir. Bunun yanında çocuklara ve gelecek nesle hatta diğer milletlere 15 Temmuz gecesinin Türk halkının tutumunun örnek olduğu düşüncesi ortaya çıkan bulgulardandır. Vatan kavramının kendileri için önemini anlatan kadınlar, “Vatan için çıktık.” ifadelerini çokça dile getirmektedir. Vatan kavramıyla beraber dini ve milli duyguları zikrederek iç içe geçen unsurlar olduğunu ve kendileri için önemini belirtmişlerdir. Vatan kavramının dışında cihat ve demokrasi kavramları da katılımcıların darbeye karşı çıkma eylemlerini açıklarken başvurdukları unsurlardan birisidir.

15 Temmuz gecesini sokağa dökülen kalabalık tesadüfi, rastgele bir araya gelen insanlar değildir. Sergilenen müşterek tavır millet olmanın değerinin farkında olan, biz

şuuru içerisinde ortak manevi enerjinin üretilmesiyle gerçekleşmiştir. Büyük bir felakete karşılaşıldığında fertlerin silinip her bireyin ortak bağları hissederek kenetlenmesi 15 Temmuz'da Türk milletinin nasıl ortak hareket ettiğini açıklamaktadır.²⁷ 15 Temmuz sonrası yapılan diğer araştırmalarından biri olan SETA çalışmasında “vatan” unsurunun sokağa çıkma motivasyonu, farklı kimlik grupları tarafından dile getirildiğini ortaya konulan bulgulardan biridir.²⁸ Katılımcıların ifadelerinden iman ve vatan sevgisinin birlikte anıldığını fark ediyoruz. Kadınların çoğunluğu iman ve vatan kavramlarını birlikte değerlendirdikleri ve birinden bahsederken diğerinden de bahsettikleri dikkat çeken noktalardan biridir. Kadınlar mülakat sorularına cevap verirken kavramları (vatan, cihat, şehitlik) kendileri için ifade ettiği anlamları ayrıntılı açıklama ihtiyacı hissetmişlerdir.

E. MANEVİ GÜÇ VE ALLAH'A SİĞİNMA

15 Temmuz direnişinde Türk halkı, çatışmaya girmeden yalnızca darbe girişimini püskürtmenin yolunu aramıştır. FETÖ'nün halkın dini duygularını sömüren dini istismar eden bir yapı olduğu bilindiği halde darbe girişimi esnasında insanlar herhangi bir şüpheye düşmeden direnişi samimi dini duygularla Allah-u Ekber sesleriyle püskürtmüştür. Darbeye direnmenin dini duygu boyutunu camilerden okunan salaların yanı sıra sokaklara dökülen halkın ve evlerinde endişe ile oturan insanların dualar ederek Allah'ın inayetine sığınması oluşturur. Halkın gösterdiği dini motivasyon çevreyi ve kamuya ait alanları tahrip etmemesini ve gayri meşru faaliyetlerin yaşanmamasını sağlamıştır.²⁹ Allah'a yönelerek yardım talep eden insanların ellerinde silah olmadığı halde korunma hissi yaşadıkları görülmektedir. Katılımcıların çoğu darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasında Allah'ın inayetinin başat rolü olduğunu

²⁷ Mehmet Akif Okur, “Zor Zamanlarda Millet Olmak”, *Diyanet Aylık Dergi*, S. 308 (2016), s. 13

²⁸ Nebi Miş, “Measuring Social Perception of The July 15 Coup Attempt”, *July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA Yayınları, 2017, s. 142.

²⁹ Hüküm, a.g.m.

belirtmektedir. Ellerinde hiçbir şey olmayan halk kendini savunmak için dualarla manevi güce müracaat etmiştir.

Zühre Hanım, darbeye karşı duruş ve darbecilerle mücadeleyi dini bir bakış açısıyla ele alarak darbeyi engellemek için çıkan kişilerin “Allah’ın görevli kıldığı kişiler” olarak gördüğünü ifade ediyor. Kendini görevli hissetme Allahu Teala’nın vazifelendirmesi olarak algıladığı anlaşılıyor. Zühre Hanım o gecenin tablosunu anlatırken Kur’an’ı Kerim’den referansla kıyamet günündeki dirilişi anımsatması, Allah’ın yardımından bahsederken “seçilmiş olmak” ifadesini kullanması mücadeledeki dini misyonunu göstermektedir. Katılımcıların belirttiği dışarıya çıkmadan önce yaptıkları dini ritüeller onların manevi destek almalarını sağlamıştır. O gece insanların ortaya koyduğu cesaretin Allah’ın yardımı olmaksızın mümkün olmayacağından söz etmektedir. Kendisinin de darbeye karşı durmada farklı bir bilinçle yönlendirildiğini şu şekilde açıklıyor:

Ben orda sadece Allah’ın kudretini gördüm. Allah verdi onu insanlara. Biz değildik o. Allah bunun yapılmasını istedi. (Darbenin geri püskürtülmesinden bahsediyor) çünkü ben değildim o. Ya da orda yürüyen insanlar kendileri değildi. Bir şey onları oraya gönderdi. Bir güçle gittik. Planlanmış gibi, kodlanmış gibi, başka bir şey değil. Hani bir ayet var ya; kıyamet gününün kafaları dimdik bir yere bakarak yürüyenler şeklinde, biz de öyleydik. Herkesin kafasında bir şey vardı. Ne olduğunu bilmeden yapıyorduk. Bu bizim gücümüz değildi bence. Bu Allah’ın gücüydü. Allah nurunu tamamlarken bizi de bir zerre olarak orada bulundurdu. Nurunu tamamlayacak yani bugün benle yapar yarın başkasıyla yapar. Bizim gücümüz olduğunu düşünmüyorum. Bu Allah’ın iradesiydi. Allah bir şey yapmak istedi ve bizi orada araç kıldı. Planlanmış bir şey olsaydı biz yaptık derdik.

Ağabeyini televizyondan tankın üzerinde görmesinin ardından şoka giren Meryem Hanım ne yapacağını bilemez halde kendini dışarıya atmıştır. Katılımcı o geceki korku ve panik halin içerisinde Allah’a teslim olduğunu ve insanlardaki korkusuzluğun Allah’a sığınmakla gerçekleştiğini söylemiştir. Meryem Hanım, Zühre Hanım’la benzer şekilde o geceki halet-i ruhiyesini tam anlayamadığını, bir şeylerin onu yönlendirdiğini düşünüyor:

Mesela o ses bombası millet dağılır diye attılar. Vatan’da yer yarıldı. Ama hiç kimse yerinden kıpırdamadı. Duaya devam ettiler. Sonra tekbir getirdiler. Hep

Allah'a sığındılar. Hiç kimse de korkup bir yere kaçmadı. Darbeciler oraya Emniyet'i ele geçirmeye gelmişler. Halk yetiştirdi zaten. Tankların Emniyet'e geçmesine izin vermediler. Biz gittiğimiz de zaten mahşer günü gibiydi. Diyorum ya abimi tankın üstünde gördüm burada. "Allah Allah abimin ne işi var orada? diyorum. İşte diyorum ya o anda hiçbir şeyi fark edemiyorsun. Hiçbir şeyi düşünemiyorsun, hiçbir şey idrak edemiyorsun sanki. Bu beyin durmuş gibi. Duruyor ya bazen, öyle oluyor. Kendini atıyorsun ama neye atıyorsun, nereye gidiyorsun, ne yapıyorsun hiç sanki artık Allah seni nasıl yönetirse.

Katılımcıların olayın şok ve panik halinden dolayı bilinçli bir şekilde sonucu tartmadan acele ile hareket ettiklerini bilmekteyiz. O gece Allah'a sığınarak yardım isteyen insanlar, kendilerindeki cesareti kendilerinden değil, Allah'ın inayeti ile olduğunu düşünmektedirler. Olayın şok etkisinin robotlaştırdığını söyleyen katılımcı, eyleminde bilinçli olmadığını onu yönlendiren şeyi yüce bir güç olduğunu belirtmiştir.

Havva Hanım yaşadıkları korku esnasında Kuran'ı Kerim okuyarak Allah'tan yardım dilemiştir. İnsanların toplu hareket etmesinin fiili dua niteliğinde olduğunu açıklamaktadır. Dışarıya çıkmanın inancıyla alakalı olduğunu söylemesi dini değerlerden ötürü dışarıya çıktığının bir göstergesidir. Darbeye karşı tavrını inancı ile alakalı olduğunu katılımcı şu sözlerle açıklamaktadır:

Sonra biz köprüye indik. Benim elimde Kuran'ı Kerim var. Okuyorum, bir taraftan iniyoruz. Çatışma sesleri. Bildiğin Boğaz Köprüsü'nden aşağıya yürüyoruz. İnerken köprüyü görüyorum insan seli vardı. Yürürken insanlar bir taraftan geri geliyor. "Geri gelmeyin gidin" diyorum. Ama artık hava aydınlandı ulaştığımızda. Saat 06:30 07:00 gibi oldu. Yürüyoruz, insanlar dönüyor. Bir şey değiştirmek için değildi. Benle alakalı, benim inancımın alakalıydı çıkıp çıkmamam. Çok insan olursa bunun bir direniş biçimi olduğunu düşünüyorum. Fiili bir eylem, fiili bir dua olduğunu düşünüyorum. Bir şekilde Cenab-ı Hak'la ya zaten demokrasi muhabbeti değil benim inandığım şey.

Katılımcılardan Ayşe Betül Hanım hissettiği duyguları, "Cihat ile bütünleşik" şekilde açıklamıştır. Allah'ın rızasını kazanmak için dışarı çıktığını ifade eden katılımcının buradan hareketle dışarı çıkma eylemine manevi bir anlam yüklediğini anlıyoruz:

O gün benim için şehit olmak deniliyorsa, şehit olmak ne demekse, iman ve şehitlik makamı yani iman gücüyle bütünleşmişti. Çünkü gerçekten Allah'ın rızasını kazanmak için gidiyorsun. Ashında bir nevi cihat gibi düşünebiliriz. Biz Müslüman bir milletiz Müslümanlığımız elden alınmaya çalışılıyor. Belki öleceksin, belki kalacaksın. Ama içindeki iman duygusu seni öyle bir

cesaretlendiriyor ki, evde durmanın bir manası kalmıyor. Hayatla ölüm arasındaki ince çizgi kalkıyor.

F. OKUNAN SELALARIN MOTİVE GÜCÜ

Vatanperverliğin inşasında etken dini duygulardan biri de ezan ve sala okunmasıdır. Ezanlar ve salalar ibadet maksatlı okunmasının yanında vatan kabul eden insanların duymaktan memnun oldukları inancın ve özgürlüğün temsili olmuş bir sestir.³⁰

Salalar halkın ortak sembollerinden birisidir. Camilerden sala okunması özellikle meydana gelen hadiselerin halka bildirilmesi için İslam geleneğinde yer edinmiş bir uygulamadır. 15 Temmuz gecesi minarelerden okunan salalar aslında yeni bir uygulama değildir. Osmanlı Devleti'nde Edirne Vak'ası sırasında günlerce salalar okunmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında, İzmir'in işgal edildiği gün günlerce salalar okunmuş ve halk bu sayede halk işgalden haberdar olmuştur. 1974 yılında Kıbrıs Harekati'nin başlamasının ardından salalar okunmuştur. Ani gerçekleşen felaketler, zaferler, halkın bilgilendirilmesi ve ikaz edilmesi gereken durumlarda İslam dünyasında yerleşmiş bir uygulama olarak salalar okunmaktadır.³¹

Sokaklarda duyulan sala sesleri ile birlikte direnen halk da “Ya Allah, Bismillah, Allahu Ekber” nidaları ile tankların önünde durma cesareti göstermiştir. Dört bir yandan duyulan sala sesleri dini değerlerin savunulması duygusu, evlerinde oturanlara bir çağrı olarak hissettirmiştir.³² 15 Temmuz gecesi daha saatler 24'e gelmeden önce camilerden okunan salalar ağır silah ve tanklara karşı halkın cesaretlenmesini sağlamıştır. 80 binden fazla camide okunan salalar direnişin inanç ve milli boyutunun bütünleşmesini

³⁰ Bakırcı, a.g.m., ss. 679-680.

³¹ Murat Bardakçı, “Sala”, <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1269057-sela>, 26.06.2018.

³² Yussif Mohammed Alhassan, “15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Bastırılmasında Camilerin, Medyanın ve Dijital Platformların Oynadığı Rol”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=5&sira=2&baslik=15%20Temmuz%202016%20Darbe%20Girişiminin%20Bastırılmasında%20Camilerin,%20Medyanın%20ve%20Dijital%20Platformların%20Oynadığı%20Rol>, 16.05.2018

sağlamıştır.³³ Sokağa çıkan halkın dışarı çıkmadan önce dini vecibeleri yerine getirerek -abdest almak, iki rekât namaz kılmak, yakınlarıyla helalleşmek, Kuran ve dualar okumak- çıktığını belirtmesi dini değerlerin halkın motivasyon kazanmasındaki önemini ortaya koymaktadır.³⁴ Okunan salalar katılımcıları Allah'a sığınma ve maneviyata yönlendirmiştir. 15 Temmuz gecesi camilerden yükselen sala sesleri halkın darbe girişimini Kurtuluş Savaşı olarak algılamasını sağlamıştır.³⁵

Katılımcıların ifadelerinden o geceyle ilgili salaların etkili iz bıraktığı anlaşılmaktadır. Zühre Hanım salaları duyduğu andan itibaren kendini manevi ve fiziksel anlamda daha güçlü hissettiğini “Allah’ın eline uzanmak” ifadesine yer vererek hissettiği manevi gücün boyutlarını belirtmiştir. Sala seslerini duymasının ardından katılımcının ifadesiyle “mazot” etkisinin meydana gelmesi, dini motivasyon unsuru olarak önemini ortaya koymaktadır.

Düz yolu yürüdük sonra yokuşu çıkmaya başladık. Kilolu olduğum için sıkıntı çekmeye başladım. Gruptan kopmaya başladım. Koşuyorum yetişemiyorum, nefesim tıkanı. Gideceğim ama yetişemiyorum. Oğlum konvoy ile benim aramda kalıyor. Gücüm bitti “Oğlum yetişemeyeceğim, ben, artık tılandım” dedim. O zaman salalar başladı. Onu duyduktan sonra bilmiyorum ne oldu. Tekrar yürümeye başladım. Tekrar koşmaya başladım. Yürürken tılandığım zaman duyduğum salalar bana mazot gibi geldi. Allah’ın eli uzanıyormuş gibi geldi. Uzansam tutacağım sanki o kadar hissettim. Kendimi çok güçlü hissettim salaları duyunca.

Katılımcılar hasta ve güç yetiremedikleri anlarda kendilerini zorladıkları anlaşılmaktadır. 15 Temmuz darbe girişiminin işgal ve milli seferberlik hissini uyandırması halkı daha gayretli olmaya yönlendirmiştir. 22 yaşında üniversite öğrencisi Büşra salaların kendisini nasıl etkilediğini şu sözlerle ifade ediyor;

³³ Sertaç Timur Demir, “15 Temmuz 2016’daki Fethullahçı Darbe Girişimine Karşı Millet Destekli, Ahlaki Temelli ve Sosyal Medya Odaklı Direniş”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=5&sira=1&baslik=15%20Temmuz%202016%27daki%20Fettullahçı%20Darbe%20Girişimine%20Karşı%20Millet%20Destekli,%20Ahlaki%20Temelli%20ve%20Sosyal%20Medya%20Odaklı%20Direniş>, 16.05.2018

³⁴ Gülşen Özer, “15 Temmuz Gecesi Sokağa Çıkan Siviller”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=8&sira=1&baslik=15%20Temmuz%20Gecesi%20Sokağa%20Çıkan%20Siviller>, 19.05.2018.

³⁵ Nebi Miş, “Measuring Social Perception of The July 15 Coup Attempt”, July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA Yayınları, 2017, s. 120.

O geceye ait sala ve ezan seslerini unutmuyorum. İnsanların camiye koşuşları; bir ağabey vardı, onun camiye koşuşu gözümde gitmiyor. Camide insanlar toplanıp dua ettiler. Her perşembe salalar okunduğunda o gece geliyor aklıma. Ama korkmuyorum.

Ayşe Betül Hanım'ın sözleri, Cumhurbaşkanı'nın çağrısı ile meydanlara çıkan binlerce insanla beraber olma hissi gerçekte kitleyle paylaşılan "kollektif bilinci" ifade etmektedir. Okunan salalar ve kalabalıkla beraber hareket edilmesi Çanakkale Savaşı ve Milli Mücadele duygusunu hissettirmiştir. Sala sesleri insanlarda zafer hissi yaratmıştır. Çanakkale Savaşı gibi zaferle sonuçlanan pek çok kayıpların verildiği bir mücadele olarak halkın bu çağrışımla umutlandığını; direnme, mücadele etme, vatana ve değerlere sahip çıkma motivasyonunu pekiştirdiği anlaşılmaktadır.

Kısıklı'ya doğru yürüyerek gittik. Zaten sadece biz yoktuk binlerce insan vardı. Kalabalıkla beraber gidiyorsunuz. Sala sesleri yükseliyor, o iman duygusu, vatan sevgisi yani tamamıyla capcanlı. O an içimden "Demek ki Çanakkale'de yaşanan bu ruhmuş" dedim. Daha sonra gittik, Kısıklı'da bekliyoruz orada camiye girip yatsıyı kıldık. Giderken tabi Allahu Ekber nidaları, sala sesleri, okunan ezanlar hepsi kulaklarımızda, kalbimizde, ruhumuzdaydı. Namazımızı kıldık arkasından tabi tevekkülümüzü yaptık.

Gülen Hanım, sala seslerinin niçin okunduğunu bilmediği için, okunan salalar ile olan bitenin boyutlarını düşünüp endişelendiğini gerçek anlamını düşünemediğini söylemiştir. Sala seslerinin, olan bitenden habersiz kişilerin veya darbe girişimini umursamayan kişilerin dikkatini çekmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında sala seslerini duyan kişilerin dua ve yardım için Allah'a sığındıkları görülmektedir:

Ama dışarıdayken gerçekten korkmadım. Ne zaman ki üç buçuktan sonra dükkanıma geldim, sala sesleri ve o havadaki uçakların saldıkları sesler, işte o zaman endişeye kapılmaya başladım. Yine kendim için değil, dışarıda ne oldular bu kadar çok sala veriliyor. Öncesinde salanın meydanlara çağrı demek olduğunu bilmiyordum. "Bu kadar ölenimiz mi var? Sürekli sala okunuyor. Allah'im bize yardım et!" gibi sürekli dua ettik sabaha kadar.

G. KADININ ÖZERK KARAR ALMASI

15 Temmuz darbe girişimine karşı çıkan kadınların büyük bölümü kendi kararları ile darbeyi durdurmak için dışarı çıkmıştır. Bunun yanında katılımcılar arasında oğlunun peşinden giden veya sadece merak ederek dışarıda bulunmak

istediğini ifade eden kadınlar da vardır. Ancak şiddetle karşılaştığı halde darbe girişiminin başarısız olduğu anlaşılana kadar meydanlarda beklemeleri kadınların kendi rızaları ile orada olduklarını kanıtlamaktadır.

Eda Hanım kendi isteğiyle sokaklarda olduğunu, yanında bir erkek olmasının öneminin olmadığını belirtmektedir. Yalnız olmasının onda bir korku oluşturmadığına ve bunu düşünerek hareket etmediğine değinmiştir. Dışarıda darbeye direnen vatandaşlar arasında güven ortamının oluşması kadınların kendilerini dayanışma ortamında rahat hissetmesine sebep olmuştur. Katılımcı o geceki tecrübesinden sonra tek başına bir kadının korkmadan dışarı çıkabileceğini ve kolektif bilinci damarlarına kadar hissedebileceğini paylaşmaktadır.

Nişanlımdan haber gelmeseydi ben yine de kendim çıkardım. Erkek kardeşlerim olmasa bile ben yine kendim çıkardım. O an önemi yoktu. Çünkü insan nerede öyle ki. Herkes tek bir şeye odaklanmış. O an herkes kardeş. Herkes o davada. Tanımadığın bir daha hiç görmeyeceğin bir adam geçiyor mesela o an ki duygunun vermiş olduğu şeyle çok yakın hissediyorsun kendini. Çünkü aynı amaçtasınız. Aynı hedefe ilerliyorsunuz. Orada kimse size yabancı gelmiyor. O yüzden tek başına kız olarak da çıkılabilir. [58]

Türk siyasi hayatında yaşanan diğer toplumsal hareketlerde tepki gösterenlerin şiddete başvurmaları göz önünde bulundurulduğunda 15 Temmuz gecesi yaşanan dost ve kardeşvari tutum, kadınların tek başlarına rahatlıkla çıkılabilmelerini sağlamıştır. Zühre Hanım eşinin kendisine güvendiğini ve desteklediğini paylaşmaktadır. Aile fertlerini düşünerek hareket etmediğini, tek düşüncesinin sorumluluğunu yerine getirme, ödev duygusu ile hareket etmek olduğunu ifade etmiştir. Özellikle çocukları ile dışarı çıkan kadınlar, kendi hayatları ve evlatlarının hayatlarını düşünmeden darbe girişimine birlikte dur demek için hareket etmişlerdir.

Benim eşim çıkarken “Siz çıkmayın” demedi. “Ben çıkıyorum siz zaten gerekeni yaparsınız” dedi. Cumhurbaşkanı’ni ilk karşılayanlar arasında eşim. Abimi alıp doğrudan oraya geçmişler. Yakınlarımı, hiç kimseyi düşünmedim. Oğlumu mesela nerede diye düşünmedim. Hiç aklıma gelmedi. Son uçakların uçtuğu ana kadar ses bombası atıyorlardı, yer yerinden oynuyordu.

Katılımcılardan Şeküre Hanım kız kardeşi ile dışarı çıkmıştır. O gece tesadüfen dışarıda farklı amaçlarla (eğlenmek vs.) bulunan kişiler olduğu, normal zamanda

bunların ürküteceği ancak o gece yaşanan atmosfer ve edinilen misyon neticesinde korku duygusunun olmadığını belirtmektedir. Yanlarında bir erkeğin bulunup bulunmamasının bir öneminin olmadığı çünkü bir seferberlik, vatan kurtarma halet-i ruhiyesi içinde hareket ettiğini şöyle dile getirmektedir:

Hiç kimsenin o sokak aralarında korkusu yoktu. Başıma bir şey gelir mi korkusu yoktu. Kız kardeşimle iki tane bayan. Önümüzde her türlü insan var. Giden de var öylesine çıkmış olan insan da var. O gece başka amaçlar için sokağa çıkmış insanlar da vardı. İçenler de vardı. Korkusuzca gidiyorsun oraya hiç düşünmüyorsun. Çünkü o gün gece gibi değildi, gündüz gibiydi.

Kalabalığın arasında korkunun olmadığı, kadınlar tarafından sık sık vurgulanmaktadır. Ortam ve kalabalıktaki hâkim ruhun kadınların bu şekilde hissetmesini sağlamıştır.

Büşra Hanım rahatsızlığı olduğu için daha önce katılmak istediği protesto ve eylemlere ailesinin izni olmadığı için katılamamıştır. Ancak 15 Temmuz gecesi bir şeyler yapma duygusu ağır basarak dışarda bulunmaya karar vermiştir. Dışarıya çıkan kişilerin özellikle kadınlar açısından zor bir karar verdiklerini anlamaktayız. Sokağa adımlarını atarken markete gider gibi çıkmadıkları; birçoğunun çocuklarını düşündüğünü, bir kısmının önemli rahatsızlıklarının olduğu, bir kısmının bu kararı yalnız aldıkları görülmektedir. Göze aldıkları şeyler ve kendilerini feda etmeleri açısından sokağa çıkma gerekçelerinin ne derece önemli olduğunu göstermektedir:

Evde oturmamam gerektiğini anladım. Kesinlikle evde durmamam gerektiğini anladım. Zaten eve sığamadım. Kimse çıkmamı söylemedi. Kendi kararımla çıktım. Aslına bana kalsa karakolun önüne gidecektim. Şeker hastası olduğum için oraya gidemedim.

Katılımcılar genel olarak kendilerini haksızlığa karşı koyan kişilik özellikleri ile tanımlamışlardır. 15 Temmuz'da halkın meydanlarda ve sokakta ortak hareket etmesi kolektif bilinci yansıtmıştır. Buna “kolektif davranış” da denebilir. Orhan Türkdoğan'a göre kolektif davranışı bireylerin istek, inanç ve değerleri bir araya getirir.³⁶ Katılımcıların 15 Temmuz'da gerçekleştirilen darbe girişimini ülkeye bir saldırı aynı

³⁶ Orhan Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 41.

zamanda seçilmiş devlet başkanına suikast, Türk halkının tercihinin müdahale ve haksızlık olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Büşra Hanım gibi Havva Hanım da ortak eylem olan darbeye karşı duruşunu kendi karakter ve değer yargılarıyla ilişkilendirerek paylaşmıştır. Uluslararası yardım kuruluşlarının üyesi ve çeşitli yardım organizasyonlarına katılan biri olan Havva Hanım haksızlığa maruz kalmanın kendisine yakışmayacağını şöyle belirtmektedir:

Amcamlar da dışarı çıkmayı düşünüyordu ama beni onlar aramadı. Ben onları aradım. “Çıkıyor musunuz? Çıkalım”, dedim. Ben normal hayatta da cesur olmaya inanıyorum. Bir şey düşünüyorsan söyle. Söylediğin şeyi yap. Söylem ve eylem bütünlüğün olsun diye inanırım. Mesela Müslümanlık ne gerektiriyorsa öyle yaşa. Namazını kaçırsın kaçırmazsın bu seninle Allah arasında ama toplumsal ucu dönük bir şey ise ona uygun yaşa. O gece çıkarken de aynı güdüyle çıktım ben. Bir şey anlatacaksam, bir şey savunacaksam bu gece orada olmam lazım. Yoksa ne yapabilirsin ki tankla elinde hiçbir şey yok. Kimin nerede neye ihtiyacı varsa, kim zulme gerçekten uğruyorsa, onun yanında olacağım.

Kadınların dışarı çıkarken çoğunlukla herhangi bir tereddüt yaşamadıkları anlaşılmaktadır. Çoğunlukla kendilerinden emin ve kararlı bir tavırla darbeye karşı duruş sergilemişlerdir. Katılımcılardan Zeynep Bengisu Hanım o gece annesiyle beraber dışarı çıkmıştır. Annesinin dışarı çıkma teklifine karşı gelmenin kendisi için ne kadar korkutucu olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Annem “Dışarı çıkılacak.” dediğinde, “Ben gelmiyorum.” demek üstünüze ateş açılmasından daha korkutucu.

Katılımcılardan Sevim Hanım doğru olan hareketin evde durmak mı, yoksa dışarı da bulunmak mı olduğu konusunda karar veremediğini, bu konuda ilk etapta bir çekincesi olduğunu belirtmektedir. Buradan Cumhurbaşkanı'nın sokaklara çağrısının halkı eyleme yönlendirmedeki fonksiyonun önemi dikkat çekmektedir. Sevim Hanım eşinden izin almadığını, iki kızını ve eşiyi ailecek beraber hareket ettiklerini ifade etmiştir:

Biz babadan onay almadık zaten. Yani çıkalım mı demedik hiç. Önce babayı gönderip “Her tarafı bir dolaş” dedik. Ne var ne yok. Benim çekincem hep “Çıkmayın” dedikleri için Gezi olaylarında falan acaba bu da bir oyun mu,

çıkarsak bir şey olur mu. Herkesin aklına şu gelmiş: “Cumhurbaşkanı’nı kaçırmışlar acaba ne oldu?” Ben hiç bunu düşünmedim. “Çıkacak konuşacak”, dedim. Darbeyi ben hatırlamıyorum meğer darbeye önce Cumhurbaşkanı alınmış. Ben bunu bilmiyorum mesela. Onun için Cumhurbaşkanı’nın konuşmasını bekledik. O arada boş durmadık. Abdest aldık. Vatan Caddesi diye çıktık biz aslında. Vatan’da da şehit var. Helikopterle tarandı orası. Askerler de ateş açmış ama bastırılmış. Benim arkadaşım orada. O gece biz çıktık, buradan gidiyoruz. Bizim gayemiz Vatan’a inmek. Saraçhane ile ilgili hiçbir bilgimiz yok. O gece Adviye’nin dediği gibi “Gizli bir güç var seni yönlendiriyor”. Kim nereye bilmiyorsun. Buradan indik Vatan’a kadar. Sanki birileri söylüyor. Yok Saraçhane’ye gideceğiz. Vatan’da ihtiyaç yokmuş. Vatan’a dönüyoruz.

Kadınların eşleri, babaları, kardeşleri tarafından desteklendiğini görmekteyiz.

Katılımcılardan Hamide Hanım babasının evde durma tepkisine şaşırıldığını anlatmıştır.

Benim eşim beni arıyor, söylediği kelime şu; “Kapıları kilitle, evden dışarı çıkma” Ben o anda Eyüp’e doğru yürüyorum. Dedim ki “Sen ne diyorsun ya! Vatan evden giderken ben kapıyı kilitleyip evde mi duracağım? Ben çocuğu aldım şehit olmaya gidiyorum. Sen neyden bahsediyorsun?” dedim. Babam teşkilatın toplantıları geç olduğu zaman biraz kızar. Tam çıktım geldim buradayız babam arıyor. Allah’ım diyorum şimdi ben bu adama ne diyeyim. Bir aradı iki aradı üç aradı artık bu tarafa geçtim, ilçe başkanımız duymasın telefonu bir açtım babam bana bir bağılıyor, “Sen kalan zamanda o ilçeden çıkmazken bugün nasıl yatarsın? Vatan elden gidiyor, nasıl böyle bir şey yapabilirsin? Çoluğu çocuğu toplayıp getirdin mi? Şehit olacaksanız orada olun.” Bir baba düşünün böyle söylüyor. “Ben size hakkımı helal etmem” dedi.

Genel olarak edinilen izlenimlerden kadınlar eşlerinden olumsuz bir tepki almadığı yönündedir. Kadınlar olumsuz tepkileri komşularından ve kendilerini desteklemeyen çevrelerindeki kişilerden almışlardır. Mülakat yaptığımız kadınlar eşleri tarafından desteklendiklerini hatta beraber dışarı çıktıklarını, bir kısmının çocuklarını kocalarına bırakarak dışarıya çıktıklarını paylaşmışlardır. Kadınlar darbe haberini veren kişi ile beraber ya da komşuları ile birlikte harekete geçmişlerdir. Katılımcıların birçoğu ailesinden bir engelle karşılaşmamış, pek çoğu aileleri tarafından desteklenmiştir. Aileleri tarafından desteklenmeyen kadınlar küçük çocuk sahibi katılımcılardır. Buna rağmen çocuklarını eşlerine ya da annelerine bırakarak hatta çocukları ile beraber dışarıda bulunmak için dışarı çıkmışlardır. Dışarıdaki kalabalığı da gözlemlediğinde kendileri gibi kadınları görmek kadınların eylemlerinden dolayı iç rahatlığı ve güven hissi oluşturmuştur.

O gece tanklara karşı direnen halkın arasında gençler de yer almıştır. Yeni neslin aktüel konularda “kayıtsız”, “apolitik” olmalarına yönelik yargılar yalnızca sol çevrelerden değil muhafazakâr çevrelerden de yöneltilen eleştirilerdendir. Ancak o gece gençlerin yoğun katılımı bu kaygının yersiz olduğunu göstermiştir.³⁷

H. LİDERLİK VE YÖNLENDİRİCİ GÜCÜ

Toplumsal hareketlerde kolektif davranışın belli bir hedefe organize olarak hareket etmesi, sosyal seferberliğin başlaması ve idame edilebilmesi açısından önemlidir. Orhan Türkdoğan, kolektif davranışların en önemli belirleyici özelliklerini sayarken “paniğin başlaması, düşmanlığın ortaya çıkması, ihtilal veya reform için tahriklerin başlama ihtimaline karşın” eyleme katılanların yönlendirilmesine dikkat çekmektedir.³⁸

Kriz yönetiminin başarılı bir şekilde yönetilmesi liderin sahip olduğu özelliklerle yakından ilişkilidir. Kriz anında lidere karşı olumlu duygu geliştirilmesi kriz sürecinin başarıyla atlatılmasını sağlayacaktır. Halk karizmatik liderlik özellikleri gördüğü lideri ikna edici bularak ona karşı güven duygusu oluşturmaktadır. Ayrıca toplumu kriz dönemlerinde ikna edilebilmesi için liderden iletişim becerilerinin ve hitabet yeteneğinin güçlü olması, güven vermesi, kendisini destekleyenlerle ve halkla diyalog ve duygusal bağ kurabilmesi, kriz anında yerinde kararlar alabilmesi gibi özellikler beklemektedir. Erdoğan’ın kriz dönemlerinde atfedilen “takipçilerini belirli hedeflere yönlendirebilmesi”, “iletişimi etkili kullanıp mesajları halka ulaştırabilmesi”, “beden dilini çok etkili kullanabilmesi” ve “görevli personeli hızlı bir şekilde harekete geçirebilmesi” karizmatik liderlik özelliğine sahip olduğunu göstermektedir. Yapılan

³⁷ Fahri Çakı, “Türkiye’de 15 Temmuz’un Toplumsal Etkileri ve Ona Yol Açan Faktörler Üzerine Düşünceler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 13, S. 1, 2018, s. 101.

³⁸ Türkdoğan, a.g.e., ss. 39-40.

araştırmalarda kriz döneminde Erdoğan'ın ikna kabiliyeti ve karizmatik lider özelliklerine sahip olduğu ortaya çıkmıştır.³⁹

Türk toplumunun liderden beklediği özellikler büyük ölçüde karizmatik lider özelliklerini yansıtırken, en az istenen özellikler ise demokratik ve otoriter lider özellikleridir. Halk nezdinde Erdoğan'la ilgili olarak “örnek davranış sergilemesi”, “zor şartlar altında sağlıklı kararlar verebilmesi”, “içinden çıktığı toplumun kültürel özelliklerini taşıması”, “astlarını etkilemede girişimci olması”, “vizyon sahibi olması”, “halkla benzer inanç”, “ümit ve beklentilerinin olması”, “yönetimi altındakilere psikolojik tatmin sağlaması”, “akılcı bir yönetme ve emretme gücüne sahip olması”, “kişisel çıkarları toplumsal çıkarların gerisinde tutması” gibi karizmatik özelliklere sahip olduğunu görölmektedir.⁴⁰

15 Temmuz'da milletin iradesini temsil ettiği için darbe girişiminde Erdoğan'ın hedef alındığı bir gerçektir. Karizmatik lider sahip olduğu kişisel özellikler sayesinde kriz dönemlerinde toplumu idaresi ile karizmatikleşir. Erdoğan'ın karizmatik liderliğine etki eden faktörler olarak çevresinin “biçimselleşmemiş tipolojiye sahip olup” yalnız gibi görünmesi, üst üste iktidarda kalması, Davos'taki çıkışı ve dış ölkelerde ona duyulan hayranlık örnek verilebilir. 2001 krizi akabinde halk nezdinde endişeli atmosfer sırasında Erdoğan'ın ortaya çıkışı karizmatik otoritenin oluşmasında uygun bir zaman olmakla beraber Cumhurbaşkanı'na duyulan bu algı yapay bir karizmadan öte halk tarafında sevgiyle karşılanan bir yapıdadır.⁴¹

Darbe girişiminin etkisiz hale getirilmesinde CNN Türk muhabiri Hande Fırat'ın Cumhurbaşkanı ile yaptığı Face Time görüşmesi hayati öneme sahiptir. Siyasi sistemi

³⁹ Samed Soy, “Kriz Yönetiminde Karizmatik Liderliğin Önemi: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma”, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, ss. 80-87.

⁴⁰ Ümit Arkan, “Siyasal Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma”, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 184.

⁴¹ Aden Palabıyık, “15 Temmuz Darbe Girişiminde Liderlik ve Milli Duruş Örneği Olarak, Recep Tayyip Erdoğan Üzerine Bir Değerlendirme”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 368-371.

ele geçirmeye çalışan darbecilerin devirmeye çalıştığı Cumhurbaşkanı dik duruşuyla Türk milletinin karşısında durarak kararlılığını göstermiştir.⁴² Cumhurbaşkanı'nın çağrısı ile halkın sokağa dökülmesi karizmatik liderin halkı yönlendirme işlevinin cevap bulması olarak okunabilir.⁴³

Liderlerin kriz anında yaptıkları, olayların gidişatının başka yöne çevrilmesinde önemli bir faktördür. Toplumun geniş bir kesiminin desteğini alarak seçilen Cumhurbaşkanı, darbe girişimin ardından halkın karşısına geçerek sakin, özgüvenli ve cesur duruşu ile halkı cesaretlendirmiştir. Türk halkının o gece sokağa dökülmesini, Cumhurbaşkanı ve Türk halkı arasında gelişmiş olan güven bağının sağlamıştır.⁴⁴ 15 Temmuz darbe girişiminde Cumhurbaşkanı'nın sivil toplumu harekete geçirme gücü onun liderliğinin boyutlarını göstermektedir. Darbe girişimi faillerinin toplumu hareket ettirecek bir liderden yoksun oldukları ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı'nın 2002'de Başbakan olduktan sonra sergilediği siyasi kişiliği ve uluslararası arenada kritik duruşu halk nezdinde kahraman tipi lider olarak algılanmasına ve saygı görmesine sebep olmuştur.⁴⁵

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliği 15 Temmuz darbe girişiminin sonucunu değiştirmede önemli bir role sahiptir. Cumhurbaşkanı'nın çağrısının ardından insanlar darbeyi durdurmak ve demokrasinin devamı için sokaklara çıkmıştır. Halkın meydanlara dökülmesi darbeciler üzerinde psikolojik avantaj elde edilmesini sağlamıştır. Erdoğan'ın emin ve kararlı duruşunun ardından Atatürk Havalimanı'na gelişi halkın güvenini arttırmıştır. Cumhurbaşkanı'nın açıklamasının ardından darbe girişimi ile ilgili sis bulutu dağılarak gerçekleştirilmeye çalışılan darbenin haksız bir

⁴² Ahmet Yıldırım, "Türk Siyasetçileri 15 Temmuz Darbe Girişiminin Kaderini Nasıl Belirledi?", <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=6&sira=1&baslik=Türk%20Siyasetçileri%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişiminin%20Kaderini%20Nasıl%20Belirledi?>, 16.05.2018.

⁴³ Vehbi Bayhan, "Toplumsal Hareketler Sosyolojisi Bağlamında 15 Temmuz Direnişi", *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. İlhan Bayram, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2018, C. 1, s. 181.

⁴⁴ Gümüş, a.g.m.

⁴⁵ Kemal Çiftçi, "Dünya Zamanı'ndaki Değişmeler ve İnsanlığın Tarihsel Gelişim Seyri Bağlamında "Devrimler" ve "Karşı-Devrimler"', *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, s. 208.

girişim olduğu netlik kazanmıştır. Erdoğan'ın o gece sergilediği liderlik daha önce onu desteklemeyenlerin de desteğini almasını sağlamıştır. AK Parti'nin iktidarda kaldığı süreçte maruz kaldığı diğer zorluklar hesaba katıldığında siyasal öğrenme tecrübesi kazanmasının krizlerden daha güçlenerek çıkmasını sağlamıştır.⁴⁶ Cumhurbaşkanı'nın kriz anında halka seslenmesi savaş alanını terk etmeme, halkla birlikte olma duygusu vermesi liderin tutumu açısından halkı etkileyen önemli bir tutum olmuştur. Halkın darbe karşıtı inançlı ve kararlı tavır geliştirmesinde belirleyici olmuştur.⁴⁷

2015 yılında 14 milyon kişinin katılımıyla yapılan araştırmaya göre Recep Tayyip Erdoğan %37'lik oyla dünyanın en karizmatik lideri olarak birinci seçilmiştir. İktidara geldiği 2002 yılından itibaren her seçimden halkın yoğun desteğini almasının İslam dünyasında da lider olarak kabul edilmesinin kararlı, sert, korkusuz duruşunun karizmatik lider olarak seçilmesinde etken olduğu söylenebilir.⁴⁸ 15 Temmuz'dan öncesinde hükümeti yıpratmaya yönelik operasyonlardan (özellikle 2007 e- muhtıra ve 17-25 Aralık süreçleri) yetkililerin başarıyla çıkması krizlere karşı kabiliyet ve beceri kazanmasını sağlamıştır.⁴⁹

Edinilen bulgular darbe girişimini öğrendiklerinde kadınların vatan ve devlet için endişe ettiklerini ve akıllara Cumhurbaşkanı'nın geldiğini işaret etmektedir. Ülkenin selametinin Cumhurbaşkanı ile ilişkilendirilmesi yaygın bir kanaat olarak tespit edilmiştir. Recep Tayyip Erdoğan'a sempati duyanların yanı sıra tarafgir olmayan veya onu eleştiren kişilerin de destek verdiği ortaya çıkmıştır. Katılımcıların bir kısmı meydana çağırısı "emir" telakki ederek hareket etmiş, diğer kısmının ise yol, yöntem darbeye karşı duruş ve tepkinin nasıl olacağı ile ilgili seçenek olarak anlamışlardır.

⁴⁶ Miş, a.g.e., ss. 119-122.

⁴⁷ Ejder Okumuş, "15 Temmuz Darbe Girişiminin Önlenmesinde Siyasal Liderliğin Tarihi Rolü", *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. İlhan Bayram, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2018, C.1, ss. 319-321.

⁴⁸ <https://www.yeniakit.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-dunyanin-en-karizmatik-lideri-secildi-100592.html>, 19.06.2018

⁴⁹ Miş, a.g.e., s. 118.

Eda Hanım, 15 Temmuz’u hayatında önem verdiği, ona anlam katan şeyleri yeniden sorguladığı bir gece olarak anlatmaktadır. Değer atfettiği vatan ve İslam sıralamasında Cumhurbaşkanı da yer almaktadır. Cumhurbaşkanı’nın emri ile harekete geçtiğini belirten katılımcı devlete sahip olmanın bilinci ile hareket ettiğini şöyle izah etmiştir:

Bir hafta sonra düğünüm vardı. Düğünle ilgili taktığım bir sürü şey vardı. Ancak darbeyi öğrendikten sonra “Ne önemi var? Düğün istemiyorum devletimi istiyorum” diyorsun. O düşüncede oluyorsun. Hiçbir şeyin bir önemi kalmıyor. O an sadece sokağa attık kendimizi ve sadece onu düşündük. Devletimiz sağ olsun, devlete bir şey olmasın; bunu düşündük. Ne düğün, ne hazırlıklar. Sonra darbe önlendi. Sabah kalktığımda kendi kendime dedim ki “Hiçbir şeyi kafaya takmamak gerekiyor”. Devlet çok önemli devletimiz gidecekti elden az kalsın. Kavram olarak geçen şey: vatan, millet, İslam ve tabi ki Recep Tayyip Erdoğan ve onun emriydi yani.

Darbeler ve darbe girişimleri hukuk dışı her askeri müdahale siyasal sistemlere zarar verir ve toplumsal yaşamı her yönüyle olumsuz etkiler. Alim Yılmaz askeri darbeleri demokrasi açısından değerlendirerek hak gaspı olduğuna işaret etmektedir. Darbe mantığı seçimle iş başına gelenleri uzaklaştırmayı hedeflemenin yanında halkın iradesine saldırmakla tüm toplumu etkilemektedir.⁵⁰ Katılımcının önceki darbelere tanık olmasının hatta mağduriyet yaşamasının Cumhurbaşkanı’na haksızlık yapılacağı düşüncesinin oluşmasına katkı sağladığını söyleyebiliriz. Katılımcıların ülkenin geleceğini Cumhurbaşkanının hayatta olmasına bağlayarak endişe ve vehme kapıldığını görmekteyiz. Zühre Hanım ifadelerinde Tayyip Erdoğan’a olan sevgisini ve güvenini şu şekilde açıklıyor:

Tayyip Erdoğan’ı gördüğüm an tam olarak “Acaba onu bir gece konduda mı saklıyorlar?” diye düşündüm. “Saddam’ı, Kaddafi’yi” düşündüm. “Tayyip Erdoğan’a haksızlık yapacaklar Tayyip Erdoğan’ı indirecekler, onun etrafındaki herkesi de yok edecekler” diye düşündüm. Cumhurbaşkanı’nu gördüğüm karedeki özensiz perdeler hiç aklımdan çıkmadı. “Gideriz, bir şey yaparız.” diye düşündüm. Bir de” Tayyip Erdoğan bizi bırakmaz” diye düşündüm.

Şeküre Hanım Zühre Hanım’ın düşüncelerine benzer şekilde 15 Temmuz darbe girişimi olduğu esnada Cumhurbaşkanı’nın hedef alınması ile olabilecekleri müzakere

⁵⁰ Yılmaz, a.g.m., s. 60.

ettiğini ve bunları yakınlarına açıklamaya çalıştığından bahsetmiştir. Bu şekilde darbenin gerçekleşmesi halinde nelere sebebiyet vereceğini anlatarak insanları bilinçlendirmeye, çevresindekileri harekete geçirmeye çalışmış. Darbenin durdurulması isteği ile Cumhurbaşkanı'nın hangi noktada birleştiğini ve halkın nezdinde algının nasıl olduğu bizlere aktarmaktadır:

Cumhurbaşkanı'nın insanları cesaretlendirmesi çok ayrı bir şeydi. Cumhurbaşkanı'nın konuşması bizi cesaretlendirdi. Ankara'dan sarayın yakınlarından olan arkadaşlar var. Benim eşim zaten bürokrasinin içinde birisi birebir haber alabiliyoruz. "Saray bombalandı.", diyorlardı. Biz "Acaba Cumhurbaşkanı öldü mü? Ölse ne olur?" Böyle yerimizde duramıyoruz. Hatta ilk gittiğimizde bayrağımızın sapı yoktu ama biz onu dalgalandırmak istedik. Annemin yün çırptığı çubuğu aldık. Annem giderken diyor ki "Aman ha kaybetmeyin çubuğumu". Annem çok şeyin farkında değil. Ama anlatıyorum ona hikâye gibi geliyor. Ona diyorum ki "Şu an Başbakan, Cumhurbaşkanı öldürülse asker ya da sivil birbirine girecek, iç çatışma çıkacak, sonra Suriye'den daha beter olacağız. Belki günlerce sokağa çıkamayacağız". Önüne çkanı vur emrini de biliyoruz. Başımıza neler gelecek bilmiyoruz. O gece biz hep haber bekledik meydanda. Bir yandan Cumhurbaşkanı'ndan ikinci bir haberi bekledik. Havaalanına sağlam bir şekilde inebilecek mi? Çünkü eşim: "Sürekli savaş uçaklarının döndüğünü, Cumhurbaşkanı'nın inişini fırsat kolladıklarını" söylüyordu.

Havva Hanım Cumhurbaşkanı'na özel bir sempatisinin olmadığını ancak muhafazakâr Cumhurbaşkanı olmasının kendisini sevindirdiğini dile getirmektedir. Katılımcıların bir kısmı dış güçlerin darbe girişiminin arka planında olduğunu düşünmekte ve darbeye engel olmada demokrasi kavramının önemine dikkat çekmektedir. "Demokrasi benim için ilk sıralarda değil", diyen katılımcılar vatan ve iman duygularını yönlendirici olarak öne çıkarmıştır. Demokrasi kavramının kendileri için önemini vurgulayan katılımcılar ise; Cumhurbaşkanı ve seçilmiş iradeye dikkat çekmişlerdir. Havva Hanım, ilk şehit olan kişilerden olan Halil Kantarcı'nın demokrasi için yıllarca hapiste yattığını söyleyerek darbeye karşı çıkan insanların demokrasiyi önemseyen kişiler olduklarına vurgu yapıyor:

Dışarıya muhtemelen Batı'ya karşı da göstermek istediğimiz bir şey var. Burada ülkemizi savunduk. Seçilmiş Cumhurbaşkanı, seçilmiş hükümet bunu devirmeye kalkıyorsunuz. Hani o çok savunduğunuz demokrasi ilkelerini siz ayaklar altına almaya kalkıyorsunuz. Benim milletim bizim ülkemiz bunu savundu. Mesela hiç Erdoğancı bir insan değilimdir. Ezberden Yasin okuyan bir başbakanımız var diye zamanında çok şükretmişimdir. Uslup ve siyasi bakış

büyüdükçe daha çok oturuyor. Daha nezih bir siyaset anlayışı benimsiyorum. Türkiye’de gitmiyor ama. Kitlenin duymak istediğini söylüyorsun bu da iyi bir siyasetçi olduğunu gösterir ben de saygı duyuyorum. Ama Erdoğan’a bir şey söylenecekse ben söylerim kimse dışarıdan ayar çekemez. O yüzden kesinlikle Türkiye’yi devirmek istediklerini biliyorum. İster Amerika Rusya beraber olsun fark etmez. “Halep’e yola çık” konvoyu vardı. O konvoyla beraber Halep’e geçtim ben. Uluslararası Mülteci Hakları Derneği Birleşmiş Milletler’e rapor sunabilmek için geçti. Biz beş kız geçtik oradan. Orada bir daha görmüş oldum bunu. Güçsüz bir Türkiye olmuş olsaydı o katliamları çok daha rahat yapacaklardı. Yanımdan geçerken kadın “Hafazallahu Turken” diye dua ediyordu. Çok şükür Türkiye var diyorum. Orada millet Erdoğan’ı çok seviyor zaten. İnsanlarla falan sohbet ettiğimizde ciddi bir Erdoğan sevgisi var. Bu dua almasıyla ilgili bir şey. Anaların duası.

Havva Hanım Türkiye’nin güçlü olmasının Cumhurbaşkanı’ndan kaynaklandığını Ancak Erdoğancı olmadığını belirtmektedir. Dış güçlerden bahsetmesi Hacer Hanım ve diğer katılımcıların da hem fikir oldukları noktalardandır. Türkiye’de meydana gelen darbelerin arka planında dış güçlerin olduğunu söylemek yaygın kanaatlerden birisidir. Hatta belli dönemlerde hedef gösterilen ülkeler ve komplo teorileri gündeme gelmiştir.⁵¹ 15 Temmuz’un geçmesinin ardından yapılan ilk kamuoyu anketinden Andy-Ar araştırmasına göre katılımcıların %64’ü darbe kalkışmasının arkasında FETÖ’nün olduğunu belirtirken %3,8 Amerika %3,6 Dış güçler olarak ifade etmiştir.⁵² Katılımcıların ifadelerinden bu görüşe katıldıklarını anlamaktayız. Ayşe Betül Hanım Cumhurbaşkanı’na yönelik sevgisinin yerine göre eleştiri getirebilecek bir boyutta olduğunu belirterek gözü kapalı bağlılığının olmadığını özellikle belirtmektedir. Katılımcı Recep Tayyip Erdoğan’ı zaman zaman eleştirdiğini, yanlış bulduğu uygulamaları dile getirdiğini ve partizanlık içerisinde olmadığını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı’nın halkı yönlendirmesinin sadece onun şahsında ve onu sevenleri yönlendirmesi olarak değil, devlet başkanı olarak halkı bilinçli bir şekilde mücadeleye sevk etmesinden bahsetmektedir. Ayşe Betül Hanım darbecilerin başarısız olmasında Cumhurbaşkanı’nın çağrısı ile dışarı çıkan insanların nasıl bir öneme sahip olduğunu açıklamakta ve Cumhurbaşkanı’na sahip çıkmanın halkın iradesine sahip çıkmak

⁵¹ M.Zeki Duman, “15 Temmuz Darbe Girişiminin Sosyolojik Okuması”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 149, 2016, s. 110.

⁵² <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/darbe-surecinde-meydanlarin-nabzi/63014>.

anlamına geldiğini belirtmektedir:

Cumhurbaşkanımızın sempatanları olduğu gibi anti sempatanları da oluyor. Sanki farklı bir bağlılık yaşayan insanlar var kendilerinden çok seviyorlar, her şeyin fazlası zarar. Evet yani şu değil, bir insanı severiz ben de seviyorum Cumhurbaşkanımızı ama yapılan bazı olumsuz durumlar varsa bunu da şikayetlerimizde dile getirebiliriz. Tamamıyla at gözlüğü ile bakıp her yaptığı doğrudur dersek, bir zaman sonra ezilen taraf farkında olmadan biz olabiliriz. Benim dışarıya çıkmamda en büyük etken Cumhurbaşkanımızın “Dışarıya çıkın.” demesiydi. Onu dedikten sonra kesinlikle çıkmam gerektiğini düşündüm. Çünkü bir devlet başkanı olarak bildiği bir şey vardır. Ve toplumun kendi iradesine sahip çıkma gücüydü o.

Genel olarak katılımcılar kendilerinin Erdoğancı olmadıklarını ve bu konuda yaftalayıcı yaklaşımlardan kaçındıklarını ifade etmişlerdir. Vatan ve demokrasi kavramları tüm vatandaşlar için önemli iken, darbe girişimine karşı çıkma eylemini yönlendiren ve direnişi tetikleyen çağrıyı başlatan Cumhurbaşkanı'nın kendisi olmuştur. Bunun için Hande Fırat ile canlı yayında yayınlanan telefon konuşmasında da yer alan iradeye sahip çıkma, geleceğini tayin etme ve hakların gasp edilmesi sebep olarak görülmüştür.⁵³ Sevim Hanım Whatsapp profil fotoğrafı olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın resmini koyduğunu ve yazlık almak için iletişime geçtiği kişiyle bu konuda atıştığını ifade etmiştir. Mülakat sırasında ise özellikle Cumhurbaşkanı'na karşı tam teslimiyet içinde olmadığını ve bunun darbeyi durdurmaya çalışmasında tek faktör olmadığını açıklamaktadır. Sevim Hanım Erdoğan'a karşı sevgi ve sempatisi olduğu halde eleştirel bir tutumla yaklaştığını belirtme ihtiyacı hissetmektedir. Katılımcı, muhalif kişilerin Cumhurbaşkanı'nın çağrısı ile çıkanları “onun için çıktılar” yorumuna tepki olarak sadece onun için çıkmadığını vatan kavramına verdiği değer ile özellikle vurgulamıştır. Buradan hareketle Cumhurbaşkanı'nın çağrısının ne yapacağını bilemeyen insanlara yön gösterici olduğunu anlamaktayız. Katılımcının ifadelerinden sokağa çıkan kişilerin hepsinin Cumhurbaşkanı için değil kendilerince önemli olan gerekçeler doğrultusunda darbeyi engellemek için çıktıkları anlaşılmaktadır. Sevim Hanım kızı gazi olduğu için yurt içinde çeşitli okul ve kültür merkezlerde programlara katılmaktadır. Diğer

⁵³ <https://www.internethaber.com/15-temmuz-gecesi-erdoganin-darbeyi-bitiren-o-konusmasi-video-galerisi-1793223.htm>

katılımcıların ifade ettiği Erdoğancı olmama söylemine benzer şekilde şöyle açıklamıştır:

Bir de demokrasi ile ilgisi yok. Bu vatan şehitliğıydi. Ne alaka biz demokrasi için çıkmadık oraya. Vatanımız için çıktık. Demokrasi olursa biraz siyasete girecek. Ben oldu bitti Tayyip Erdoğan'ı çok severim. Gerçekten canım feda olsun diyecek kadar severim. Ama oraya çıktığım zaman bir kul için can vermek için çıkmadım. Vatanım için çıktım. Onun için "Demokrasi için çıktılar" denilmesini biz kabul etmiyoruz.

Sevim Hanım demokrasi şehitliğı denilmesine karşı olduğunu belirtmiştir. Kazanımları kaybetmeme kaygısı ile hareket eden insanlar sokağa dökülmüş olsa da askerlere karşı ancak vatan sevgisi ile durulabileceğini vurgulamaktadır.

27 Yaşındaki Semra Hanım bilgi işlem sorumlusu olarak AK Parti İlçe Teşkilatı'nda görevlidir. Teşkilat çalışanlarına ve tüm üyelere mesaj ile bilgi akışını sağlamıştır. Cumhurbaşkanı'nın emriyle sokağa çıkan insanlara yöneltilen Cumhurbaşkanı için çıkma yargısının yanlışlığını açıklama gereğinde hissetmektedir. Cumhurbaşkanı'nın emrinin ülkenin kurtarılması hareketini fitilleyen bir emir olduğunu anlatmıştır.

İnsanlar şunu da belki düşünemiyorlar "Vatan sevgisi" diyoruz ama insanlar: "Sadece bir kişinin kelimesiyle sokağa döküldüler." bunu da idrak edemedikleri için belki. Yani o kişi "Ölümüne..." diyorsa, herkes de "Ölümüne..." dedi ama o kişi için demedi.

Katılımcıların aldıkları haber doğrultusunda Cumhurbaşkanı'nı karşılamak üzere havaalanına gitmeleri, korumak ve destek vermek istediğinde olduklarını anlamaktayız. Üzerlerinden savaş uçaklarının alçak uçuş yapması insanları yıldırılmamış, darbecilerle mücadele edecek herhangi bir alet veya silah olmamasına rağmen Cumhurbaşkanı korumak ve seçilmiş devlet başkanının yanında olduğunu göstermek için onu karşılamaya çok büyük bir kalabalık gitmiştir.

Hamide Hanım darbenin engellenmesinde Cumhurbaşkanı'nın rolünü karakteri ve duruşuna bağlamaktadır. Cumhurbaşkanı'ndan haber alınana kadar geçen sürede insanların endişe içinde olduğunu paylaşıyor Hamide Hanım. Halkın önceki

zamanlardan farklı olarak daha bilinçli olduğunu ve seçilmiş devlet başkanına sahip çıktığını özellikle vurguluyor.

İnsanlar ilk önce “Vatan, tabi ki vatan!”, dedi. Biz daha sonra “Liderimiz.” dedik. Liderimiz ilk başta konuşmayınca, ortalıkta olmayınca herkesi bir endişe sardı. Liderimiz diyen havaalanına çıktı. Şimdi mesela İnönü zamanında 80’li yıllarda “Hıh!” dendi mi insanları hep oturtturuyorlarmış. Mesela Adnan Menderesi astılar. Bugünkü insanlar olsaydı Adnan Menderes asılır mıydı? Çünkü halkta artık bir bilinç var. Halkın bir lideri var. Recep Tayyip Erdoğan korkusuz bir şekilde “Ben kefenimi giydim.” diyorsa hepimiz de o şekilde. Tayyip Erdoğan Filistin’dekilerin gerçekten umudu. Belki o gece Türkiye çökseydi, kale çökseydi, bütün Müslümanlık bitmişti. Bunu herkes çok iyi biliyor.

AK Parti hükümeti döneminde orta sınıfın artan özgüveni darbeyi önlemeye çalışan kalabalıkları doğurmuştur. Orta gelirli kesimin toplumda daha fazla yer edinmesi ve kendilerini siyasette temsil edebilmeleri beraberinde politik ve sosyal güveni, kriz anlarında ortaya çıkan soğukkanlılığı kazandırmıştır.⁵⁴ Ülkemizde gerçekleşen askeri müdahalelere veya darbe girişimlerine halk tarafından “kitlesel eylem” şeklinde tepki gösterilmemiştir.⁵⁵ Hamide Hanım Türkiye siyasetinde yaşananları hatırlatarak halkın eskiye göre daha cesaretli oluşunu Cumhurbaşkanı ile ilişkilendirmiştir. Orta sınıf dindar kesimin güçlenmesi, halkın değişmiş olduğunu yapılan vurguyu diğer katılımcılarla beraber Hamide Hanım’ın hemfikir olduğunu konulardan birisidir. Erdoğan’ı girdiği her seçimde destekleyen büyük bir kesim özellikle muhafazakâr orta sınıf Erdoğan’a yapılmış olanı kendilerine yapılmış olarak görmesi onun kaderi ile kendi kaderlerini bir görmeleri bir çeşit kader birliği içerisinde olduklarını göstermektedir. Menderes’in başına gelenlerin toplumsal hafızada canlı olması aynıısının Cumhurbaşkanı’na da geleceği korkusu halkı motive eden saiklerden

⁵⁴ Nebi Miş, vd., *15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması*, İstanbul: SETA Yayınları, 2016, s. 8

⁵⁵ Mahmut Akın, “İktidarda Muhalefetten İktidar Muhafazakârlığına: Türkiye’de Muhafazakârlık Üzerine Bir Değerlendirme”, *Toplumsal Hareketler Politikadan Edebiyata, Sanattan Sinemaya, Medyadan Toplumsal Algıya Teorik ve Pratik Analizler ve Yansımalar*, ed. Gülcan Işık, Ankara, Nobel: 2011, s. 93.

birisidir.⁵⁶ Cumhurbaşkanı ile diğer Müslüman ülkelerin geleceğini birlikte düşünmek katılımcıların paylaştığı ayrıntılardan biridir. Hamide Hanım ve Havva Hanım'ın her ikisinin de ümmet bilinci ile Cumhurbaşkanı'nı umut ve bir arada tutan kişi olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Reis, lider, ifadeleri teşkilatta çalışan veya orada gönüllü görev alan kişilerin kullanması dikkat çekmektedir. Şehit yakınlarının katıldığı terapi grubunda yapılan bir etkinlikte şehit eşinin en büyük hayali olarak "Reis ile çalışmak" yazması, sevgisini ve Cumhurbaşkanı ile kurduğu gönül bağı göstermektedir. AK Parti İlçe Teşkilat çalışanı Gülen Hanım meydanlara çağırının önemini şu şekilde dile getiriyor:

Hele ki reisimizin çağrısından sonra kimse zaten evde kalmadı.

Cumhurbaşkanının tutumu halkın yoğun katılımını etkileyerek darbe karşıtlığını arttırmıştır.⁵⁷ Katılımcılardan Birgül Hanım, Cumhurbaşkanı'nın rolünü belirtmek için bir başka kişinin cumhurbaşkanı olsaydı kendini düşünüp kaçacağını, Recep Tayyip Erdoğan'ın milletinin arkasında olduğunu ve halkı bırakmadığını paylaşmıştır. Cumhurbaşkanı'nın darbe girişimine karşı tutumunu, geçmişte yaşanan darbe girişimlerinde liderlerin tutumuyla karşılaştığını görüyoruz. O geceki tavrını korkusuz ve dirayetli nitelendirmektedir. Yöneticinin davranışlarının halkı nasıl motive ettiğini anlamaktayız. Katılımcı halkın şiddetle karşılaştıkları anki cesaretini Cumhurbaşkanı'nın sergilediği cesarete bağlamıştır.

Bizim başımızda Tayyip Erdoğan var. Onu hiç düşünemediler. Ben eminim ki hani o gece bir başkası olsaydı belki de izini bulamayacaktık. Ben 55 yaşındayım kızım, şimdiye kadar çok hükümetler gördüm. Darbe de gördüm. Ama Cumhurbaşkanımız gibi hiç kimse olamadı. Bizim Cumhurbaşkanımızın gösterdiği cesareti kimse göstermedi. Allah'uma şükürler olsun ki o var başımızda.

Katılımcıların bir kısmı özellikle Cumhurbaşkanı'na duydukları sevgi ve sempatiyi dile getirerek 15 Temmuz'u engellemeye çalışmada önemli bir rolü olduğunu

⁵⁶ Nebi Miş, "Measuring Social Perception of The July 15 Coup Attempt", *July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA Yayınları, 2017, s. 144.

⁵⁷ Tahir Kodal, "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Denizli", *BELGİ*, S.16, 2018, s. 798.

belirtmişlerdir. Bu kişiler özellikle dışarıya çıkarken vatandaş olarak sorumluluk ve “devlet için görevimi yapma” bilinciyle hareket ettiklerini ifade etmektedirler. Cumhurbaşkanı’na duydukları sevgi ve ödev bilinciyle hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Özellikle AK Parti Teşkilatı’na mensup ve AK Parti’li kişilerin Cumhurbaşkanı’na bağlılıklarının daha kuvvetli olduğu göze çarpmaktadır. AK Partili olduğunu dile getirmeyen kişilerin Cumhurbaşkanı’nı zaman zaman eleştirdiklerini dile getirmişlerdir. Cumhurbaşkanı’nın halkı meydanlara çağırması şaşkınlık ve panik halinde olan halka kılavuz niteliğinde olmuştur. Özellikle çağrıdan sonra çıkan kişiler için Cumhurbaşkanı’nın davetinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Katılımcılardan bir kısmının Recep Tayyip Erdoğan’ın hayatından endişe ettikleri ülkenin geleceğini onun hayatına bağladıkları anlaşılmaktadır. Darbe denildiğinde devlet başkanının suikastının bilinen bir gerçek olması oluşan bu düşünceyi etkilemiştir. Cumhurbaşkanı’nın davetini duyduktan sonra dışarıya çıkan kişilerden bir kısmı Cumhurbaşkanı’nı sevdiklerini ancak vatan, iman gibi gerekçelerle ile çıktıklarının altını çizmektedirler. Buradan hareketle “Recep Tayyip Erdoğan sempatanlarının onun için çıktığı” yargılarının doğru olmadığını söyleyebiliriz.

İ. DARBE VE SIKIYÖNETİMDE KADINLARIN MAĞDURİYETİ

Türkiye’de darbelerin laiklik söylemleri ile gerçekleştirilmeleri ve askeri müdahaleler sonucunda sağ partilerin kapatılması tarihsel bilgisi düşünüldüğünde darbeye karşı çıkanların muhafazakâr kimliğin çoğunlukta olmasına şaşırılmamalıdır. gerekir.

Türkiye’de yıllarca muhafazakâr kesim Batılılaşma projeleri uğruna ötelenmiştir. Öyle ki modernleşme karşısında tek engel olduğunu düşünülerek hedef olarak görülmüş ve sürekli değiştirilmeye çalışılmıştır. Zaman içerisinde muhafazakârlar çeşitli konularda aktör olarak gündeme gelerek toplumdaki

değişkenliğin kaynağı ve hedefi olmuştur. Aydın muhafazakârların halk tarafından desteklenmediği tezini öne süren Mahmut Akın; halk ve aydın muhafazakarlığı ayırımı yapmaktadır. 15 Temmuz'da yalnızca muhafazakâr kesimin karşı koyduğuna dair söylentilerin aksine eğitilmiş aydın kişilerin de karşı çıktığı araştırma bulgularından elde edilen bilgilerdendir. Sadece alt gelir grubu ve eğitim seviyesi düşük kimseler değil farklı sosyoekonomik kimlikten kişiler de meydanlara dökülmüştür. Mahmut Akın'ın da dile getirdiği kendini muhafazakâr olarak tanıtan kişilerin hak arama mobilizasyonu son dönemde sivil toplumda daha fazla yer edinmiştir. Özellikle 28 Şubat sürecinden sonra muhafazakârlar açısından bir siyaset imkânı olarak kabul edilen sivil toplum, siyasetin de daha sivil bir tarzda yapılmasına imkân tanımıştır. Bilindiği gibi, kendi kimliğini ve siyasi mücadelesini sivil alanda tanımlamak, yeni toplumsal hareketlerin önemli bir özelliğidir.⁵⁸

Halkın karşı oldukları konularda birleşmeleri, onları bir araya getiren sebepler düşünüldüğünde rasyonel amaçlardan daha etkili olmaktadır. ⁵⁹ Katılımcıların ifadelerinden; geçmiş darbelerle ilgili tecrübeleri olan kişilerin, darbeye engel olmada farklı motivasyonla harekete geçtikleri ortaya çıkmıştır. Yaşadıkları mağduriyeti tekrar yaşamak istemeyenler, darbenin olumsuz etkilerinin bilincinde olan vatandaşlar ülkeyi geri götürecek benzer tecrübelerin yaşanmasını önlemek istemişlerdir.⁶⁰

Ülkemizde laiklik sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak değil, yaşayanların bizatihi yaşantılarına karışıldığı bir hüviyette benimsenmiş ve uygulanmıştır. Laiklik kamusal alana müdahale etmesiyle kadınların hayatına doğrudan etkilemiştir. Batıda işlenen modelden farklı olarak ideolojik bir zeminde tepeden inme bir anlayışla benimsetilmeye çalışılmıştır. Laiklik politikalarının aşırıya gitmesi gelenek

⁵⁸ Mahmut Hakkı Akın, "İktidarda Muhalefetten İktidar Muhafazakarlığına: Türkiye'de Muhafazakarlık Üzerine Bir Değerlendirme", *Toplumsal Hareketler Politikadan Edebiyata, Sanattan Sinemaya, Medyadan Toplumsal Algıya Teorik ve Pratik Analizler ve Yansımalar*, ed. Gülcan Işık, Ankara, Nobel: 2011, ss. 92-96.

⁵⁹ Bayhan, a.g.m. s. 226.

⁶⁰ Özer, a.g.m.

ve dinin iç içe geçtiği bir yapıya sahip olan ülkemizde toplumun karşısına bir anti tez niteliğinde çıkmasına sebep olmuştur.⁶¹

15 Temmuz'dan önce hayatlarının belli dönemlerinde muhafazakâr kimliklerinden ötürü dışlanmış kadınların, 15 Temmuz gecesi dışarıya çıkma kararı alırken yaşadıkları kötü tecrübeleri ve baskıyı hatırladıkları ortaya çıkmaktadır. Kişisel geçmişinde bu şekilde tecrübesi olan kadınların günümüzdeki kadınlara ilişkin bakışları da kendine güvenen özgür, eski Türkiye'ye kıyasla daha özgür oldukları yönündedir. Buradan hareketle dini yaşayışı engellenen kadınların 15 Temmuz gecesi bu motivasyonun etkisinde oldukları söylenebilir.

Haluk Alkan'a göre 15 Temmuz günü meydanlara dökülen insanlar ülkemizin son dönemlerinde değerlerinin dışlandığı kesimi oluşturmaktadır. Gelenek içerisinde tüm halkı ilgilendiren ve fikir birliği sağlanabilecek konularda da dahi ayrıcalıklı davranılması birçok vatandaşı mağdur etmiştir.⁶²

Katılımcılardan Sevim Hanım sürücü belgesi almak istediği zaman karşılaştığı güçlükten ve mücadeleyi bırakmadığından bahsetmektedir. Başörtüsünden dolayı uğradığı haksızlıklar kendisini yıldırmamış, pasif bir karaktere bürünmemiş. AK Parti hükümeti ile kazanılan hakları ve dindar kesimin mahrum kaldığı bazı temel haklara kavuşmasından bahsederek kuşakları Tayyip Erdoğan'dan önce ve sonra diyerek ikiye ayırmıştır. Bunun yanında maruz kaldığı haksızlıkların belleğinde olması toplumsal olaylarda daha duyarlı davranmasını etkilediğini söyleyebiliriz.

Ben anneyim. Ama hiçbir zaman ben örtülüyüm diye çekincem olmadı veya kendimi kötü hissetmedim. Her yerde kendimi ifade edebileceğimi düşündüm. Hani diyorlar ya, "Türkiye'de kadın olmak hele ki kapalı bir kadın olmak zor". Hayır bence zor değil. Kendini ifade edebiliyorsan bizim ülkemizde her şey çok kolay. 90'larda da ifade etme gücümüz aynıydı ama ifade etmemize izin vermiyorlardı. Ben o yaşlarda şu "Türban olayını" yaşamadım. Üniversitede değildim o zaman. Ama ehliyet alırken bile başını açacaksın dediler bana. Ben de "Ehliyet alırken niye açıyorum? Bir belge gösterin de ona göre açayım"

⁶¹ Mahmut Hakkı Akın, "Türkiye Siyasi Kültüründe Laiklik Meselesi ve 15 Temmuz Sonrası Laiklik Tartışmaları ve FETÖ", *Muhafazakâr Düşünce*, S. 49 (2016), ss. 38-40.

⁶² Haluk Alkan, "15 Temmuz'u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar", *Bilig*, S. 79 (2016), s. 267.

demıştim. Bir yerde “Sınava girme boşuna, kazanamayacaksın” dedi. Çünkü başımı açmadım. Beni senin emirlerin ilgilendirmiyor. Rabbimin verdiği bir emir var. Sonra o yazılı sınavdan bir şey yapamadı. Direksiyon sınavından bıraktı bizi. Çünkü başörtülüydük. Ama ikinci sefer başka birileri girdi ve geçtim sonuçta. Yani bu tarz şeyler evet 90’larda oldu ama mücadeleyi bırakmadım. O benim hakkımsa Rabbim bana bir hak vermişse ben onu sonuna kadar savunacağım. Hatta bu dönem için ben diyorum ki; Tayyip Erdoğan’dan önceki gençlik ve sonraki gençlik. Tayyip Erdoğan’dan sonraki gençlik hem çok şanslı hem de şanssız. Zannediyorlar ki biz bu düzene doğduk hep böyleydi. Hayır böyle değildi. İşte o zorlukları yaşamadıkları için şanssızlar, geçmişi ve kıymetini bilmiyorlar. Ama şanslılar çok güzel bir düzene doğdular.

Kadınların hepsi darbe mağduriyeti yaşamasa da ülkenin geçmişinde yaşananların toplumsal hafızada canlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Belli bir kesimin mağduriyeti ve yaşanan haksızlıktan pek çok kişinin etkilendiği açık bir gerçektir. Kadınların savundukları konular ayrıcalık yahut imtiyaz değil vatandaşlık haklarıdır. Katılımcılar, haklarını kaybetmemek ve eski mağduriyetlerini yaşamak istemediklerini, gelecek nesil ve çocuklarının da yaşamamasını temenni ettiklerini dile getirmişlerdir.

Katılımcılardan Betül Hanım başörtüsünden dolayı çeşitli sıkıntılar yaşayan kadınlardan biridir. Betül Hanım önce ve sonra ayırımı yapmakta ve haklarının bilincinde olmanın, haksızlık karşısında susmama özgürlüğünden bahsetmektedir. Cesaretinin nereden geldiğinin cevabı siyasi olarak gücünü hissettiği devletten aldığını söylemektedir.

Benim abim askerdeyken, benim annem çarşafı diye içeri almadılar. Biz onların da mağduruyuz. Birebir kendim de yaşadım. 2010’dan önce ben ehliyet sınavına girdiğimde, bir öğretmen sınıfta “Başörtülü bayanları dışarıya alacağım.” dedi. “Pardon niye alıyorsunuz başörtülü bayanları?” dedim. “Başörtülü sınava almayacağım.” dedi. “Biz üniversite sınavında değiliz.” dedim. Baktım bayanlar kalktı gidiyorlar. “Abla nereye? Hayırdır! Bu okulu bu adamın başına yıkarım.” dedim. Bu cesaret bana kimden geliyor? Reis’ten geliyor. Bu cesaret bana ülkenin şu anki gidişatından geliyor. Önceden olsa bunu yapabilir miydik? Yapamazdık. Sonra oradan bir beyefendi kalktı “Sen benim bacımı nasıl başından başörtüsü var diye dışarı çıkarırsın, çıkmayacaksınız.” dedi İndim müdürün odasına orayı ayağa kaldırdım. Bütün öğretmenler geldi, sınav sonunda hepsi benden özür diledi. Önceden olsa yapabilir miydik? Bacılarımız okuldan atıldı. Ben de okumak istiyordum mesela. Liseye başın kapalı alınmıyordu. Sırf bunlar yüzünden okuyamadım. Al şimdi okuyorum dışarıdan, şimdi veriyoruz. O kadar seviniyorum ki ben sınava giriyorum, bazen de zoruma da gidiyor. Benim okuyamayan bütün bacılarım orada. Çünkü biz önceden sınavlara alınmıyorduk.

Katılımcılardan Zühre Hanım başörtüsü problemi yüzünden eğitimine ara

vermek zorunda kalmıştır. 1980 yılında yaşanan darbeden ve 28 Şubat postmodern darbesinden etkilenmiştir. Toplumda darbelerin bu şekilde etkilediği mağdur olan pek çok kadının olduğu bilinen gerçeklerdendir. Sadece tecrübe edenler değil toplumsal hafızada da yaşanan haksızlıklar bilinmekte ve zihinlerde canlılığını korumaktadır. Darbeye karşı durmak isteyen kişilerin; eylemlerini gerçekleştirirken güdüleyen davranışlar arasında önceki haksızlıkları hatırlamaları, kendilerinin veya bir başkasının bunları tekrar yaşamaması, ülkenin o karanlık atmosfere geri dönmemesi gibi nedenler görülmektedir.

İstanbul Edebiyat'ı kazandım ancak başörtü problemi yüzünden gidemedim. 2 yıl okumaya ara verdim. 82 yılında mezun oldum. 80 darbesini de yaşadım. 85 yılında tekrar sınava girdim. Marmara İlahiyat'ı kazandım. 28 Şubat döneminde görevimden istifa ettirildim. 2 ay boyunca 3 sürgün oldu. 14 yıl ara verdim. 2010 yılında tekrar öğretmenliğe döndüm.. Ben mesela Fatih'te çok yadırgandım. Öyle gözde bir okul olduğunu bilmiyordum. Meslek arkadaşım bana "Müdüre Hanım çevreden bu kadar baskıya nasıl dayanıyorsunuz" diye soruyordu. Bakmayın herkesin kapalı ve dindar gözüktüğüne, beni görünce adam duvara toslamış gibi oluyordu. "İstanbul İmam Hatip'te bu tip!" demiyor ama, hal dili o gözlerindeki şeyi görüyorum ben. "Nasıl dayanıyorsunuz?" dedi. Ama bir müddet sonra "Müdüre Hanım herkes size göre şekillenmeye başladı" dedi. Sürekli şekil değiştirirsek şekil bitmez ki. Milyarlarca insan var, milyar düşünce ve görüş var. İslam'ın tek duruşu var. İslam davasına sahip, dert sahibi adam kızlar yetiştireceğim.

Zühre Hanım öğretmen olduktan sonra da yaşadığı baskıdan ve toplumda yerleşmiş ön yargıları değiştirmeye çalıştığından, bununla mücadele ettiğinden bahsetmektedir. Bu mücadeleyi kendisine misyon edindiğini belirtmiştir.

Katılımcılardan Şeküre Hanım kalıntı olarak bahsettiği halkın darbe dönemlerinin olumsuz etkilerini uzun süre yaşadığı anlaşılmaktadır. Tekrar tekrar mücadeleden bahseden katılımcı "dini yaşama ve fikir özgürlüğü" mücadelesinden bahsetmektedir:

Ankara Üniversitesinin Cebeci kampüsüyle tanışınca, bambaşka bir hayatın olduğunu gördüm. Küçük bir ilçeden gidip, her gün olayların olduğu, ortalığın yakıldığı, kaldırımaların söküldüğü bir kampüse düşünce orada gerçek hayatla karşılaşmaya başladım. Ama inançların, değerlerin çok farklı yaşanıldığı, insanların hayata bakış açılarının çok farklı olduğu kişileri gördükçe daha farklı düşünmeye başladım. Üniversite hayatım boyunca insanlar beni radikal

biri olarak değerlendirdiler. Ama ben kendimi hiçbir zaman radikal olarak görmedim. O zamanlar kendimizle mücadele ederken, dinimizle mücadele ederken ve bize bir şeyler empoze edilmeye çalışırken bir şeye direndiğim için radikal oldum. Babam 28 Şubat sürecini de yaşamış bir insan. Ben şahit olmadım ama dolaylı olarak imam hatip dönemlerimizde puanlarımız kırıldı, başörtülerimiz engellendi. O günü belki yaşamadık ama sonrasını, kalıntılarını yaşadık. Orada (15 Temmuz gecesi) daha önce yaşadığımız ve yaşantımızdan bugüne kalanları düşündükçe insan daha da çok cesaretleniyor. Hani bir şeyleri kazanmaya çalışıyorduk. Ama bunun bir günde yok edilmeye çalışılması bizi çok korkuttu Arkayı hiç düşünmedik. O gece sadece “Ne yapabiliriz?” onu düşündük.

Mutlu Arslan özellikle “genç ve eğitilmiş” kesimlerin son yıllarda apolitik olarak değerlendirilmesine karşın siyasete katılıma önem verdiklerine dikkat çekmektedir. Seçmen tavrının yöneticileri belirlemenin yanında “yaşam tarzına” karar vermek anlamını gelmesi ve vatandaşların iradeleri ile değiştirebilme gücüne sahip olması farklı bir motivasyon yaratmıştır.⁶³

Katılımcılardan Eda Hanım darbe ve demokrasi dışı uygulamaların, özellikle baskıyı belli bir kesime yönelik olarak gerçekleştirmesine vurgu yaparak muhafazakârların hedef haline gelmesinden şöyle yakınmaktadır:

Tarihe baktığımız zaman darbelerin hangi dönemlerde hangi hükümetlere yapıldığı çok belli. Hep muhafazakâr kesim başta olduğu zaman. Bizim özgürlüklerimizin çoğaldığı döneme denk geliyor. Darbeler muhafazakâr kesimin başta olduğu dönemlere denk geldiği için, bize yapılan bir şey. Bu darbeyi de öyle ilişkilendiriyorum.

Mülakat yaptığımız kadınlar o gece dışarıda bulunmalarının kendilerini gururlandırdığını belirterek isimlerinin bu çalışmada geçmesinden rahatsız olmayacaklarını söylemişlerdir. 15 Temmuz gecesi dışarı çıkmasalardı bunun pişmanlığını yaşayacaklarını, hatta birçoğu “Elimden daha çok şey gelseydi daha fazla şey yapabileseydim.” duygusunu vurgulamıştır. Özellikle şiddetle karşılaşmayanların etraflarından duydukları şiddet olaylarını anlatarak söyledikleri “Onlar çok daha fazla şey ortaya koydular.”, “Benim de fırsatım olsaydı geri durmazdım.”, “O gece elimden

⁶³ Mutlu Arslan, “Sandığa Hapsedilen Siyaset, Sandıktan Çıkan Siyaset”, *Ayrıntı Dergi*, S. 31 (2019), s. 8.

bu kadarı geldi ve bunu yaptım.” sözleri kadınlar arasında fedakârlık hissini göstermektedir.

Türkiye’de muhafazakârlık Batı’dan farklı olarak sınıf temelli değildir. Milliyetçilik ve dindarlık kavramları iç içe geçerek geleneksel ve kültürel anlamlar ifade etmektedir. 15 Temmuz’un analizini yapan araştırmacılar, halkın tepkisini devrimci ve muhafazakâr olarak değerlendirerek bunlara pozitif anlam yüklemiştir. Muhafazakâr kimlikle çıkanların “kendi değerlerine, milli birlik beraberliğe, istikrara, vatanına, dinine sahip çıktığını”, darbeler siyasetine karşı çıkmakla ise devrimci karakterinin olduğu belirtmişlerdir. Faruk Karaarslan bu iki kategorinin yanlışlığını ortaya koymaktadır. Ülkemizde yıllarca muhafazakâr kategorisine statükocu, gerici ve tutucu anlamların yüklenmesi ve ülkenin ilerlemesi önünde engel teşkil ettiği vurgusu yapılmıştır. Bunun aksine Türkiye’de muhafazakâr olarak tanımlanan kesimin özgürlük, yenilik, değişim yanlısı olmuştur. Buradan hareketle “devrimci cesareti olan muhafazakâr kitle” nitelemesi ile hem muhafazakâr hem devrimci özelliklerle tanımlamak doğru bakış açısı olacaktır. Halkın yalnızca kazanımlarını kaybetmeme, değerlerin, istikrarın korunması için duygusu ile tepki verdiğini söylemek indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Bunun yanında halk kendi siyasetinde yerleşmiş olan darbeler silsilesine dur demiştir. Geleneğe yerleşmiş olan kültüre meydan okuyarak askeri müdahale geleneğine karşı çıkararak değişim taraftarı olduğunu göstermiştir.⁶⁴

Önceki zamanlarda askeri müdahaleler karşı halkın pasif tutum sergilemesinin nedenlerinden biri darbecilerin desteklenmesiydi. Ancak günümüzde sosyal medyanın herkes tarafından ulaşılabilir olması, eğitilmiş ve entelektüel kesimin sahneye çıkması, bürokrasi ve yerel yönetimlerdeki değişimler darbelere karşı cesur ve kararlı duruş sergilenmesini sağlamıştır.⁶⁵ Darbe haberini aldıktan sonra akıllarına Adnan

⁶⁴ Faruk Karaarslan, “15 Temmuz Darbe Girişimi ve Muhafazakârlığı Türkiye Bağlamı-Türkiye’de Muhafazakârlığı Yeniden Düşünmek”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 49, 2016, ss. 28-32.

⁶⁵ M. Zeki Duman, “15 Temmuz Darbe Girişiminin Sosyolojik Okuması”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 149, 2016, ss. 111-112

Menderes'in asılma olayı gelerek buna engel olma düşüncesi canlanmıştır. Seta araştırmasında evlerinde oturup o gece pasif kalmayı tercih eden kişiler, darbe girişiminin oluşturduğu korku ve kafa karışıklığının buna sebep olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Önceki darbelere şahit olan kişilerin darbe tecrübelerinin belleklerinde taze olması darbelerin toplumu etkileme boyutunu göstermektedir.⁶⁶

Tarihimizde yaşanan askeri acı olaylar üzerinden zamanlar geçse dahi tazeliğini toplumsal hafızada korumaktadır. Kargaşa ve krizlere neden olan darbelerin toplum tarafından onaylandığını, kabul edildiğini söylemek yanlıştır. “Sessiz yığın” olarak halkın tepkisini dile getiremediği zamanlar olmuşsa da halk, dönüştürücü gücü bünyesinde barındırmaktadır. 15 Temmuz darbe girişimine toplumun geniş bir kesimi karşı çıkmıştır. Bu durum son yaşanan darbeden bugüne Türkiye’de pek çok şeyin değişmiş olduğunu göstermektedir.⁶⁷

J. KATILIMCILARIN GÖZÜNDEN HALKIN PROFİLİ

Kitle ruhunda öne çıkan özelliklerden birisi de birçok insanın birlikte düşünerek ortak hareket etmesidir. Mcdougall grup davranışı ile bireyin davranışı arasında farklılıklar olduğunu ve fert hakkındaki bilgiler ile grubu açıklamanın yetersiz olduğunu belirtmektedir. Grup davranışını anlamının en sağlıklı yolu, grubu oluşturan bireylerin zihinsel süreçlerini incelemektir. Bu süreçten kasıt üyeler arasındaki ve üyenin tüm grupla olan etkileşiminin anlaşılmasıdır.⁶⁸

15 Temmuz’da meydana dökülen halk yaşam tarzları, sosyoekonomik çevre, meslekleri, düşünce, dini yaşayış ve eğitim anlamında birbirinden farklı olmasıyla heterojen profil çizmektedir. Ancak bir araya gelen halk ortak istikamet, amaç birliği ve

⁶⁶ Nebi Miş, “*Measuring Social Perception of The July 15 Coup Attempt*”, July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA Yayınları, 2017, ss. 110-111.

⁶⁷ İbrahim Nacak, ““Sessiz Yığın”ların Sosyal Teoride Ele Gel(e)meşi: 15 Temmuz Örneği”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 149, 2016, ss. 99-100.

⁶⁸ William Mcdougall, “The Mental Life of the Group”, *The Group Mind A Sketch of the Principle of Collective Psychology*, e-artnow, 2017, ss. 1-9.

çevresinde bir araya geldikleri ortak değerlerle homojenleşmiştir. Darbe girişimine tepki gösteren kişilerin birbirlerine benzerliklerinin olup olmaması bir araya gelmelerinde belirleyici olmamıştır. Onları bir araya getiren şey olan duygu ve düşüncelerin bir olması kolektif ruhun ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁶⁹

Sokağa çıkan halkın devrimci ya da tamamıyla muhafazakâr bir kitleden oluştuğunu söylemek yanlış bir kanaattir. Bu şekilde yapılan kategoriler geçerli olmayacaktır. Pazarda markette karşılaştığımız, sokakta kaldırımda beraber yürüdüğümüz insanların oluşturduğu kitle, Türkiye toplumunun bir parçası, homojen bir örneğini oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalarda 15 Temmuz gecesi sokağa çıkanlar arasında HDP seçmenlerin de olduğu ortaya konmuştur.⁷⁰

Havaalanına giderken çok büyük bir kalabalığın olmasını mahşere benzeten Hamide Hanım insanlardaki fedakârca tutuma vurgu yapmaktadır. Kalabalıkla birlikte hareket etmenin motive edici gücünü hissettiğini paylaşarak bir araya gelen insanların emniyet hissi verdiği anlaşılmaktadır:

O gün mahşeri bir kalabalık vardı. İnsanlar izdiham içindeydi. Kadın, erkek, çocuk çocuk kimi ararsan bebek ya! Kadın kucagında bebeğiyle: “Ben bugün çıkmazsam ne zaman çıkacağım.” dediğini biliyorum ben.

Havva Hanım atletli amca tabirinden bahsederek klasik Türk insanı ve Türk toplumunu oluşturan desenini genel olarak sokakta gördüğünden bahsetmiştir. Katılımcı sadece toplumun alt kesiminden eğitim düzeyi düşük insanların değil, eğitilmiş kişilerin de darbeyi engellemek için dışarıda olduğunu özellikle açıklamaktadır. Tehlikenin sadece darbecilere karşı olduğu, darbeye direnen kişiler arasında dayanışma ve güven ortamı olduğunu Havva Hanım’da köprüde geçirdiği saatler için ifade etmiştir.

Bayı bildiğin atletli amca da oradaydı. Evinde çekirdek çitleyen falan. Atletiyle dışarı çıkan amca da profesyonel kamerasıyla orada olan da vardı.

⁶⁹ Le Bon, a.g.e., ss. 27-31.

⁷⁰ Adem Palabıyık, “Darbe’den Demokrasi’ye FETÖ’den Direniş: 15 Temmuz Gecesinde Halkı Sokağa Çağırın Sürecin Sosyo-Politik İnşası”, *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. İlhan Bayram, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2018, C. 1, s. 214.

Akademisyen olan da vardı. Biliyorum bazı arkadaşlarımdan; yüksek lisans yapan, açığı da kapalı da vardı. Erbakan hoca, “Bu milletin külüne üfleseniz altından iman çıkar.”, diyor ya, -vatan sevgisi imandandır- (açık olan insanlar da) ülkesi için çıktığıysa bir şekilde oraya ulaşıyordur. Ama o gece çıkan hiç tanıdığım CHP’li yok.

Freud’un kitle psikolojisi ile ilgili bireylerin homojenleşerek aynı tür varlıklarmış gibi hissetmesini şöyle açıklamıştır:

“Her birey ötekilerin özgünlüğüne (orjinalite) katlanır, ötekileri kendine eşit tutar, onları kendisinden itip uzaklaştırmak gibi bir duyguya kapılmaz.”⁷¹

Bu duygunun yalnızca kendileri ile aynı eylemi gerçekleştirenler arasında geliştiğini katılımcıların sözlerinden anlıyoruz. Kolektif ruh içerisinde bireylerin farklılıkları silinerek kitleye ait yeni bir ortak duygu oluşur.⁷²

Katılımcılardan Ayşe Betül Hanım farklı düşünceden insanların yan yana olmasından duyduğu mutluluğu dile getirmiştir.

Bir tane fotoğraf var 15 Temmuz’un simgelerinden bir tanesi oldu. Çarşafly bir hanımefendi ve açık bir hanımefendi aynı kamyonun içerisinde. Dinin her kuralını herkes yapmıyor. Baş örtülü ama Allah’ın ısrarla yapmamızı emrettiği beş vakit namazı kılmayan insanlar da var. Beş vakit namazı kılıp başı açık olan insanlar da var. Dışarıya çıkmak için yaşadıkları o duygu bazıları için belki devlet sevgisi, bazıları için din sevgisi vatan, millet sevgisi olabilir. Hangi duygu ile çıktıklarını bilmiyorum ama, bu topraklar üzerinde biz hepimiz beraber yaşıyoruz. Biz hepimiz bir milletiz. O yüzden nasıl bizim çıkmamız onları mutlu ediyorsa, onların çıkması da bizi mutlu eder.

Katılımcılardan 14 yaşındaki Advie kendisiyle mücadele eden insanların vatan ortak paydasında buluştuğunu belirterek çok farklı kesimden insanların bir arada olduğunu belirtmektedir. Kendisinden farklı gördüğü –açık bir kadının- yardım etmesinden duyduğu şaşkınlığı dile getirmektedir. Yardımcı olan kişinin dine karşı olabileceğini düşünmesi dışarıya çıkan insanların kendisi gibi “dini hassasiyet, iman ve vatan” için çıktığı düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Çok fazla düşüncede insan vardı. Kadın, erkek, çocuk, küpeli uzun saçlı bir genç ve cüppeli adam yan yana “Asker kışlaya” diye bağıyordu. “Allahu

⁷¹ Freud, a.g.e., ss. 63-64.

⁷² Le Bon, a.g.e., s. 9.

Ekber” diye bağırانlar vardı. Yaşlılar, küçük çocuklar, bizim gibi genç kızlar, biraz daha yaşlı kadınlar vardı. Sadece Türk de değil. Farklı ırktan insanlar da vardı. Siyahiler vardı. Herkes vardı. Türkiye için çıkmıştı herkes. Rabia, bozkurt yapanlar vardı. Beni hastaneye götüren kişi, sarışın ve gerçekten açık bir bayandı. Normal hayatta beklemezsin, hayatta beklemezsin. Belki kapalığa, dine karşı bile olabilir. Allah’a inanmıyor bile olabilir. Ama o gece oradaydı ve beni hastaneye o götürdü. O da vatani için çıkmıştı.

Hacer Hanım seküler kesimden insanların da sokaklarda olduğunu, sadece dindar kesimin olmadığını belirtmiştir. Tekbir getiren kişilerle seküler kesimden insanların bir arada oluşunu onları onayladığı manasını çıkarmıştır.

Sadece dindarlar da değil. Ben başörtülüym, İmam Hatip geçmişim var. Ama orada çok farklı şeyler vardı. İki gün sonra belediyenin önünde bir ay boyunca nöbet yapıldı. Gayet seküler giyimli bir kadının “Hakimiyet Allah’ındır galibiyet milletindir” pankartı taşıdığını gördüm. Dini ya da değil, o sırada başka bir şeye sığınamaz, farketmez sonuçta asıl olan insanlar Allahu Ekber derken o topluluk içinde demesi. Kimsenin sığınabileceği başka bir yer yok. Çok fazla tekbir getirildi.

Kadınların paylaştığı ortak kanaatlerden biri; dışarıya sadece dindar kişilerin değil seküler profilden kişilerin de darbeyi engellemek için dışarı çıkmasıdır. Katılımcılar sokakta çeşitli insan profilleriyle karşılaştıklarından bahsetmektedir. Bunu belirtirken öncelikle kendileri gibi olmayanlardan söz etmişlerdir. Farklı düşünceden insanları betimlerken özellikle yapılan el işaretleri, sloganlar ve kıyafetleri baz alındığı dikkat çeken bir başka noktadır. Katılımcıların sokaktaki insan profillerini paylaşırken özellikle kadın kıyafetlerinden yola çıkarak insanların hangi ideoloji veya dünya görüşünde olduklarını anladıkları anlaşılmıştır. Özellikle açık giyimli kadınlar veya çarşafli kadınlardan bahsettikleri, erkekler için ise yaşlı ve sakallı kişilerden bahsettikleri göze çarpmaktadır. Çocuklu kadınlarında dikkat çektiği tehlikeyi göze alıp sokağa çıkmış olmalarını katılımcılarda şaşkınlık veren bir olay olarak ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların mücadele atmosferinde diğer insanları iyi gözlemlediğini anlamaktayız. Halkın yaklaşımının çoğulculukla beraber bütünleşme birlik ve beraberlik duygusu, toplumun her kesimine karşı kuşatıcı bir bakış açısı taşıdığı ortaya çıkan bulgulardandır. Meydanlardaki halk arasında hoşgörünün olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle yaşlı ve çocukların sokakta oluşu kadınların hayretle

karşılması dikkat çekmektedir. Tehlike ve şiddet ortamında olmasına rağmen bir nevi savaş ortamını andıran bir atmosferde, dışarıdaki yoğun kalabalığın birbirine karşı emniyet ve güven içerisinde hareket etmesi toplumsal bütünleşmeyi ve seferberlik ortamının profilini çizmiştir. Yağma yıkma olaylarının olmadığı o gece e katılımcıların büyük çoğunluğu karşılaştıkları yabancı insanlardan çekinmeden yardım aldıklarını, normal bir zamanda bundan geri duracaklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların birlik beraberlik atmosferinden memnun olduklarını bunun devam etmesini istediklerini anlamaktayız. Katılımcılardan bir kısmının Yenikapı ruhuna inandıkları ve temennilerinin bunun devam etmesi olduğunu paylaşırken, bir kısmı buna inanmadıklarını çekinmeden söylemişlerdir. Demokrasi nöbetleri ise 15 Temmuz'da halkın ortaya koyduğu davranışının pekişmesini sağlamıştır.⁷³

Katılımcılar darbeye karşı duruşlarında çevrelerinden olumsuz tepkilerle karşılaştıklarını dile getirmişlerdir. Komşularının çay içip sohbete devam etmesi, çarşıda dönerci dükkanının iş yapmaya devam etmesi, kadınların dikkatlerini çeken olaylardan birkaçıdır. Çevreden olumsuz tepkiler almaları, mülakata katılan kadınların paylaştığı ayrıntılar arasındadır. Darbeye engel olma düşüncesi içerisinde olan kadınlar karşılaştıkları olumsuz tavırlara kulak asmadıklarının altını çizmişlerdir. Toplumun önceki yıllara göre daha bilinçli olduğu katılımcıların çoğu tarafından paylaşılmıştır.

15 Temmuz gecesi sokağa çıkan insanlar birbirinden farklı motivasyonlara sahip olsalar dahi darbeyi engellemek için hareket etmişlerdir. Katılımcılar kendilerinden farklı gördükleri kişileri (bu farklılık dış görünüşe göre yapılarak) farklı motivasyonun sevk ettiğini düşünme eğilimindedir. Görülen kişilerin dindar bir profil çizmediği, dindar profil çizmeyen kişilerin vatan için sokağa çıktığı düşüncesini görüyoruz. Katılımcılarda açık kişilerin, dövme veya seküler görünümlü profilin darbeyi engellemek için dışarıda bulunmasını vatan kavramının etkisi ile olduğunu söyleme izlenimini görüyoruz. Bireylerde bulunmayan ancak bir araya gelindiğinde ortaya çıkan

⁷³ M. Zeki Duman, "15 Temmuz Darbe Girişiminin Sosyolojik Okuması", *Muhafazakâr Düşünce*, S. 149, 2016, s. 114.

özelliklerden biri de Le bon'un iddia ettiği bireyin, kendi çıkarını kolektif çıkar için feda etmesidir. Kitle içerisindeki fertler çok sayıda kişinin bir araya gelmesinden ötürü yenilmez bir güç hissi yaşarlar. Muktedir olma duygusu bireylerde imkânsızlık olgusunun kaybolmasına her şeye mümkün gözüyle bakma yetisi kazandırır.⁷⁴ 15 Temmuz gecesi darbeyi bir şekilde durdurmak isteyen halkın uçağa levye atması bu tezi destekleyen örneklerden biridir.⁷⁵ Grup dinamiği açısından değerlendirdiğimizde, katılımcılar zaman zaman kendi gerekçelerini kimi zaman dışarıda tanık olduklarından yola çıkarak diğer insanların hangi gerekçeyle çıktıklarını açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan biri Hacer Hanım; sokakta farklı ideolojiden insanları gözlemlediğini, dışarıdaki kalabalığın alelade olmadığını darbeyi durdurmak için çıktıklarını açıklamaktadır:

Herkesin aynı düşünceyle hareket ettiğini düşünmüyorum. Bir olay oluyor ve milliyetçilik duygusuyla hareket ediliyor. FETÖ' den nefret edip çıkmış olanlar olabilir. Aynı darbeyi tekrar yaşamak istemeyenler olabilir. Yani Gezi'den beri süregelen ortamın tekrar etmesini istemeyenler olabilir. İnsanlar çok bilinçliydi. Oraya darbeyi durdurmak için geldikleri belliydi. Demokrasi için de çıkan var bilemezsin. Dediğim gibi AK Parti tabanında ya da Cumhurbaşkanı'nı çok seven, bunun için çıkanlar olabilir. Benim gördüğüm çok sayıda MHP'li vardı. Diyemezsin tamamıyla dini duygu, tamamıyla milli duygu, tamamıyla parti duygusu, herkesin farklı bir gerekçesi vardı. Ve gerçekten o kadın gibi düşünen, bu ülkede bir daha darbe olmasın diyen demokrasi için çıkan insanlar da olabilir.

Le Bon'a göre toplumun fikir ve zihin dünyasındaki değişimler farklı tepkiler vermelerini sağlar.⁷⁶ Kavramlara yüklenen anlamların değişmesi ile önceki darbeler ve 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi birbirinden farklı tepkiler sergilenmiştir. 15 Temmuz'da halkın demokrasi ve halkın iradesine sahip çıkma, kendi kaderini tayin etmede aktif olma isteğini görmekteyiz.

Katılımcılara 15 Temmuz gecesi insanların darbeyi durdurmak için hangi duygularla çıkmış olabileceklerini sorduğumuzda aldığımız cevaplarda Eda Hanım değişen Türkiye ile Türk halkının daha bilinçli olduğu ve darbelere karşı pasif olmak

⁷⁴ Le Bon, a.g.e., ss. 33-39

⁷⁵ <http://www.yenihaberden.com/darbeci-ucagi-levyeyle-vuran-millet-228092h.htm>, 24.03.2019.

⁷⁶ Le Bon, a.g.e., s. 65.

yerine harekete geçtiğini belirtmiştir. Halkın kararlı duruşunun darbe girişiminin başarısız olmasında önemli olduğunu vurgulamıştır. Eda Hanım değişen toplumun siyasi olaylara öncesinden farklı tepkiler verdiğini, kendi kaderini tayin etmede rol alma ve sorumluluk üstlenmede bilinçli olduğunu açıklamıştır.

İnsanların sokağa dökülmesi onlara da korku saldı. O korkuyla ne yapacaklarını bilemediler. Onlar da böyle bir tepki geleceğini bilmiyorlardı. Çünkü eski Türkiye'nin insanları zannettiler. Eskiden, darbelere hiç kimse engel olamamış ki. Bence "Darbe saati sabah olsaydı önlenemezdi" anlayışı yanlış. Sabah olsaydı da insanlar aynı tepkiyi verirdi. Çünkü o eski Türkiye'ye dönmeyi kimse istemez. Ve ders almışlık var. Onla yetişen bir nesil var. Biz ve bizden sonraki nesiller biraz daha bir şeyleri bilmiyorlar onlar da görmüş oldular.

Eski Türkiye ve yeni Türkiye karşılaştırılması yapılması katılımcıların toplumsal değişimin farkında olduğunu göstermektedir. Katılımcılardan Büşra Hanım diğer katılımcılar gibi eski ve yeni zamanlar ayırımı yaparak halkın kararlı duruşunun arkasında yatan sebebi şöyle izah etmiştir:

Darbeler hakkında ancak büyüklerimin anlattığı kadar bilgim var. Tarihte askerinin yönetime el koyması ve halkın ekonomik zorluk çekmesine dair bilgim vardı. Tarihi olarak diğer darbelerde insanlar hiç karşı gelmemişler. Bence şu an toplum geçmişe göre daha bilinçli. Şimdi kimse tutamaz beni. Şu an giderim. Eskiden insanlar kendilerinde o kuvveti görmediler. O günkü ruh yoktu onlarda.

Le Bon'un bahsettiği yüksek ahlakilik seviyesinin katılımcıların bahsettiği kalabalık arasındaki sinerjiyle benzer olduğunu (doğruladığını) görmekteyiz.

"...kitle ahlakiliğe yatkınlık göstermek için fazla içgüdüsel ve fazla değişkendir. Buna karşın, ahlakilik kelimesine kendinden vazgeçme, adanma, diğerkâmlık, kendini feda etme ve eşitlik ihtiyacı gibi niteliklerin anlık görünümelerini de ekleyecek olursak, denilebilir ki, kitleler kimi zaman oldukça yüksek bir ahlakilik seviyesine temayül gösterir."⁷⁷

"Kitle bir yandan öldürme, her şeyin altını üstüne getirme ve her türden suçta muktedirken; diğer yandan yüksek derecede adanmışlık, fedakârlık ve kendinden vazgeçme edimlerine de eşit ölçüde muktedir, hatta tek başına bireyden daha muktedirdir. Şan, onur, din ve vatan duyguları kitle içerisindeki bireyde teşvik edilebilir ve birey, hayatını feda etme noktasına varana dek harekete geçirilebilir."⁷⁸

⁷⁷ Le Bon, a.g.e.,s. 57.

⁷⁸ a.g.e.,s. 58.

Ankara’da dışarıya çıkan Zeynep Bengisu Hanım darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasında halkın dayanışma içerisinde olmasına bağlamıştır. Katılımcı darbe girişimini özellikle savaş uçakları ve tanklara karşı gelen halkın başarılı olmasında birlik olmanın önemine değinmiştir.

Bu bence küçük küçük etmenlerin bir araya gelip büyük bir sonuç doğurması gibiydi. Kar taneleri tek başına etkisizdir ama çığ olduğunda büyük bir etkiye sahiptir. Tek başına bir önemim yok ama sokağa dökülen bir sürü insanla birleşince ortaya güçlü bir etki çıkıyor.

Sonuçları itibariyle 15 Temmuz ideolojileri, partileri, etnisiteleri farklı bütün insanların bir araya geldiği bir gecedir.⁷⁹ Farklı sosyal kesimden insanların kamusal alanda boy göstermesi ile darbecilerin geleneksel olarak bekledikleri darbe desteğinin sağlanmamasına sebep olmuştur. Darbeyi durdurmak için sokağa çıkan insanların yalnızca dindar muhafazakâr kişiler olduğunu söylemek yanlış bir tespit olacaktır. Cumhurbaşkanının çağrısından sonra çıkan sınırlı sayıda solcu kesim göz ardı edilmemelidir.⁸⁰

⁷⁹ Can Acun, “Deja vu- the WestS effort to transforms Turkey into another Egypt”, <https://www.middleeastmonitor.com/20160802-deja-vu-the-wests-effort-to-transform-turkey-into-another-egypt/>, 16.05.2018

⁸⁰ Nebi Miş, “Measuring Social Perception of The July 15 Coup Attempt”, July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA Yayınları, 2017, s.111.

SONUÇ

Toplumda yaşanan yeni bir olay toplumsal hareketi, her yeni toplumsal hareket ise toplumsal olguyu doğurur. Toplumsal tepkilerin bir kısmı halkın kutuplaşmasına sebep olacak ayrıştırıcı özelliklere sahiptir. 15 Temmuz'da ise halk, darbeye karşı çıkarak böyle bir atmosferin olmaması için çaba sarf etmiştir. Katılımcıların paylaşımlarından darbenin halk tarafından işgal, bölmeye teşebbüs, devleti ele geçirmeye kalkışma şeklinde algıladıkları ortaya çıkan bulgulardandır.

15 Temmuz darbe girişimine halkın bir bütün olarak karşı koyması, toplumun bir araya gelerek yeni kodlar üretmesine sebep olmuştur. Halk bir fikri savunmak için değil, işgal hüviyetindeki darbecilerden kurtulmak uğruna bir araya gelmiştir. Darbeye karşı olduğunu göstermek, darbe girişimini durdurmak, darbecileri caydırmaya çalışmak, her ne sebeple olursa olsun sokağa dökülen kişilerin hepsinin aynı hedefi amaçladıkları görülmektedir. Vatandaşların farklı menfaatler duygusuyla o gece dışarıda bulunması akla yatmamaktadır.

Sokaklara ve meydanlara dökülen insanlar bir fikri savundukları için ve bu fikir çevresinde bir araya gelerek tepki koymaya çalışırlar. 15 Temmuz'da çeşitli arka plana sahip insanlar; vatan, demokrasi ve bağımsızlık çerçevesinde birleşerek darbe girişimini engellemeye çalışmışlardır. Savundukları ortak düşünce demokrasi ve halkın iradesinin gasp edilmesine karşı ses çıkarmaktır. Mülakat verilerinden; katılımcıların yapılan haksızlığa engel olma istencinin hâkim olduğunu, bir fikri veya siyasi partiye destek verme amacıyla olmadıkları anlaşılmıştır.

15 Temmuz da sokağa çıkan halk farklı kimlik ve çevrelerden olmasına rağmen marjinalleşmemiştir. Emniyet güçleriyle ortaklaşa hareket edilmiş ve bu şekilde olması tüm halk tarafından benimsenmesine sebep olmuştur. Eylemi gerçekleştirenler hiçbir

teoriye girmeyen Türk tipi reaksiyon diyebileceğimiz davranış sergilemişlerdir. Bu açıdan 15 Temmuz direnişi özgün bir karakterdedir.

Darbe girişiminin öğrenilmesinin ardından meydanları dolduran halk protesto amaçlı değil darbeye karşı çıkmak için toplanmıştır. Protesto etmek için bir araya gelen kalabalık darbeye tepkilerini göstermenin akabinde evlerine geri dönmesi gerekirdi. 15 Temmuz gecesini halk ikinci emri, kilit noktaların teslim alındığı haberinin gelmesini bekleyerek nöbet tutmuşlardır. Çatışma alanlarına insanların birbirini yönlendirmesi, protesto tezinin doğru olmadığını ispat etmektedir. Sokağa çıkan halkın hareketi için, “şiddet içermeyen ancak aktif eylem biçimi” nitelmesi doğru olacaktır. 15 Temmuz darbe girişimine karşı çıkma eylemi çıkar motivasyonu ile oluşmuş bir tepki değildir. Katılımcıların herhangi bir zorlama olmaksızın tamamen gönüllü olarak tepkilerini göstermişlerdir.

Türk siyasi hayatında gerçekleşen darbelerin toplumda nasıl yankı bulduğu ve 15 Temmuz darbe girişimine karşı tepki karşılaştırıldığında toplumsal değişimin gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar kendilerini ve gözlemledikleri diğer vatandaşlar; siyasi arenadaki hadiselerle seyirci olmak yerine aktif rol almak isteyen, bilinçli ve kendi değerlerine sahip çıkan kişiler olarak tanımlamaktadır.

Katılımcılar benzer sebepler sunsalar da kendilerini harekete geçiren unsurlar onlar için farklı anlamlar ifade edebilmektedir. “Demokrasi için çıktım.” diyen katılımcılar için demokrasi kavramının mahiyeti ve onları etkileme düzeyi farklıdır. Dışarıdaki kalabalık tek tip olmadığı gibi onları güdüleyen motivasyonlar ve duygular da tek tip değildir.

Araştırma sonuçlarına 15 Temmuz’da darbeye önlemek için meydanlara dökülen halkın darbeyi durdurmak niyetlerinin yanında sokakta var olmak, değiştirilmeye çalışılan düzene sahip çıkma isteği içinde olmuşlardır.

Olayın üzerinden 1,5 yıl geçmesine rağmen kadınların mülakatlar sırasında uygulandıkları, olayın atmosferini capcanlı bir şekilde hatırladıkları göze çarpmaktadır. 15 Temmuz darbe girişimine karşı çıkma eylemini gerçekleştirenlerin toplumun yalnızca bir kesimini temsil etmediğini fark etmekteyiz. Mülakata katılan kadınlar 15 Temmuz gecesi ile ilgili farklı motivasyonlarla hareket eden heterojen bir kalabalığın resmini çizmişlerdir. Milli iradeye sahip çıkma, vatan savunması ve dini hassasiyetler vurgusu öne çıkan desenlerden bir kaçıdır.

15 Temmuz'un ortaya çıkardığı sonuçlardan birisi de demokrasinin temininde halkın başat ve hayati rolünün olduğudur. Bu tezin konusu; ele aldığı sosyal gerçek olan darbeye karşı çıkmak, darbeye karşı çıkanların dini motivasyonları ve bireylerin tepkilerindeki aynı türdenliğin incelenmesidir. Tankların altına yatan vatandaşlar darbe girişimine karşı çıkanlar için ana karakter olmuştur. 15 Temmuz Türk kahramanlığı ve tarihsel kodları anımsatmasının yanında yeni anlamlar da üretmiştir.

15 Temmuz'la ilgili en çok sorulan sorulardan bir tanesi de sokağa çıkan halkın kimleri temsil ettiğidir. Alt sosyoekonomik gruba ait dindar kimselerin darbeyi istemedikleri çünkü onların çıkarlarına ters düştüğü ileri sürülen yargılardan biridir. Özellikle kadınların motivasyonunu değerlendirdiğimiz tezimizde yapmış olduğum mülakatlar ve elde ettiğim bulgular neticesinde sokağa çıkanların Türkiye evrenin tam bir örneklemini olduğunu söyleyebiliriz. Sıradan bir günde kaldırımda yürüyen insan çeşitliliği 15 Temmuz gecesi sokağa çıkan insan kitlesi ile örtüşmektedir. Zengin, fakir, eğitilmiş, eğitimsiz, yaşlı ve genç katılımcılar her çeşit insanla o gece karşılaştıklarını dile getirmektedirler. Şehirde yaşayan insanlar ve kendini dindar olarak tanımlayan Türk halkının genel ekonomik düzeyi düşünüldüğünde 15 Temmuz gecesi çıkanlar Türkiye evreni ile uyumlu kimlikler olacaktır.

Katılımcıların kendi canlarından vazgeçtikleri; çocuklarını ve ailelerini bir kenara bırakarak vatan, devlet ve dini değerler için fedakârca ve özverili tutum

sergiledikleri görülmektedir. Kadınların darbenin gerçekleşmesi durumunda en basit günlük işlerini dahi yapamayacaklarını düşünmeleri karar almalarında etkili olmuştur.

Araştırma bulgularından hareketle katılımcıların sokağa çıkma eylemi ile cihat kavramını bağdaştırdıkları, gerçekleştirdikleri eyleme dini mana attettikleri ortaya çıkmıştır.

Darbenin başarısız olmasındaki faktörlerden biri de halkın darbeyi demokrasi karşıtı bir hareket olarak görmesi ve darbelere karşı bilinçli olmasıdır. 15 Temmuz'da sokağa çıkarak darbeye engel olmak isteyen insanların demokrasi kavramını yalnızca seçim zamanlarında oy vermek olarak görmedikleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple vatandaşlar darbecilere demokratik bir tepki ile karşı koymuştur.

KATILIMCI LİSTESİ

1. Eda Hanım, 24 yaşında, üniversite mezunu, öğretmen.
2. Zühre Hanım, 54 yaşında, üniversite mezunu, idareci.
3. Şeküre Hanım, 29 yaşında, üniversite mezunu, öğretmen.
4. Büşra Hanım, 22 yaşında, üniversite öğrencisi.
5. Havva Hanım, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi, öğretmen.
6. Zeynep Bengisu Hanım, 26 yaşında, yüksek lisans mezunu, işsiz.
7. Ayşe Betül Hanım, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi, Kur'an Kursu öğreticisi.
8. Adviye Hanım, 14 yaşında, lise öğrencisi.
9. Sevim Hanım, 44 yaşında, üniversite mezunu, çalışmıyor.
10. Hacer Hanım, 34 yaşında, yüksek lisans öğrencisi, gazeteci.
11. Hamide Hanım, 37 yaşında, lise mezunu, teşkilat çalışanı.
12. Betül Hanım, 33 yaşında, ortaokul mezunu, teşkilatta gönüllüsü.
13. Gülen Hanım, 33 yaşında, üniversite mezunu, iş güvenliği uzmanı.
14. Fatma Hanım, 39 yaşında, üniversite mezunu, teşkilat çalışanı.
15. Semra Hanım, 27 yaşında, lise mezunu, teşkilat gönüllüsü.
16. Birgül Hanım, 55 yaşında, lise terk, teşkilat çalışanı.
17. Meryem Abla, 42 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı.
18. Fatma Hanım, 62 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı.

19. Sümeyye Hanım, 53 yaşında, ilkokul mezunu, Kur'an Kursu öğreticisi.
20. Safire Hanım, 38 yaşında, ortaokul mezunu, ev hanımı.
21. Emine Hanım, 46 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı.
22. Melek Hanım, 40 yaşında, lise mezunu, ev hanımı.
23. Ferda Hanım, 53 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı.
24. Hülya Hanım, 41 yaşında, yüksek lisans mezunu, öğretmen.
25. Mücahide, 25 yaşında, yüksek lisans öğrencisi, öğretmen.
26. Fatma Hanım 53 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

- Akın Mahmut Hakkı, “İktidarda Muhalefetten İktidar Muhafazakârlığına: Türkiye’de Muhafazakârlık Üzerine Bir Değerlendirme”, *Toplumsal Hareketler Politikadan Edebiyata, Sanattan Sinemaya, Medyadan Toplumsal Algıya Teorik ve Pratik Analizler ve Yansımalar*, ed. Gülcan Işık, Ankara, Nobel: 2011.
- ALTINAY Ayşe Gül vd., *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, 5. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- ASLAN Cahit, *Sosyal Hareketler Sosyolojisi Toplumsal Fay Hatlarının Anatomisi*, Adana: Karahan Kitabevi, 2016.
- BON Gustave Le, *Kitleler Psikolojisi*, çev. Elif Kanur, İstanbul: Say Yayınlar, 2018.
- BORA Tanıl, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- BOURDİEU Pierre, *Eril Tahakküm*, çev. Bediz Yılmaz, 3. b., İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2016.
- COCKBURN Cynthia, *Buradan Baktığımızda Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*, çev. Füsun Özlen, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- EMERSON Robert M., Rachel I. Fretz, Linda L. Shaw, *Alan Çalışması Etnografik Alan Notları Yazımı*, çev. A. Erkan Koca, 2. b., Ankara: Atıf Yayınları, 2015.
- FRAYER Hans, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, çev. Tahir Çağatay, 2. b., Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012.
- GÜLSÜM Nil, *Net Duruş 15 Temmuz Röportajları*, İstanbul: Profil Kitap, 2017.
- GÜNGÖR Behçet, Harun Bodur, Ebubekir Gülüm, *AA’nın FETÖ’nün Darbe Girişimi Sürecinde Geçtiği Haberler*, İstanbul, Anadolu Ajansı, 2017.
- KURMAZ Şefika, *Balkan Savaşlarında Kadınlarımız*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2012.
- KURT Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, 11. b., İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016.

KRUG Etienne G. vd., *World Report on Violence and Health*, Geneva: WHO Library Cataloguing-in-Publication Data, 2002.

MİŞ Nebi, vd., *15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması*, İstanbul: SETA Yayınları, 2016.

ÖZBEY İpek, Güliz Arslan, İpek İzci, *15 Temmuz Demokrasi Kahramanları*, İstanbul: Hürriyet Gazetecilik, 2016.

SİGMUND Freud, *Kitle Psikolojisi*, çev. Kâmuran Şipal, 4. b., İstanbul: Say Yayınları, 2017.

ŞAMLI Yasin vd., *Milletin Davası 15 Temmuz Davaları-1: İstanbul Darbe Ana Davası*, İstanbul: Türkiye Hukuk Platformu, Uluslararası Hukukçular Birliği, 2018.

TARROW Sidney, *Power in Movement Social Movements and Contentious Politics*, 3. b., New York: Cambridge University Press, 2011.

TÜRKDOĞAN Orhan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

Avrupa Birliği ve Başmüzakereci Sayın Ömer Çelik'in Konuşmalarından Derlenmiş Argümanlar No: 1, Ankara: Avrupa Birliği Bakanlığı, 2016.

MAKALELER

AKIN Mahmut Hakkı, “Türkiye Siyasi Kültüründe Laiklik Meselesi ve 15 Temmuz Sonrası Laiklik Tartışmaları ve FETÖ”, *Muhafazakâr Düşünce*, S.49 (2016), 37-56.

AKINERDEM Feyza, “Are There Women Out There”, *Journal of Middle East Women's Studies*, S. 13, (2017), ss, 189-193.

AKTÜRK Şener, “Turkey's Civil Rights Movement and the Reactionary Coup: Segregation, Emancipation, and the Western Reaction”, *July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA Yayınları, 2017, ss. 67-102.

ALKAN Haluk, “15 Temmuz'u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar”, *Bilig*, S. 79 (2016), ss. 253-272.

- ALTINORDU Ateş, “A Midsummer Night’s Coup: Performance and Power in Turkey’s July 15 Coup Attempt”, *Qual Sociol*, S.40 (2017), ss. 139-164.
- ARSLAN, Mutlu “Sandığa Hapsedilen Siyaset, Sandıktan Çıkan Siyaset”, *Ayrıntı Dergi*, S. 31 (2019), ss 7-13.
- ATAMAN Muhittin, “Introduction”, *July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA Yayınları, 2017, ss. 9-17.
- BALTACI Ali, “Habitus: Dini İnanç Habitusunun Oluşumu Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, Aydın, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.5, S. 2.
- BAKIRCI Mustafa, “Dindarlık ve Sekülerlik Bağlamında 15 Temmuz Darbe Teşebbüsü”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 677-683.
- BAŞDAŞ Begüm, “Unity in Rupture: Women against the coup attempt in Turkey”, *Journal of Middle East Women’s Studies*, C.13, S. 1 (2017).
- BAYHAN Vehbi, “Toplumsal Hareketler Sosyolojisi Bağlamında 15 Temmuz Direnişi”, *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. İlhan Bayram, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2018, C.1, ss. 177-188.
- BİREKUL Mehmet, “Adalet-Eşitlik Dikotomisi ve Toplumsal Bir Tip / Cinsiyet Olarak İlk Dönem İslam Toplumunda Kadın”, *KADEM*, S. 1 (2015), ss. 113-131.
- CEN Nezahat, “Ataerkil bir Davranış Biçimi Olarak Askeri Darbeler ve Kadın”, *Demokrasi ve Darbeler Tarihi, Erüenal Sosyal Bilimler Lisesi Sempozyum Bildiri Kitabı*, Antalya, 2016, ss. 113-119.
- ÇAKI Fahri, “Türkiye’de 15 Temmuz’un Toplumsal Etkileri ve Ona Yol Açan Faktörler Üzerine Düşünceler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.13, S.1, 2018, ss. 91-124.
- ÇEÇEN Anıl, “Açılış Konuşması”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 13-20.

- ÇELİK Mehmet, “Askeri Darbeler ve Terör Örgütleri”, *Diyanet Aylık Dergi*, S.308 (2016), ss. 18-19.
- ÇİFTÇİ Kemal, “Dünya Zamanı’ndaki Değişmeler ve İnsanlığın Tarihsel Gelişim Seyri Bağlamında “Devrimler” ve “Karşı-Devrimler””, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 192-212.
- DEMİR Sertaç Timur, “15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya”, *Seta*, S. 161 (2016), ss. 7-22.
- DEMİROĞLU Elif Topal, “Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması”, İstanbul, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.II, S.1 (2014), 133-144.
- DUMAN M. Zeki, “15 Temmuz Darbe Girişiminin Sosyolojik Okuması”, *Muhafazakâr Düşünce*, S.149, 2016, ss. 103-118.
- DURMUŞ Büşra Tosun, Büyük Osmanlılığın Kızları ve Tasfiyeleri, *Kadın*, S. 4 (2018), ss. 16-19.
- ERKİLET Alev, “Dünyadaki Putlardan Özgürleşebilen Kadın Güçlüdür”, *Kadın*, S.4 (2018), ss. 26-31.
- EVKURAN Mehmet, “Politik-Teolojik Bir Arzu Olarak Darbe ve Darbecinin ‘Sırlar Odası’ 15 Temmuz Darbe Girişiminin Dini Referanslarına Dair İnceleme”, *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. İlhan Bayram, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2018, C.1, ss. 99-112.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, Dini İstismar Hareketi, FETÖ/PDY Olağanüstü Din Şurası Kararları, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara: (2016), s. 36. ss. 35-79.
- GÜRBOĞA Nurşen vd. “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi”, *Türk Siyasal Hayatı*, ed. Ahmet Demirel-Süleyman Sözen, 2. b., Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 170-198.
- HASANOĞLU Murteza, Rauf Aliyev, “Türkiye ve Kafkaslar’da Siyasi Tarih: Demokrasi, Darbeler, Muhtıralar”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 224-273.

- KALIN İbrahim, “After the Coup Attempt, Turkey’s Success Story Continues”, *İnsight Turkey*, C. 18, S. 3 (2016), ss. 11-17.
- KARAARSLAN Faruk, “15 Temmuz Darbe Girişimi ve Muhafazakârlığı Türkiye Bağlamı-Türkiye’de Muhafazakârlığı Yeniden Düşünmek”, *Muhafazakâr Düşünce*, S.49, 2016, ss. 21-36.
- KARACAOĞLU Korhan, Fatih Saydam, “Örgütsel Politika Düzleminde Bir Darbe Girişiminin Arka Planındaki Örgütlü Yapının Çözümlemesi”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 618-627.
- KELEŞ Ekrem, “Bizi Aldatan Bizden Değildir”, *Diyanet Aylık Dergi*, S.308 (2016), ss. 9-11.
- KODAL Tahir, ”15 Temmuz Darbe Girişimi ve Denizli”, *Belgi*, S.16, 2018, ss. 790-819.
- KORKMAZ Mehmet Akif, Mehmet Özdemir, “Türk Kahramanlık Kültürünün 15 Temmuz’a Yansımaları”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 311-323.
- MİŞ Nebi, “Measuring Social Perception of The July 15 Coup Attempt”, *July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA Yayınları, 2017, ss. 103-146.
- NACAK İbrahim, ““Sessiz Yığın”ların Sosyal Teoride Ele Gel(e)meşi: 15 Temmuz Örneği”, *Muhafazakâr Düşünce*, S.149, 2016, ss. 91-102.
- NAGEL Joane, çev. Aksu Bora, “Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik,” *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, 5.b., İstanbul: İletişim, 2013, ss. 65-101.
- OKUMUŞ Ejder, “Darbe ve Din- 15 Temmuz Örneği”, *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. İlhan Bayram, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2018, C.1, ss. 325-347.
- OKUMUŞ Ejder, “15 Temmuz Darbe Girişiminin Önlenmesinde Siyasal Liderliğin Tarihi Rolü”, *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel*

- Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. İlhan Bayram, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2018, C.1, ss. 317-324.
- OKUR Mehmet Akif, “Zor Zamanlarda Millet Olmak”, *Diyanet Aylık Dergi*, S.308 (2016), ss. 12-15.
- PALABIYIK Aden, “15 Temmuz Darbe Girişiminde Liderlik ve Milli Duruş Örneği Olarak, Recep Tayyip Erdoğan Üzerine Bir Değerlendirme”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 359-376.
- PALABIYIK Adem, “Darbe’den Demokrasi’ye FETÖ’den Direnişe: 15 Temmuz Gecesinde Halkı Sokağa Çağırın Sürecin Sosyo-Politik İnşası”, *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. İlhan Bayram, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2018, C.1, ss. 209-221.
- PUL Sebahattin, Fırat Kaya, “Türk Demokrasisinde 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Sivil Toplumun Rolü”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 213-223.
- SARI Enver, “Fethullahçı Terör Örgütünün Felsefi Analizi”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 811-819.
- ŞENGÜN Hayriye, “15 Temmuz Darbe Girişiminin Kadın ve Çocuklar Üzerindeki Etkisinin Medyadaki Yansıması”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 300-310.
- ŞENTÜRK Mehmet Utku, “Türkiye’de Medyanın Darbelerle İmtihani”, *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 287-299.
- TOKSARI, Ali “Hz. Peygamber Devrinde Kadın”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 29, S. 4 (1993), ss. 67-80.
- TUNCEL Gökhan, “Gezi Parkı Hadisesinin Anatomisi”, *Sosyal Hareketler Çağı*, Açılım Kitap, İstanbul: 2016, ss. 185-201.

TÜRKMEN Buket, “Gezi Direnişi ve Kadın Özneler”, *Kültür ve İletişim*, S.17, 2014, ss. 11-35.

Ufuk Tarhan, “Kadın Enerjisi Yükseliyor”, *Kadın*, S. 4 (2018), ss. 6-9.

YAYLA Atilla, “July 15: The Glorious Resistance of Turkish Democracy”, *July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: SETA Yayınları, 2017, ss. 19-65.

YILDIZ Ahmet Kaan, Özdemir Özdoğan, “Cumhuriyet Dönemi Modernizm, Demokrat Parti’nin Tutumu ve 1960 Darbesi” *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Sempozyumu*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2017, ss. 60-71.

YILMAZ Alim, “15 Temmuz Sivil Direnişi: Demokrasiyi Yeniden Kurmak”, *Muhafazakâr Düşünce*, S.149 (2016), ss. 57-71.

YILMAZ Sare Aydın, “Cornerstones of July 15: Women Who Are More Powerful Than Tanks”, *Insight Turkey*, Fall, 2016, Volume 18, Number 4, ss. 65-75.

Demokrasi Nöbetlerine Katılanlar Hakkında Sosyolojik Bir Araştırma Özet Sonuç Raporu, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara: 2016.

DİĞER KAYNAKLAR

TEZLER

ARLAN Ümit, *Siyasal Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

SOY Samed, *Kriz Yönetiminde Karizmatik Liderliğin Önemi: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

GEZER Yasemin, *Kadın, Din Ve Modernizm: İslamcı Kadınların Sivil Örgütlenme Pratikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

ACUN Can, “Deja vu- the WestS effort to transforms Turkey into another Eygpt”,

<https://www.middleeastmonitor.com/20160802-deja-vu-the-wests-effort-to-transform-turkey-into-another-egypt/>, 16.05.2018

AKPINAR Musab Talha, “Türk Demokrasisi ve Karşılaştığı Zorluklar”,

<http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=1&sira=3&baslik=Türk%20Demokrasisi%20ve%20Karşılaştığı%20Zorluklar>, 05.05.2018.

ALHASSAN Yussif Mohammed, “15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Bastırılmasında

Camilerin, Medyanın ve Dijital Platformların Oynadığı Rol”,

<http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=5&sira=2&baslik=15%20Temmuz%202016%20Darbe%20Girişiminin%20Bastırılmasında%20Camilerin,%20Medyanı%20ve%20Dijital%20Platformların%20Oynadığı%20Rol>, 16.05.2018

BARDAKÇI Murat, “Sela”, [http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-](http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1269057-sela)

[bardakci/1269057-sela](http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1269057-sela), 26.06.2018.

BİNAY Murat, “Türk Milletinin Ölüm Kalım Mücadelesi”,

<http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=3&sira=3&baslik=Türk%20Milletinin%20Ölüm%20Kalım%20Mücadelesi>, 08.05.2018.

BOULDİNG Elise, “Women as Aggressors”, Writing on Feminism, the Family and

Quakerism, editör: J. Russell Boulding, Volume:8, Springer, Bloomington, Indiana.

DEDEOĞLU Beril, “Coup Attempt: International Terrorist Attac”,

<https://www.dailysabah.com/columns/beril-dedeoglu/2016/07/17/coup-attempt-international-terrorist-attack>, 13.07.2018.

DEDEOĞLU Beril, “Coup Attempt and its Foreign Connections”,

<https://www.dailysabah.com/columns/beril-dedeoglu/2016/07/27/coup-attempt-and-its-foreign-connections>, 13.07.2018.

DEMİR Sertaç Timur, “15 Temmuz 2016’daki Fethullahçı Darbe Girişimine Karşı

Millet Destekli, Ahlaki Temelli ve Sosyal Medya Odaklı Direniş”,

<http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=5&sira=1&baslik=15%20Temmuz%20>

[02016%27daki%20Fettullahçı%20Darbe%20Girişimine%20Karşı%20Millet%20Destekli,%20Ahlaki%20Temelli%20ve%20Sosyal%20Medya%20Odaklı%20Direniş](http://www.15temmuz.com/?kategori=2&sira=3&baslik=Olmak%20ya%20da%20Olmamak:%20Türkiye%27deki%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişimi), 16.05.2018

ERSOY Pınar, “Women are Being Silenced in Turkey’s Crackdown”, <https://www.pri.org/stories/2016-07-19/women-are-being-silenced-turkeys-crackdown> , 20.07.2018.

ERTAN Nazlan, “Women İn Turkey’s Failed Coup”, <http://wunrn.com/2016/07/turkey-women-in-turkeys-failed-coup/>, 13.05.2018.

GÜMÜŞ Abdurrahman, “Olmak ya da Olmamak: Türkiye’deki 15 Temmuz Darbe Girişimi”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=2&sira=3&baslik=Olmak%20ya%20da%20Olmamak:%20Türkiye%27deki%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişimi>, 07.05.2018.

HÜKÜM Fatma Nur, “Darbeye Direnmek: Türkiye’deki 15 Temmuz Darbe Girişiminden Çıkarılan Dersler”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=1&sira=1&baslik=Darbeye%20Direnmek:%20Türkiye%27deki%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişiminden%20Çıkarılan%20Dersler>, 05.05.2018.

KİRBY Paul, “Why Did Turkish Coup Plot Fail?”, <http://www.bbc.com/news/world-europe-36814044> ,13.05.2018

LEE Ian, Jareen Imam, “Turkey Coup Attempt: Reaction on the Streets of Istanbul”, <https://edition.cnn.com/2016/07/17/europe/turkey-coup-attempt-reaction-on-street/index.html>, 25.06.2018.

MAHAMADU Amdia, “Türkiye’deki 15 Temmuz Darbe Girişimi: Hükümetin Tepkisi”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=6&sira=3&baslik=Türkiye%27deki%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişimi:%20Hükümetin%20Tepkisi>, 16.05.2018.

MCDOUGALL William, “The Mental Life of the Group”, *The Group Mind A Sketch of the Principle of Collective Psychology*, e-artnow, 2017.

- MUKDAD Mustafa Al, “Türkiye’deki Darbe Girişimi ve Dünyadaki Darbeler”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=2&sira=2&baslik=Türkiye%27deki%20Darbe%20Girişimi%20ve%20Dünyadaki%20Darbeler> , 06.05.2018.
- OKUMUŞ Ejder, “Halkın 15 Temmuz Darbe Girişimine Devrimci Direnişi”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=7&sira=1&baslik=Halkın%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişimine%20Devrimci%20Direnişi>, 17.05.2018.
- ÖZER Gülşen, “15 Temmuz Gecesi Sokağa Çıkan Siviller”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=8&sira=1&baslik=15%20Temmuz%20Gecesi%20Sokağa%20Çıkan%20Siviller>, 19.05.2018.
- ÖZHAN Taha, “Turkey’s 15 July Coup Attempt: A Year Later”, <http://www.middleeasteye.net/columns/july-15-coup-attempt-year-after-1527818296>, 13.05.2018.
- ÖZLÜK Erdem, “Türkiye’de 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Batının Organize Riyakarlığı”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=4&sira=1&baslik=Türkiye%27deki%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişimi%20ve%20Batının%20Organize%20Riyakarlığı> 13.05.2018
- SALİHPAŞAOĞLU Yaşar, Dilara Buket Tatar, *Hukuk Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi e-kitap, s. 246.
- SAVAŞKAN İlknur, “İnsanların Güç Birliği Yaparak Bir Darbe Girişimini Bastırmasına Tanıklık Etmek: Türkiye’deki 15 Temmuz 2016 Darbesi Vakası”, <http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=8&sira=3&baslik=İnsanların%20Güç%20Birliği%20Yaparak%20Bir%20Darbe%20Girişimini%20Bastırmasına%20Tanıklık%20Etmek:%20Türkiye%27deki%2015%20Temmuz%202016%20Darbesi%20Vakası>, 19.05.2018.
- TOL Gönül, Matt Mainzer, Zeynep Ekmekçi, “Unpacking Turkey’s Failed Coup: Causes and Consequences”, http://www.mei.edu/content/article/unpacking-turkey-s-failed-coup-causes-and-consequences#_edn29, 26.06.2018.

TURGUT Mehmet, “Türkiye’nin Demokrasi Yolculuğu ve Darbelere Muhalefet”,
<http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=1&sira=2&baslik=Türkiye%27nin%20Demokrasi%20Yolculuğu%20ve%20Darbelere%20Muhalefet>, 05.05.2018.

“Turkey’s Failed Coup Attempt: All You Need To Know”,
<https://www.aljazeera.com/news/2016/12/turkey-failed-coup-attempt-161217032345594.html>, 13.05.2018.

YILDIRIM Ahmet, “Türk Siyasetçileri 15 Temmuz Darbe Girişiminin Kaderini Nasıl Belirledi?”,
<http://tr.turkiyede15temmuz.com/?kategori=6&sira=1&baslik=Türk%20Siyasetçileri%2015%20Temmuz%20Darbe%20Girişiminin%20Kaderini%20Nasıl%20Belirledi?>,
16.05.2018.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/vatan> erişim tarihi 26.01.2019.

<http://www.yenihaberden.com/darbeci-ucagi-levyeyle-vuran-millet-228092h.htm>,
24.03.2019.

<https://www.internethaber.com/15-temmuz-gecesi-erdoganin-darbeyi-bitiren-0-konusmasi-video-galerisi-1793223.htm>

<http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/darbe-surecinde-meydanlarin-nabzi/63014>,

<https://www.yeniakit.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-dunyanin-en-karizmatik-lideri-secildi-100592.html>, 19.06.2018

<https://www.ensonhaber.com/sarachane-15-temmuz-aniti-acildi.html>, 10.12.2018.

<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=57523&start=60>

<http://www.turksolu.com.tr/188/kahramanoglu188.htm>

<http://habervesaire.com/27-mayis-039-in-039-an-039-lari/>

<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2018/05/27/ataturkcu-dusunce-derneginden-27-mayis-darbesiyle-ilgili-skandal-aciklama-1527438958>

<http://acikradyo.com.tr/arsiv-icerigi/tekrar-27-mayis-darbesi-belgeseli>

https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=125908

<http://www2.diyenet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/Vatan%20Savunması%20Şehitlik%20ve%20Gazilik.pdf>, 19.05.2018.

<http://www.trtarsiv.com/izle/84331/27-mayis-hurriyet-ve-anayasa-bayrami-toreni>
19,07.2018.

<http://www.hurriyet.com.tr/trt-spikeri-kollarimiz-arkadan-baglandi-tehdit-edildik-bildiri-metnini-okudum-37309676>

<http://www.hurriyet.com.tr/tusiaddan-yabanci-basinda-turkiyede-demokratik-anayasal-duzeni-korumak-baslikli-ilan-37314260>, 20.05.2018.

<http://www.ismailaga.org.tr/hanimlarin-meydanlarda-bulunmasi-uygun-degildir>

<http://tuncvidinli.com/evlatlarimiza-en-buyuk-mirasimiz-proaktif-olmak/>, erişim tarihi:
14.03.2019.

EKLER

EK:1

Kaynak: <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2018/05/27/ataturkcu-dusunce-derneginden-27-mayis-darbesiyle-ilgili-skandal-aciklama-1527438958>

EK 2:

Kaynak: <http://acikradyo.com.tr/arsiv-icerigi/tekrar-27-mayis-darbesi-belgeseli>

EK: 3

Kaynak: <http://habervesaire.com/27-mayis-039-in-039-an-039-lari/>

EK: 4

Kaynak: <http://www.turksolu.com.tr/188/kahramanoglu188.htm>

EK: 5

Kaynak: <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/hande-firattan-o-telefonun-hikayesi>

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	KÜBRA KUTBAY
Tez Adı	15 TEMMUZ'DA MEYDANLARA İNEN KADINLARIN SOSYO-EKONOMİK VE DİNİ PROFİLLERİ
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tez Danışman(lar)ı	<i>PROF.DR. ABDURRAHMAN KURT</i>
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 30.07.2019

İmza :